Buda Ferenc

Üzenettörlés

Megéred még ha megéred
kormos keserű alkony száll tekintetedre
a szervek a tagok konokul ellenszegülnek
aláaknázzák terveidet
keresztülhúzzák számításaidat
kormos keserű alkony
ha megéred
a tárgyak alakok arcok körvonalai
elkenődnek
napvilágnál is homályban tapogatózva
matatsz beszűkült tered vasrácsai között
egy hang egy szín egy név át-átsuhan
de benned nem hágy nyomot
kormos keserű alkony
kit érdekel ugyan kit érdekel
ha kormos ha keserű
szeretteidnek teher vagy már csak teher
ha megéred
hasznot hát többé ne húzz s ne várj
javaid tulajdonaid osszad szét idejekorán
hagyatékodon fogyatékodon ne torzsalkodjanak
túlnőtt tüskéid körmeid metéld le
óvakodva hogy sebet magadon s másokon
ne ejts ha lehet
köszönj el a fáktól
az égtől a rögöktől
a rigóktól
egy név egy szó egy szín
még átdereng

üzenettörlés

OK

üzenet törölve

üzenet törölve

Fohász a virradatban

Istenem ezen a hajnali órán
amidőn madár se szól még s már eb sem ugat
bárhol vagy is
talán ott fönn lebegsz túl túl a galaktikákon
vagy itt benn a szívemben rejtőzködöl
bárhol vagy is Te Láthatatlan
Te Ismeretlen
mutasd meg magad
kereslek kerestelek
ám a neved harsogók üresen kongó
kiáltozása elől
bedugtam s bedugom fülem

nem tudom immár ki vagyok mi vagyok
csökönyös bitang juhod-é avagy
elkóborolt kiehült ebed
aki orrát s riadt tekintetét földnek
szegezve lohol egy idegen nyomon

nem tudom magam sem tudom

kérlek hát fogadj el kételyeimmel
vakon botladozó beszédemmel
s ha nem akarod úgy akár
választ se adj
csak engedd hogy megszólítsalak

kakas szól kiált a kakas
emlékezem: mint vallattalak
vallottalak és tagadtalak
mert nehéz igen nehéz megértenem
hogy Te a Gonoszt is virulni
vigadni hagyod

s mert nem tudom ki vagy
s hogy én ki vagyok
már azt sem tudom

világosságra szomjazom

nincs egyebem
csak magam

oldozd fel kérlek szorongásomat
oltalmazd szeretteimet
fékezd meg indulataimat

pásztorom őrizőm ha vagy
veszni ne hagyj

Ámen

Ne hagyd hogy ne így legyen

Farkasok

„Homo homini lupus“

Mióta világ a világ,
főbe a fejsze belevág,
ember embernek farkasa,
öröktől ádáz ordasa.

Ordasok bár a farkasok,
hozzánk képest irgalmasok,
egymáshoz jók, hűségesek,
okosak, illedelmesek,
nem ölnek, csak ha éhesek.

Persze megesik, szentigaz:
köztük is gonoszra akadsz,
hisz néha – gondolj csak bele! –
farkas farkasnak embere.

Kányádi Sándor

Zarándokút

Szabadabb vagyok, mint az államférfiak,
gyalog is járhatok s őrizet nélkül.
Aki a porból vétetett,
az út porával könnyen összebékül.

Mezítláb talpalok, cipőmet vállamon,
átalvetőként, átvetettem,
akár egy szamarasincs apostol-tanonc
megyek a júliusi délelőttben.

Mellettem hatalmas gépkocsik húznak el,
porfelhőjüktől még az ég se látszik,
előttem Szent Petőfi Sándor gyalogol
a körtefától a kukoricásig.

Elégia egy hóharmat-verte tengeri tábláról

Csak a gyom zöldel még, csak a gizgaz
rejti magát az idő elől,
némelyik annyira szemtelen, hogy
kúszna még most is a kórókra föl.

Pedig hát vége, az ősz gorombán mondott
s, ó, kegyetlen szentenciát,
mától kezdve már övé itt minden,
hiába sírnak az útmenti fák

és hiába a csüggeteg kórók,
szomorúbb ember se lehetne tán,
mint ez kicsi-kis tengeri tábla,
félérett élete alkonyatán.

Még egy-két hét és beérett volna,
ha az idő türelmesebb,
de a sok sejtelmes zizegésből
egyetlen éjszaka megannyi penge lett.

Vág vagy törik, de nem hajlik egy sem,
szablya vagy szurony mindegyik levél,
és vert katonák mégis a kórók
az esztendő sivár csataterén.

És legyőzöttek akik kapáltak:
a sovány szem egyre fonnyadoz, fogy,
karácsonyig el-megpenészedik,
tavaszig azért csak lesz valahogy.

Tavasszal újra vetnek, kapálnak:
a sovány föld újat terem.
De féligért reménnyel volt tele
s hóharmat ütötte meg a szívem.

Nagygalambfalva, 1956. szeptember 25.

Időjóslás száraz nyári este

Rejti magát a sok csillag,

alig-alig világítnak,
rejti magát az ég arca,
fátyolfellegeket hajtva,
meg-megakad a szél lomhán
egy-egy vén diófa lombján.

Nagy udvara van a holdnak:
eső lesz holnap.

Nem ártana már egy csendes
tartós-eső. Sose rendez
zivatart az ég minálunk.
Esőtlenül, eső nélkül
mit csináljunk?

Nagy udvara van a holdnak:
eső lesz holnap.

Azt se bánnám, ha jégverés,
(pusztuljon a silány vetés!)
Csak tudnám, hogy jövendőre
dől az áldás a mezőre.

Nagy udvara van a holdnak:
eső lesz holnap.

Köröskörül nagy idő jár,
egy-egy dörgés, egy-egy villám,
idehallszik, idelátszik:
de itt nálunk tikkadásig
eped a föld, full az ember,
mindig esőtlenül leng el
fejünk fölött ahány felhő.
Nyugszik a nap s újra feljő.

Sárga vére foly a holdnak:
eső lesz holnap.

Nagygalambfalva, 1956. július 16.

Mint öreg fát az őszi nap…

mint öreg fát az őszi nap
lemenőben még beragyog
és elköszön a szerelem

jöhetnek újabb tavaszok
hajthat még rügyet lombokat
gyümölcsöt többé nem terem

felejtgeti a titkokat
miket senki sem tudhatott
őrajta kívül senki sem

fészke is üresen maradt
elhagyták kiket ringatott
üresen ing-leng üresen

de boldogan föl-fölsusog
ha valaki még néhanap
gyér árnyékában megpihen

Kolozsvár, 1990

Öreg nyírfa

öreg nyírfa az ablakom előtt
hasonlít rám hasonlítok rá
két hatalmas és több apró vihar
nyomait őrzi a válla tájéka ezzel
együtt gerinces fának tetszik
lenni mormolom bizalmasan másfél
hónapja ismergetjük egymást ismer-
kedünk egymással nagy-szemérmesen
előfordult már hogy napokig úton
voltam és határozottan hiányzott nekem
és amikor megjöttem mintha jóleső
borzongás fogta volna el
mostanában mikor el-elmegyek
hosszasan néz utánam az
apró barokk tetők fölött
aggódik értem a bőre is éppúgy
ráncosodik-repedezik mint az enyém
hajnalonta föl-fölnyúl leakaszt
és ablakomba tesz egy-egy már
alig pislogó csillagot ebből tudom
hogy utolsó órámon is
majd velem virraszt

Stuttgart, 1992. április

Szelíd fohász

szelíd fohász az én fohászom
félig könyörgés félig hála
hogy nem juttattál s ezután se
juttass engemet szégyenfára

de eljut-e az én fohászom
eljuthat-e vajon tehozzád
útjaidat úton útfélen
szertartások barikádozzák

nem marad-e sziklára hullt
magokként vajon terméketlen
mit egy hosszú életen át
a jövendőnek elvetettem

tudom sokat eltékozoltam
abból mit rám bíztál sokat
de azért ne tagadd meg tőlem
holtomban se áldásodat

Budapest, 2001. október 30.

Fehéregyházán 1956 augusztusában Petőfi koponyáját kerestük a Cionta-kertben. Az Ispán-kútnál. Ott volt Szabédi László költő elődöm, és volt tanárom, a Bolyai Egyetemen… A kutatást Dienes András, a híres Petőfi-kutató vezette, az akkori Petőfi Irodalmi Múzeum csinos igazgatónőjével, az ásatást Nemeskéri professzor irányította. Magam is ástam. Akkor jelent meg Illyés híres verse a *Hunyadi keze,* az *Irodalmi Újságban,* Szabédi fölolvasta a verset s azt mondta, hát nem csodálatos: Petőfi koponyáját keressük, s erre megtaláljuk Hunyadi kezét. Majd hozzám hajolva halkan azt kérdezte: szeretném-e, ha megtalálnók, amit keresünk. Nemet intettem, majd a kérdésénél is halkabban azt mondtam: az eszméit elástuk, mit kezdhetnénk a koponyacsontjával. „Fölszárnyal a szó, eszme lenn marad, / szó eszme nélkül mennybe sose hat”, mormolta a híres sorokat. Akkor mondtam el Szabédinak az útközben dúdolt-mormogott fönti vers első strófáját. Ne folytassa, nevette el magát, mert ha folytatja, nem fog őrizet nélkül járni. Hát ennyi lett belőle. Aztán kamera elé szólítottak, hogy ütném le a cöveket, azon a föltételezett „pontos helyen”, a búni kaptatóban, ahol Lengyel doktor utoljára látta volna a költőt befordulni a kukoricásba. Meg kell lennie a filmnek a nemrég még Petőfi nevét viselte múzeumban. Ott vagyok magam is, méghozzá háttal.

Ferdinandy György

Világvége

A világvégéről az én gyerekkoromban még gyakran beszéltek. Az emberek mindig olyasmivel fenyegetőznek, ami messze van. Most pedig, amikor már benne élünk, többé szóba se kerül: senki se veszi a világvégét komolyan.

Minden úgy kezdődött, hogy bezártak az iskolák. Szénszünetet hirdettek ugyan már máskor is, amikor hosszú volt a tél, és a pedellus nem tudta kifűteni a tantermeket. De ez itt valami más volt. Most minden gyerek véglegesnek könyvelte el a szénszünetet.

Hamarosan megkezdődtek a légitámadások. Éjjel-nappal üvöltöttek a szirénák, dörögtek az ágyúk és hullott a falakról a vakolat. Az iskola se volt rossz, de ez az új élet, kétségtelenül, érdekesebb.

Nappal se kutya egy riadó. Az égen, a *liberátorok* körül, hosszú kötélen lógnak a füstpamacsok. A boforcok lövik őket. Amelyiket eltalálják, mondják, lezuhan.

Anya kint áll a bunker előtt:

– Láttad? – kérdezi. Cigarettázik, mutogat.

Egy idő múlva ismét megszólalnak a szirénák. Most már nem bömbölnek olyan félelmetesen. A támadásnak vége van. Az emberek előbújnak az óvóhelyekről, vaksin pislognak a fényben. A rádió felsorolja a károkat.

Éjjel azonban egészen más egy *fliegeralarm*. Olyan, mint a tűzijáték. Fényszórók pásztázzák az eget, a háztetőkön, akár a jégverés, kopognak a repeszek. Mire lefújják a riadót, a tűz vörösre festi az eget. Lehet találgatni, hogy mi ég. Hogy a gyújtóbomba kinek a fejére esett.

Micsoda boldog idők! Lehet, hogy mások féltették az életüket. Ha elkapott minket a bunker előtt, a szabadban, a légoltalmi parancsnok remegő hangon ordított.

– Mint a fába szorult féreg! – mondta anya, de azért ő is előírásosan a tenyerében tartotta a cigarettát, meg ne lássák az angolszászok a parazsat.

Később mindig megnéztem a háborús filmeket, amiket a győzelem után szériában gyártott a vadnyugat. Bosszankodtam, hogy a lakosság mennyit sírt, jajgatott. Ők persze, a *Szövetségesek*, csak ültek odafent a *liberátorokban*, tízezer méter magasan. Szőtték a bombaszőnyegeket. Talán még szomorkodtak is, hogy mi minden történik odalent a lábuk alatt.

Hát igen, történt egy s más. Nagyapámék házikója példának okáért találatot kapott. Az öregek elpusztultak, mint az állatok. De mégsem volt minden úgy, amint azt fent a levegőben elképzelték az amerikaiak.

Kint a Dunakorzón például népes közönség nézte, hogy a vadászrepülők hogyan támadják a Várhegyet. Szikrázó hideg volt, a Duna sziklakeményre fagyott. A balpart már elesett, de odaát, a királyi palotában, a németek még tartották magukat. A *raták* bukórepülésben lőtték őket, és lent, a rakparton tapsoltak, kiabáltak az emberek. Senkinek se jutott volna eszébe, hogy a háború után el is kell majd takarítani a romokat. Örültek a pusztulásnak. Hogy a világnak végre valahára vége van.

Azután, hogyan-hogyan nem, mégsem lett vége egészen. Az ántivilág haladékot kapott. A pusztulás csak lassan, fokról fokra hódított.

Kezdve azon, hogy az új világrend – mert lett az is – módszeresen kiirtotta, ami csak a háborúban megmaradt. Az elgázosított játszópajtások, a hősi halottak után az idősebbekre került sor, azokra, akik nemrég még a reggeli torna alatt is *előbb hagyhatták abba a gyakorlatokat*. A túlélőket munkatáborokba zárták, a régi világból lassacskán senki és semmi se maradt.

Ami engem illet, a nyakamba szedtem a világot: megkezdtem az én magán-háborúmat. Hamarosan az úgynevezett *művelt Nyugaton* találtam magam. Itt a háború után is tombolt tovább az ántivilág, a közelgő világvégéről senki se tudott. Meghagytam őket a hitükben. Csak nagyritkán tört ki belőlem a káröröm:

– Várjatok csak! – mondogattam. – Ha majd ide is bejönnek! Ha majd titeket is megszáll valamelyik nagyhatalom!

Egyelőre nem jött be senki. Én vándoroltam ki Dél-Amerikába, amikor már nagyon megviselt a rend és a nyugalom.

Pedig be szép is volt az ántivilág, be kedves, és ó, be aranyos! Aki elmerült benne, elfelejtett bút-bánatot. Tragédiákban ugyan itt sem volt hiány; életük végén itt is meghaltak az emberek. Viszont feltámadtak, nem úgy, mint a földet benépesítő névtelen tömeg. Múltak az évek, az atomfegyverek elterjedésével például szárba szökött a remény, hogy ezeket egyszer még használni fogják. Vagy hogy egy-egy jótékony járvány vagy furfangos fertőző betegség egyszer csak kiirtja a földön az életet. Szóba jöhetett még mindenféle végveszély: fekete lyuk a sarkvidéken, tengerszint-emelkedés és oxigénhiány. Baktériumháborúk, istenverések, miegyebek.

Néha nekem is elfogyott a türelmem. Időről időre én is tönkretettem az életemet. Például, kiszórtam a könyveimet, valahányszor felrúgtam valamelyik otthonomat. Minek őrizgessem őket! És ha már itt tartottam, eldobtam mindent, ami az életemnek értelmet adott.

Tizenkét éves koromban faképnél hagytam a belga családot, aki örökbe fogadott. Hazamentem a romok közé, nem lett belőlem se boldog ember, se milliomos. 1956 őszén egyetemre jártam. Valahogyan mégiscsak összeszedtem magam. Ezt a procedúrát is félbeszakítottam: nem lett belőlem magyar író, nem vállaltam a sorsomat.

Lett volna még így is egy utolsó dobásom. Párizsi lányt vettem feleségül, fellobogózott a francia irodalom. Őket is cserben hagytam, fölösleges is mondanom. Nem voltam megelégedve se velük, se magammal. Elmúltam negyven éves, romboltam tovább a romjaimat.

Mindig volt, aki megszánt. A szigetvilágban is született egy fiam. Mert akkor már csak egy ilyen homokzátonyon húztam meg magam.

Itt a trópuson a természet végezte el a pusztítást, amire képteleneknek bizonyultak a trópusiak. Minden nyáron megérkeztek a hurrikánok, hullámokban, egyik a másik után, akárcsak a *liberátorok*.

A trópuson nincsenek alápincézve a házak. Az ember beszögeli az ajtókat és az ablakokat, ha hurrikán közeleg. Szélárnyékban kiálltam én is a balkonra, a fiammal, úgy, mint szegény anyám a légitámadások alatt. Néztük az elemek tombolását, amint a vihar kitépte a fákat és ledöntötte a villanyoszlopokat. Tapsoltunk, kiabáltunk, valahányszor egy kibelezett kuka végigrepült az utcán, vagy egy kamion fejre állt odalent az udvaron.

A tornádók után azonban néma csend következett. Sorban állások vízért, élelemért, az erre a célra kijelölt elosztóhelyeken. Ez lett volna a világvége, ez a bamba nyugalom? Úgy tűnt, hogy egy ilyen nyomorult hurrikánnál még a háborúnak is több értelme van.

Az újságok újra meg újra megírták, hogy most – igen, most! – fog felépülni az ideális társadalom. Volt itt valami alapvető tévedés. Úgy tudtuk, hogy egy kataklizma fénycsóvát jelent, robbanásokat. Levegőbe repített házakat, városokat. Vagy valami természeti

csapást. Egy óriási hullám közeledik a látóhatáron. Felemelkedik a tetők fölé, árnyékba borítja, eltakarja a napot. Így vagy úgy, gyors katasztrófa lesz, ami majd szépen, egycsapásra eltörli a föld színéről az életet. Semmi esetre se folyamat, amibe – lássuk Uram, mire megyünk ketten! – még én is beleszólhatok.

Meg kellett tanulnom, hogy minden elemi csapás az élet malmára hajtja a vizet. Elhiteti a túlélőkkel, hogy szerencséjük volt, és hogy újrakezdhetik az életet.

A világvége, a végső pusztulás – nem ilyen. A világ fokról fokra megy tönkre, úgyszólván észrevétlenül. Amíg csak egy szép napon vége van, ha tetszik, ha nem.

Apám és anyám, szegény nagyszüleim semmit se vettek észre belőle. Közeleg az ezredforduló, a várakozásba lassan már én is belerokkanok. A világvége – ez az utolsó reménység – úgy látszik, a gyerekeimre marad.

Lászlóffy Aladár

Pengeti sírván

Itt van a baj, itt van újra.
Szép mint mindig énnekem.
Voltam Bánk, Tiborcba bújva,
már ezen a terepen.

Hosszú méla lesben ülve,
néztem hogy vonulnak át,
balladává egyesülve
vizigótok s vadlibák.

Néha felismerés járt át,
mintha Nyugat volna itt:
mérlegeltem Magna Chartat
s Eukleidész dolgait.

Fel-feldobva, visszahullva,
síneken az énekem.
Előtt, alatt, közbe-múlva
két apród az életem.

Mindig kiüt az emberen

Árpádapánk és Donkihote,
Naszreddin és Artúrkirály…
Hányszor kérdem: bolondabb volt-e
Napoleon mint Hannibál?

Hazánk piheg, úgy látszik boldog
gyönyörű-volta kínpadán.
Krisztustövisként szögesdrótok
futnak át árvalányhaján.

Eddig sem egyezett az egylet,
de voltak jó malac-torok.
Velszben a mártír bárd sereglett,
Hellászban széttört oszlopok.

Átoson kettő közt a szkíta,
nyomában jönne a tatár…
Ezt a lovaglást csak ő bírta:
a csont-és-bőr lovagszamár.

Ő az én nomádom, vitézem,
románom, kurdom, törököm.
Talán Maraton óta nézem,
hogy is marad itt kő kövön?

Szerelme köd-és-vas menyasszony,
sír vár reá, nem nászi ágy.
Röhejt s ne könnyeket fakasszon
világsajtó és délibáb.

Száraz mézeskalács a pajzsa.
Ő magyarom és lengyelem.
Védd meg Uram. Ez pátosz rajta,
nem átok mégsem. Úgy legyen!…

Mindig téged

Egy év alatt vesztettünk mindig

s vagy százötvenig várni kellett,
míg visszaérhettünk a szintig
gyalázat-lemosások mellett.

Túl sok a gyűlölet már benned.
Légy higgadtabb, ha igazad van.
Ne vidd neki a végtelennek
azt, ami megbocsáthatatlan.

Mi úgyis jóvátehetetlen,
miért terheljen megint téged,
ha testedről levethetetlen
bűnös, éber ruha a lélek?

Géczi János

Haikuk

Terebess Gábornak

1.

kristályból épül
a lélek és kristállyá
omlik majd vissza

2.

vak Odüsszeusz
kapaszkaszdik egy fehér
hexameter-botba

3.

arany pénzérme
tévelyeg a tenyerek
labirintusában

4.

a mítosz eltűnt
a fukar és sovány sor
algebrájában

5.

hideglelős éj
– asszony – a két telehold
parazsa mellett

6.

egyik latinul
másik magyarul lombul
testvér rózsaág

7.

ismét látom a
kék talpakat a naphoz
mint igyekeznek

8.

a serpenyőben
május holdjának fénye
éppen elég súly

9.

madárszárnyakon
repült be a felejtés
kitárt ablakán

10.

szétgurult betűk
– rémülettel olvasom
a kockadobót

11.

diólevélen
mászik át hét vérpettyé
vel a bodobács

12.

piros ruhában
is oly fehér a szív a
szív a szív a szív

13.

függőleges hó
mélyén a talpnyom fehér
és hűs oduja

14.

az ég sátrában
zizeg nem fér el benne
a szitakötő

15.

be- és befedi
a mozdulatlansága
a mozdulatát

16.

a tócsa jegén
vadgalamb kopog vissza
saját képének

17.

álmomba kezdett
nőni a folyondár és
mégis folytatta

18.

gyorsan épített
hóra az árnyék sátrat
szél jön hideg lesz

19.

aranyhal dobta
fel magát s megcsinálta
a talapzatát

20. (weöres-átirat)

veszedelembe
veszprémbe tér be veszprém
veszedelembe

Papp Tibor

Jön a busz

Az emberekből gyakran vért préselő új világban a sok izgalomhoz, nyomorúsághoz, kilátástalansághoz egyszer-egyszer napsütötte színfoltként valami jó is társult, mint például a háború után két-három évvel Nyírbátor és Vállaj között létesített autóbuszjárat. A falutól 11 km-re lévő Nagykárolytól a fegyverekkel és őrtornyokkal kipontozott román határ elvágta az eladdig természetesnek tűnő érintkezés fonalát: a sorompónál, két oldalról kirojtosodva, átjárhatatlan lett a kövesút. A rojtok zöldek voltak, a használatlan útszakaszt megtámadta a gaz, mely az úttest szélétől igyekezett befelé, araszonként birtokba véve a területet, s ahol szinte elérhetetlen mélységben volt a termőtalaj, ott szőrszálanként bújt ki a kövek közül. A zöldellő rojtosodás a végét jelentette annak a nyitott közlekedésnek, aminek révén gyalogosok, kerékpárosok, lovas szekerek jöttek-mentek, Vállajról Csanálosra, oda, vissza, most, akinek mehetnékje támadt, a rojtnál megtorpant, mint letört faág csonkjában a megállított nedvek. Vonattal Ágerdő vagy Tiborszállás volt a két legközelebbi pont Vállajhoz, ahonnan a közigazgatás területi központját, a félig város Mátészalkát lehetett elérni. A vállajiak a kedvezőbb útviszonyok miatt főleg Tiborszállásra jártak, gyalog vagy kerékpárral, télen is, amikor az ekkor már bárki által átjárható Vadaskert kitaposott ösvénye jeges csúszdával várta a sötétben botorkálókat. Nyírbátort, vállaji szemmel nézve az ország kapuját, ahonnan Nyíregyháza, Debrecen, Budapest felé rajzottak a munkát keresők, csak kerékpárral vagy lovas szekérrel lehetett elérni. A megközelíthetetlen vállaji bugyorba az autóbuszjárat vágott utat a fuldoklót életben tartó friss levegőnek. Reggel 6-kor indult a faluból az ablaküvegre maratott issue de secours felirattal ékeskedő francia gyártmányú, mintegy harminc személy szállítására alkalmas jármű, mely a délutáni debreceni vonat csatlakozásaként indult Nyírbátorból vissza, és este nyolc óra felé érkezett meg Vállajra. Az elszigeteltség nagykabátja a buszjárat következtében félig-meddig kigombolódott, kevésbé szorította, kevésbé fogta le a mozgásra kész vállaji izmokat. A buszmegálló a Szabadság utca és a Báthori utca T betűt kirajzoló kereszteződésénél volt — érkezésekor a T betű jobb hónaljában állt meg a busz, a Millerz kereszttel szemben, hajnali indulásakor pedig a túlsó oldalon, Bátor felé nézve, a kereszt mellett. A T betű fölött a felsősori házak álltak, jóval magasabban, mint a kövesút. A Bátor felől jövő útnak, mintha az vetett volna véget, hogy a keresztút túlsó oldalán emelkedni kezdett a talaj, a felsősori nagy parasztház úgy magasodott az út fölé, mint egy oromra épített várfal. Hamar kialakult a buszmegállónak a helyi élettel közösködő szimbiózisa. A kölcsönhatásban a megálló jelölte ki az események földrajzi helyét, a napról napra megújuló színdarab változatlan díszletét, a busz indulása és érkezése az események idejét szabta meg, a falu népe pedig a helyhez és időponthoz rendelt szereplőket adta.

Az újdonság mindenkit megmozgatott. Miként kisvárosi vasútállomást a hajdan délutáni vagy kora esti szórakozásként vonatot váró közönség, melynek összetétele a micisapkás cselédlánytól a nyakkendős kereskedősegédig, a göndörhajú, szemüveges tanítótól a fejkendős, feketeszoknyás, kötényes parasztnéniig terjedt, a vállaji buszmegállót is várakozó színek sokasága lepte el, illatok, pipák, cigaretták füstje. Sokan a jószág mellől szaladtak ki nyitott ingnyakkal, csámpás cipővel, asszonyok a fejükön napszítta kendővel. Hidegebb időben rövid bekecsek, csizmák, vállra vetett kiskendők járták. Mi gyerekek is odasomfordáltunk, ha sikerült ellógni hazulról, kellemes bizsergést idézett elő bennünk az a könnyed feszültség, ami a távoli jármű megpillantása és az érkezése között eltelt idő fügvénye volt. Minél lassabban jött, annál izgalmasabb volt. A buszvárás jelentette a kikapcsolódást, a társadalmi életet, lányoknak az új ruhák bemutatását, a legények előtti maguk kelletést, amikor is gondolatban megfoghatták a fiú kezét, szoknyájuk selyemszárnyával megérinthették a lábát. Kamasz legénykék biciklivel jöttek, sokszor a falu másik végéből, s amikor leszálltak róla, elegánsan, egy kézzel, a kormány közepét megmarkolva tartották a masinát. Ezt a kerékpár-szelidítő huszáros kiállást kakaskodásuk első jelének is felfoghatták az árnyékban viháncoló csitrik.

Akkor változott meg a helyzet, akkor forrott drámaivá a buszvárás hangulata, amikor kezdtek hazaszállingózni a robotosok, amikor több éves távollét után, mely a remény és a kétségbeesés egymással szembenálló térfelére, oda-vissza dobálta a hozzátartozókat, akik akaratosan várták magánmitológiájuk hiányzó félistenét, amikor az esti busszal megjöttek a Szovjetunióból az első nyúzott arcú, elkoszolódott, lesoványodott emberek, asszonyok. Első lépéseik bizonytalanok voltak, látszott rajtuk, hogy kételkednek, a valóságot játéknak vélik, látszott rajtuk, hogy igazából nem tudják örömüket kifejezni, lebiggyesztik ajkukat, könnyeznek. Napokig, mint a szél mozgatta falevél, lebegtek a ház körül, kimerészkedtek az utcára, tétova volt a járásuk, a beszédük. Néha hosszú hallgatásba burkolództak, mintha még mindig reménlének valami mást. Ott volt körülöttük a régen várt otthoni valóság, keményen, mint egy beton kútgyűrű, aminek, akármerre léptek, nekiütődtek, csak azt látták belőle, ami az orruk előtt volt, mintha távolság nélküli világba pottyantak volna. Először a kútgyűrűn belüli világgal kellett megbarátkozniok, s reménykedni abban, hogy az idő megpuhítja a beton falat. A robotosok cseppenként, heti, kétheti adagolásban érkeztek: egy, kettő. Az öröm lámpácskája hol ebben, hol abban a házban gyúlt föl, boldogságtól fénylettek az ablakok, de a házi ünneplés csak befelé volt felszabadult, csak befelé volt visszafogatalan, csak befelé volt tiszta. A családi örömmámor bura alatt tombolt, kifelé alig látszott belőle valami, ugyanis a háború után két-három évvel rendületlenül az emberekben bujkált a félelem, amit az oroszok bejövetele és a kommunisták hatalma ültetett beléjük. Mindennapjaikat, mint az áporodott víz, ellepte a bizonytalanság, nem tudták, szabad-e nyíltan örülniök a robotos apa szabadulásának, nem tudták, hogyan interpretálja a hatalom másokkal megosztott boldogságukat. Egy fokkal rosszabb volt azoknak a helyzete, akiknek várva várt hozzátartozója újfent nem érkezett meg az esti busszal, ugyanis nekik nyíltan szomorkodniuk sem volt szabad. Érzelmeiket csak azok engedhették szabadjára, akikre a hozzátartozó halálhíre terítette a gyászt. Az ő sírásukból csak a halál okát kellett kihagyni, csak a vesztőhelyre vezető út állomásait kellett lehalkítani.

A Millerz keresztnél a buszmegálló poros volt, porosabb a kikövezett kisvárosi állomásokénál, világot jelentő deszkák helyett kövesút fedte a színpadot, a napi munkától elfáradt, hozzátartozót váró emberek is porosak voltak, a férfiak fekete felöltője, az asszonyok fekete szoknyája sötét hamuként szürkéllt, a kifényesített cipőkön szürke hályog lapult. A sarki villanyoszlopon égő egyetlen sárga körte csak annyi fényt szórt az akácfák lombjainak magasából, hogy a tárgyak és emberek körvonala, sárga szellemalakja a térben halványan kirajzolódhatott. Mintha a semmiből hozta volna a robotosokat a busz, a létező, de tapinthatatlan semmiből, mert ami a buszon túl volt, az olyan messze volt, amilyet a vállajiak el sem tudtak képzelni. Nekik a buszon túl elgondolhatatlan feketeség-láp lapult, ingoványos és veszélyes, mely a falu végétől kezdve szanaszét terjedt, nagyobbodott, szélesedett Magyarországon túlra, a Szovjetunió ismeretlen földjei és falui közé. A növekvő feketeséggel együtt nőtt a hideg képzete az emberek fejében, a kopogósra fagyott sötétség. A vállajiak úgy képzelték el, hogy messze a buszon túl, a szenvedés örök éjszakájában fürtökben dideregnek, lerongyolódott ruhában robotolnak, fapricsseken betegeskednek, sóvárognak és éheznek az elhurcoltak. A busz nem onnan jött, nem Oroszországból, de majdnem. Néha az ember — ha túlságosan közelről érinti valalmi — nem érzékeli pontosan a helyzetet,

másképpen fogja fel a távolságot: egy képzeletbeli pont, egy vonal, mint a busz nyírbátori állomása, aránytévesztően elvágja az ittet az ott-tól, mintha az a vonal a kettő között középen lenne, holott az itthontól Nyírbátor nincs messze, a láger-világ viszont több ezer kilométernyire fekszik. A várakozó képzeletében a szerencsétlen robotos, amíg a buszra fel nem száll, addig olyan, mintha még ott lenne. Akkor kezd hazajönni, amikor Nyírbátorban a busz lépcsőjét a lábával megérinti.

Kora ősztől késő tavaszig a busz sötétedés után érkezett. Vállajon mély, sötétkék csillogású éjszakai égboltra, melynek felhőtlen selyempaplanán égő gombok parázslanak, csak nyáron lehet számítani, az őszi esteledés fekete ködből terít dunyhát a falu fölé, mely alatt minden kontúr megtompul, mely alatt nincs ég és föld, a fent és lent összefolyik. Az őszi takaró egy-két kivételesen csikorgó télies éjszakától eltekintve, amikor összefagyva kitisztul a levegő, amikor az égbolt fényes jégpályának mutatja magát, melyen korcsolyakarcok a csillagok, karácsonyig nem mozdul el a falu fölül.

Azokon a háborútól távolodó estéken, mikor az alkony besűrűsödött, robotost váró, robotosra kíváncsi fekete ruhás, fekete kiskendős aszonyok, meleg zakóba burkolt férfiak, kabátba bújt gyerekek indultak el a falu minden pontjáról a Millerz kereszt felé, mint vasreszelék morzsái a mágneshez, mint kormos bogarak az elcseppentett mézhez, örömre éhesen, de az átélt tragédiák mellkason belüli szorításával, a fájdalom kötelének hurokjában, mely azoknál volt szinte kibírhatatlanul éles, akiknek családi tragédiája még nyitott volt, akik reggeltől estig imádkoztak és reménykedtek, hogy a mai busszal hátha megjön az elhurcolt apa vagy testvér, de ha mégsem, akkor legalább hírt hoznak róla. Mindenkit a robotos-várás ereje húzott. A kíváncsiakban egyszerre volt rokonszenv és híréhség, egyszerre volt az idő izgalmakkal fűszerezett elütése és a közösséghez való tartozás kifejezése. Mint dagálykor a tenger vizét a hold, a várakozás mellkast feszítő gömbje úgy nyomta az embereket a busz felé. Azok voltak a legtöbben, akik vártak, várhattak valakit, az esetleg éppen hazatérő férjet, apát, fiút, testvért, sógort, unokatestvért. Apró, lassú lépésekkel érkeztek a megállóhoz a sötétben alig látható földön járó fekete felhőkupacok. Csak sejteni lehetett a mozgó foltokat, feltételezni, hogy jönnek, nem sietnek, megállnak, a hátulról jövőt bekebelezik. Amikor egy utcai lámpa beteges, halvány sárga fényével, mely olyan volt, mint egy kopott hálóing, falevél-mintákkal, vékonyka nyakkal, átmenetileg betakaróztak, a sárga fény és a fekete folt keveréke a felhőgomolyból emberi alakokat formált. A fénykúpból kilépve viszont megsemmisültek, újfent belelapultak az utca bekormozott hátterébe. A megállóhoz közeledvén a belső feszültség úgy felerősödött az emberekben, hogy szinte láthatóvá vált a feszültség kisugárzása, mintha elektromossággal töltötte volna fel őket, mintha szikrákat ültetett volna ruházatuk külső bőrére.

Az első várakozók szálanként, gyéren álldogáltak. Felismerhetők voltak, mint az olvasni tanuló gyerek első könyvében az egy oldalra nyomtatott féltucat betű, ellentétben a sűrűn nyomtatott oldallal, ahol a sokaságban elvész az egyedi. (Állítólag, némely kis termetű madarak vészhelyzetben azért repülnek minél nagyobb csapatban, mert a ragadozó madár így nem képes egyetlen madárkát kiszemelni magának.) Párbeszéd azok között alakult ki legkönnyebben, akik napközben nem látták egymást, mert távolabbi szomszédok vagy messzebb lakó rokonok. A ház körüli meg a mezei munka vitte a prímet, vagy az enyhén fűszerezett pletyka, melynek részeg férfiak, költekező asszonyok, meglesett lányok, félig-meddig idegen hivatalnokok voltak az áldozatai. A robotosokról mintha félve beszélnének, félnek ugyanis, hogy a fekete bolyban egy közéjük nem illő fül lapul, amelyik összegyűjti keservüket, mint az esővizet, s kiszűri belőle azt, amiről nem szabad beszélni. Várni várhatnak, örüljenek, ha megjön valaki, de ne elmélkedjenek hangosan a miértről, s ne firtassák nyomoruk hogyanját. Ez a szellemi abroncsolás, mint bizonyos szembetegségek, megkettőzi a való világot. Mindenki látja mind a kettőt, de a hatalom csak az egyik létezését fogadja el, azét, amelyikben a szovjetek az ország jótevői. A kimondhatatlan kín nagyobb minden fájdalomnál, a szenvedés, amit nem szabad megnevezni, többszörösen elviselhetetlen. Az emlékezés fehér lepedőjéből azt a fekete foltot, amely 45 január harmadikát jelenti, amikor az oroszok elhurcolták az összes munkaképes nőt és férfit, nem lehet kimosni. A gyász, a bánat és a szégyen fekete foltja ez. A szégyené, hogy tehetetlenek voltak, kiszolgáltatottak. Mert a parasztember szégyelli ezt is, talán jobban, mint a városi. Hogyan tud együtt élni a bánatával az, akinek csak befelé szabad sírni, hogyan tud megbékélni a világgal az, aki némaságra van ítélve? A várakozók szavaiból érezhető, hogy elhessegetik a legérdesebb kérdést: ma este jön-e valaki, inkább azokra terelődik a szó, akik már hazajöttek, akik már átestek a család által felügyelt zsírtalan, koplalós első napokon, mit mondanak, milyen bajuk van, hogyan próbálnak visszailleszkedni a hétköznapokba, és azokra is sor kerül, akiknek a halálhírét hozták. Az újabb várakozók köszönnek, fejet biccentenek és helyet keresnek maguknak, a többiektől kicsit elkülönülve. Miután megállapodtak valahol, körülnéznek, felmérik a terepet, ki van itt, ki az, akinek robotos hozzátartozója érkezhet a busszal, ki az, aki csak kíváncsiságból jött ide, a nagyobbacska fiúk közül melyik kinek a fia, a lányokra is, akik kisebb kupacokba bújnak össze, igyekeznek nevet akasztani. Közben múlik az idő, emelkedik a feszültség.

A buszra váró fekete nyáj, a kereszttel szemben, a sarokház falát körbefolyva nagyobbodik, mint egy hatalmas sejttársulás, mely hol erre, hol arra böfög ki némi sejt-szaporulatot, kidagad, szinte észrevétlenül növekszik, arra, amerre se fal, se árok, se fa, se kavicskupac nem állja útját. Ez a sötét tónusú élőlény a beléje ivódott félelmekre, hajdani lövöldözésekre, a faluba betörő, világot forgató erőszakoskodásokra emlékezik, az oroszokra, akik eltűntek Vállajról, akik ugyan régóta nem dörömböznek rabolni valót és barisnyát keresve, de mégis itt vannak a sejtek között, rossz szellemként, azok révén, akiket elhurcoltak, azok révén, akik egyenként szállingóznak haza tetvesen, rongyosan, csontig lefogyva, kihullott fogakkal, bőrbetegségekkel, és azok révén, akik soha többé nem jönnek haza, akik orosz földben tértek örök nyugovóra, de ilyenkor, buszváráskor, lidércként előlebegnek. A remény némely sejteket meleg burokként fog körül, de a várakozásban nem elsődlegesen érdekelt szomszéd is átérez a melegből valamicskét. A magukra maradt asszonyokban az örömre éhes várakozást vékony felhőként árnyékolja a számonkérésre felkészülő önvizsgálat, a számadás az egyedül eltöltött évek tetteiről, a rosszindulatú pletykára mindig alkalmas asszonyi hűségről, a családi gazdaság vezetéséről, a gyerekekkel való törődésről. Az összesűrített falu fekete csomója száz szájból beszél egyszerre, halkan, de az idő múlásával együtt emelkedő hangerővel.

A Millerz kereszttől nézve a nyírbátori út több kilométer hosszan nyílegyenes, olyan hosszan, hogy igazából nappal sem lehet látni a végét, a nézőnek az az érzése, hogy nem sokkal a Tatártanya házain túl az akácfák boltívesen összehajolnak fölötte, s a lombok alatti alagút mintha kardot nyelne, eltünteti a kövesutat. Este korom feketeség az alagút bejárata, mintha se vége, se hossza nem lenne, mintha ott kezdődne a másvilág, a félősebbeknek pedig egyenesen a pokol. Méghozzá olyan pokol, ahol nem a tűz, ahol nem a perzselő lángnyelvek hada uralkodik, ahol a büntetett lelkeket nem vörös parázson fészkelő üstök fővő vizébe dobják és forgatják a vasvillás ördögök, hanem olyan pokol, ahol a tél az úr, a bőr alá fészkelő istentelen hideg, ahol a fázás bentről: a szívből, a tüdőből sugárzik kifelé, felkapaszkodik a fejbe, keményít, fagyaszt, a végtagokba kihullámozva mindent megmerevít, a könyököt, a csuklót, az ujjakat, ahol mindent eláraszt a levegő tekintetet repesztő jege, a csontokat szorító fagy, ahol hóbálákkal lapítják földre a férfiakat, ahol zúzmarát tömnek az éhező szájába, ahol jégágyra fektetik a meztelen asszonyokat, akiknek bűnük sincsen, mert a hideg poklába nem a bűn osztja az útlevelet, oda akárki ember bekerülhet, azáltal, hogy gonosz martalócok odaviszik.

Van egy pillanat, amikor a busz fényszórói váratlan kicsi csillagként fölvillannak az alagút torkában. Egy tétován pislákoló porszem, mely mintha aranyból lenne, tartását változtatva csillog-villog. Lehetne egy üvegszilánk is, mely a világ legsötétebb sarka alatt most önti ki magából az elraktározott napfényt. Erre vár mindenki. A Báthori út fekete kútjában szikrázó kövecske a beteljesülés első darabkája, mintha a várva várt férj (barát, testvér) szinte kézzel elérhető szeme lenne, vibráló előleg a valós megérkezésből. Ez a

reményt gerjesztő csillogó ékszer még mindenkié, mindenkié, aki vár valakit, aki nagyon erősen úgy érzi, hogy most, ezzel a busszal jön az, akinek évek óta képzelgi az érkezését. Az ékszerben a még távol lévő összes rokon szeme benne van, mely külön-külön mindenkié, de méginkább azé az egyvalakié, akit az vár, aki éppen az ékszer csillogását nézi. A buszvárásnak ezek a legszebb percei. Mindenkiben bugyogni kezdenek a boldogság apró meleg forrásai, mindenki lezárja a külvilág zsilipeit, a közeledő busz csillagain kívül nem hall, nem lát semmit. Nem látja a fekete estét, nem látja a Millerz kereszten a Megváltót, nem látja a mellette állókat, akik úgyszintén a busz csillagához kötött bezárt emberi egységek. A busz pici csillogó reflektora a világ közepe, ebben a vonatkozásban a várakozás szereplőit fel lehet cserélni, iszonyatosan reménykedő egyediségükben is hasonlítanak a másikra.

A türelmetlenek, akik siettetni szeretnék az eseményeket, mintha a csillagok égi járását földi akarattal gyorsítani lehetne, kiszakadnak a sarokházhoz ragadó bolyból, fölmennek a felsősori ház elé és belenéznek a bátori út feneketlen kútjába. A türelmetlenség rendetlenséget idéz elő az ember fejében, az agy nagy szekrényéből, gondolkodás nélkül, össze-vissza húz ki mindenféle apró fiókot, abban a reményben, hogy hátha ott lesz, amit keres, de a legbensőbb én tudja, hogy a véletlenre bízott huzogatás felesleges. A buszt nem lehet siettetni, ennek ellenére egyre többen megpróbálkoznak vele. Kiszakadnak a tömegből, Nyírbátor felé fordulnak, aztán visszajönnek. Van olyan is, főleg a magasabbja, aki mások feje fölött fürkészik nyugat felé. A bolyból legtöbben, kényelmes megoldást választva, a bátori utat lezáró felsősori házra vetnek egy-egy pillantást, mert amikor a busz már az egyenes utolsó szakaszába ér, reflektorai olyan erősek, hogy fényüket a ház falán is érzékelni lehet. Halvány derengéssel kezdődik a látvány, mely egyben egy árnyékszínházi előadás kezdetét is jelenti, ugyanis ha átmegy valaki a kövesúton, vagy beleáll, belelép valahol a fénycsóvába, árnyéka megjelenik a házfalon, kinagyítva, mozgóképként.

Amikor az alagút végén kigyúl a várva várt busz parányi fényecskéje, a megállónál téblábolo emberek, mint a rajzó méhek össze-vissza zizegésbe kezdenek, mindenkinek beszélhetnékje támad, akinek többre nem futja erejéből, csak annyit mond, hogy jön a busz, de azt sokszor. Ilyenkor a múló idő csavarhúzóként forgatja bele az emberekbe, egyre mélyebbre az irracionális félelem és a zavarodottság csavarját. Megüli az agyakat a tanácstalanság. A másodpercek, mintha sánták lennének, kibírhatatlan lassúsággal lépegetnek, nincs ritmusuk, lusták, idegtépően késleltetik az üstökösként várt eseményt. Mintha a természet rendje lenne, a fekete masszából váratlanul feltör egy vékonyka asszonyi sírás. A boly idegesen sűrűsödni kezd, mindenki a sarokház Báthori úti falához igyekszik, a kövesút oldalvonalához igazodva, a lehető legközelebb ahhoz a ponthoz, ahová vélhetőleg a busz ajataja kerül majd. A nyírbátori úton a távoli fénypont néhány másodperc alatt apró koronggá kövéredik, a felsősori ház fala is érezhetően világosabb, a táncoló árnyékok keményebbre sötétednek. Én is ki-kiszaladok a kövesút közepéig, széttárt karokkal árnyjátszok a ház falán, de nem magamat, csak az árnyékomat mutogatom, jelezve a többieknek, a szurokszínű várakozó masszának, hogy én is várok valakit, azaz valakiket, de elsősorban a nagybátyámat, Venci bácsit.

A sírás járványként terjed az asszonyok között, „ó édes Istenem”, mondják két szipogás között. A többnyire idős férfiak komoran cövekelnek mellettük, a fejük, mint egy kinagyított dió, mélyen árkolt ráncokkal tüntet a gyér fényben. A gyerekek anyjuk kezét fogják, csak a kamaszok mutatnak felhőtlen arcot, ők azok, akik velem együtt kiszaladnak a kövesútra, megbizonyosodni arról, hogy közeledik a busz. Sokan a testvérüket várják, a növekvő feszültségben, melynek tetemes hányada a remény, a nevét emlegetik, megtoldva egy „Istenem, ha jönne” óhajjal. A legborzalmasabb, hogy akaratlanul feltolul agyukba az is, mi lesz, ha nem jön. „Jézusom segíts”. A vállajiak istenfélő emberek, ha bajuk van, Istenbe kapaszkodnak, hisznek a hit erejében, de busz-váráskor, lehet, hogy éppen ezen az estén, esetleg ez is kevésnek tűnik. Ezért zavarodottak, ezért tanácstalanok. A férjüket váró asszonyok egyedüllétben megedzett, kemény teremtések. Sírásuk mélyről bukik föl, és igazi bélfacsaró belső remegéssel párosul, ettől vontatott és időnként bántóan éles. A több éves kiszolgáltatottság a világgal szemben olyan fájdalmat hizlalt bordáik kosarában, amit csak az elhurcolt férj emelhet ki, olyan kusza fásultságot idézett elő bennük, amit csak a férj hozhat helyre. Ők erőszakosak a sorssal szemben, nekik az érkező busszal haza kell jönnie a férjüknek. „Istenem, úgy legyen!”

Közben a fény tovább erősödik a felsősori ház falán.

Az egész falu a Millerz keresztnél várja az autóbuszt. A háborúnak, a puskaropogásnak, a szovjet katonák randalírozásának vége van, elcsendesedett a borzalom fákat tépő, házakat romboló, családokat szétfröccsentő viharos szele. A széltől kopaszított fák levelet hajtanak, a beszakított háztetőkre új cserép került. A felszínen nem tűnik fel semmi rendellenes, de a lelkeket még mindig a háború mérgezett levegője fojtogatja. A vállajiak mellkasában a szúró fájdalom elő-előjön, ismétlődik, erősödik, újra meg újra, mint a magányos tengeri sziklán álló világítótorony fénye. Ők addig nem tudnak felejteni, amíg valakinek a mindennapos hiánya kalapál az agyukban, amíg a hiányzó családtag életét Vállajtól több ezer kilóméterre drótkerítéssel, fegyveres őrökkel körülvett táborban mindennap hevesen támadja az éhség, a tüdőt szaggató hideg, az agyonhajszoltság, amíg sanda kutyaként ólálkodik csonttá soványodott teste körül a halál. A háború utáni világ vállaji fonákságára jellemző, hogy a hiányzókat féltőkkel szemben talán könnyebb azoknak, akiknek elhurcolt hozzátartozója meghalt, akiknél az aggódás és a féltés marcangolásának egy szívet szúró fájdalom villámcsapásként véget vetett. Náluk az élet rendje erőszakosan, de helyreállt a halál által. Tárgyi kellékek nélkül ugyan, de legalább a fejekben megindulhatott a gyász lassú munkája, az elszakadás sebének kérgesedése, az ideiglenességet felváltotta a halállal járó természetes véglegesség, mely elporlasztja szeretteink mindennaposságát, átminősíti őket szeretett halottakká, akik elvesznek az időben, akik beleolvadnak a jelenbe úgy, hogy vannak is, meg nincsenek is. Emléküket a halál utáni nagy fájdalmak pora fedi, elcsendesedve, megnyugodva.

Jön a busz, közeledik a Tatártanyához, a falu legszélső házait már locsolja a reflektorok fénye, a fákra is jut belőle, megpermetezi a göndörhajú, kicsit kócos akácfák kerek fejét. A buszmegállóban az izgalom egy fokkal feljebb emelkedik. Bennünket, istráng nélkül kóválygó gyerekeket kiszorítanak a bolyból, mintha nekünk, felnőttek fedezete nélkül, nem lenne se keresni-, se várnivalónk. A tizenegy-tizenkét éves gyerek képzelőereje átlát az előtte álló emberek falán, a busz reflektorainak szétloccsanó fényéből, az árnyékok mozgásából pontosan követni tudja a közeledő jármű hollétét, annak ellenére, hogy a buszt a megállótól nézve nem lehet látni, a reflektorok fényfüggönye fekete leplet dob rá. Ott van a két vakító fényszem mögött, biztos, hogy ott van a busz, de az érzékelhető valóság mégis olyan, mintha nem lenne ott, mert láthatatlan. A fekete kiskendőbe takaródzó idősebb asszonyok közül többen imádkoznak, félhangosan, hogy mások is hallják: „legyen meg a Te akaratod”. Sírnak és tolakodnak, fogadkoznak. Egyetlen szorongó gubanc az egész falu. Mindenki egyszerre beszél, mindenki ugyanazt mondja más és más szavakkal. Az egyik asszony azt ecseteli, hogyan fog vigyázni hazatérő férjére, odaülteti majd a gyerekeket mellé, hogy minden ennivalót vegyenek ki a kezéből, mert fokozatosan kell átállnia a rendes evésre, ha nem, akkor nagy baj lesz, akár meg is halhat. Csak jöjjön, inkább itthon koplaljon, mint ott a frászfenébe. Van, aki a lányát várja örömmel és félelemmel, mi lett belőle, hogy néz ki, megtárgyalja szomszédjával, hogy a húszas-harmincas éveik elején járó deportált lányoknak többszörösen nehéz volt és lesz a sorsa. Vissza tudnak-e térni a rendes kerékvágásba, lesz-e elég erejük, magukhoz való eszük a hazai munkához, az öltözködéshez, a gyerekszüléshez. „Istenem – mondja az egyik asszony –, a Józsi, ha jönne a Józsi”… „A mi Janink is sorra kerülhet”… A férfiak feszült tekintettel fordulnak a kivilágosodó felsősori ház fala felé, mely már olyan fényes, hogy fényéből jut a várakozóknak is. Most jobban látják egymást, de nem egymásra néznek, hanem a gyorsan közeledő reflektorokba. Ez az utolsó megpróbáltatás, ez a vakító fény, ami néhány másodpercig még a

várakozók szemébe szögezi a bizonytalanságot. A reflektorok dárdái késleltetik a nagy pillanatot, ami kimondhatatlan örömöt hoz vagy ködös szomorúságot.

A busz lassít, majd a kövesút partján, közel a sarokházhoz, megáll. Az ajtóhoz igyekvők tülekedése minden képzeletet felülmúl, pedig még azt sem tudják, hogy van-e hazatérő robotos a buszban. Az átláthatatlan ablakokat nézik. A vak remény utolsó görögtüze szikrázik a mellkasokban, még árnyéktalan a tűzijáték, még minden fényes. A sorssal való kemény szembenézés nagy, kollektív sóhajtása akkor kél fel, mint a szél, amikor kigyúllad a járműben a villany.

A bizonytalan sárgás fény halvány derengésében a várakozók a bizonyosságot keresik, most látják meg… ha meglátják… most. Cikáznak a szemek a már felálló utasok között, mígnem felfedezik azt a sovány szőke férfit, aki, lehet, hogy mielőtt elvitték, nem volt félszeg, de most tétovázás az egész ember, akinek lassú mozdulatai, ruhája, ráncba borult homloka árulja el a hazatérőt. Abból, ahogy kezét ajka előtt meg a szeme előtt mozgatja, a kívülállók leszűrjük, hogy sír. A tömegből egy visító női hang felordít: „Józsi. A Józsi.” Utat engednek az asszonynak meg két fiának, és odafurakodnak a közeli rokonok is.

Az autóbuszt körülvevő fekete boly több pontjáról élesen feltörő sírás az elvesztett reményt zokogja bele az éjszakába, azoknak a kilátástalan szomorúságát, akik hiába várták szerettüket. Nekik hasogató fájdalmat hozott a busz, sebeiket újra felszakította, s mások örömét látván talán még szégyellik is, hogy nem az ő emberük, rokonuk jött haza. Ez az ismétlődő valós tragédia, melynek semmi köze a színházhoz, a nézőket szereplőként érinti, ugyanis a hiány drámája bennünk teljesedik ki, őket szorongatja belről, mintha ezer darázs csípné bordájuk kaptárában a lelküket. Megint minden kezdődik elölről, kezdődik onnan, hogy elvitték őket, hogy a megszállók az eltávolítással elvágták a családtagokat összekötő szeretet élő szálait. Az elhurcoltak után üresség maradt, kiszolgáltatottság, küszködés, és éveken át a papírvékonnyá préselt remény. A beteljesületlen óhaj az örvendezők belső köréről leszakítja a fekete tömeg nagyobbik felét, mely külső bugyrokat képezve lüktetve hullámzik. A bugyrokban kavargó emberek úgy érzik: ők elátkozottak, kisemmizettek. Nem tudják elképzelni, hogy bírnak innen hazamenni felszakított sebükkel, hangosan sírnak, és utolsó szalmaszálként kapaszkodót keresnek: hátha a Józsi tud valamit mondani, talán látta az övéiket, talán beszélt velük.

Az utasok, akik elöl ültek, elsőnek szállnak ki a buszból. Az asszony ár ellen úszva megpróbál felfurakodni. A helybéli leszállókkal azok a távolabb állók foglalkoznak, akik senkit nem vártak, akiket az érdekel, hogy a Józsi mit mondott az úton, mit mesélt, kiről tud, milyen állapotban van. A Józsi csak annyit mondott, hogy nagyon hosszú volt az út hazáig, és Magyarországon már enni is rendesen kapott. Az asszony befúrja magát a buszba, könyökkel csinál utat magának, míg el nem éri a férjét. Amikor végre a székek közötti folyosón szembetalálkoznak, látszólag nem tudnak mit kezdeni egymással, mind a ketten hangosan sírnak, kihallatszik az utcára is, majd óvatosan összeölelkeznek. Telnek a másodpercek, a kívülállók szájtátva nézik a jelenetet. A várakozók között, a busz mellett, mintha a széljárás megfordult volna, mintha az emberek lelkéből a reményt elűzte volna a kilátástalan szomorúság. Mintha a másik öröme miatt még fondorlatosabban csavarná szívüket a reménytelenség. Mintha átok lenne rajtuk, átok a sorsukon: éppen az nem jön, akit ők várnak. Ők kegyetlenül szenvednek most, míg Józsi rokonsága örömmámorban úszik. Nekik most végig kell nézni mások örömét, amiben persze osztozkodni is tudnak a boldog családdal, hiszen a faluban egy kicsit mindenki szívén viseli a másik gondját, kivételes eseteket kivéve az emberek jóban vannak egymással, de ettől tovább terebélyesedik bennük a fájdalom, az ő nagy fájdalmuk, ami most éppen senkit nem érdekel. Tudják, hogy nagyon nehéz kifejezni, amit éreznek, ilyenkor szokták az anyák azt mondani, ezt csak én tudom, fiam. Józsit ketten segítik le a buszról, sovány, megtört teste lazán vagy inkább bizonytalanul ér földet. Fáradt, merev szemekkel néz körül, kíváncsian, mint aki nem érti ezt a sokaságot, mint aki ismeretlen emberek közé pottyant. Nem tudja elintézni magában azt az egyszerű tényt, hogy megérkezett haza, hogy Magyarországon van, Vállajon, hogy vége a rémálomnál kegyetlenebb deportálásnak, a kényszermunkának, az éhezésnek, a hideggel való egyenlőtlen küzdelemnek. Helyzetének kihívásaira a sírás az egyetlen válasz. Az első kör a busz ajtaja előtt a rokonoké, akik közül mindegyik szipogva átöleli és felfedi kilétét, egy szomszéd és egy régi jó barát is hozzá furakszik. Mielőtt belefáradna az ölelgetésekbe, a felesége és nagyobbik fia, aki távolléte alatt megizmosodott, megemberedett, karon fogják és elindulnak vele, de a tömeg nem engedi őket, mindenki meg akarja érinteni, mint a Messiást, köszönni neki. Azok a legkeményebb hátráltatók, akik ma este hiába vártak, akik kétségbeesetten érintettek, mint amilyen volt Józsi felesége is az előző robotos érkezésekor. Az első kiszakadási kísérletből két-három lépésre futja. Egy alacsony kövérkés asszony fogja meg Józsi kezét, simogatja meg a karját, gyöngéden, együttérző szeretettel, látszik az arcán, hogy beszélni akar, de mire szóra nyílik a szája, már zokog: az én uramat mikor láttad Józsi, hogy nézett ki, hogy volt, mit gondolsz, mikor kerül bele egy transportba. Józsi hebegve mond valamit, olyan halkan, hogy ha valakinek a fülébe beszélne, az se értené, de az érdekelt kiszűri belőle, hogy látta, jól van. Jönnek mások is, azok is kérdeznek, mit tud szeretteikről, igaz-e, hogy a Jani beteg volt, mi van Marikával. Józsi, hát hazahozott a jó Isten, mondja egy érces férfihang távolabbról, hát hazajöttél testvér! Mondd, osztán a mi Pistánkról mit tudsz. Józsi akadozva, valahogy értésére adja a férfinek, hogy a Pistával rég nem volt együtt, egy másik lágerbe vitték. Amikor utoljára látta, akkor fájt a lába, a térdével volt valami baja.

A család némi erőszakkal kiszakítja Józsit a kérdezők satujából, kipréseli a várakozók fekete tömegéből, mint egy vércseppet. Lassú lépésekkel elindulnak hazafelé. A nyakamban dobog a szívem, én is látni akarom a hazatérő robotost közelről, meg akarok bizonyosodni a gyűrött test valóságáról, a látható, de elérhetetlen bolygót akarom megérinteni, érezni akarom a nyak gyűrődéseinek dísztelen kis fioláiban szállított huszonnégy karátos láger-szagot, külön a fapriccsekét, külön a kerítés mellett őrködő csalánét, tudni akarom, hogyan kopik le bőréről az a felhám, ami még ottani, közelről akarom látni gyér fűvű, enyhén lengedező szőke haját, mely majdnem színtelen cérnaszálakra emlékeztet, amilyenek anyám varródobozának az alján összekuszálva fekszenek, látni akarom kopaszodó, orosz telek csiszolta koponyáját, látni akarom világosbarna, homokos mogyoróra emlékeztető ködös, könnyfátyolos szemét, ráncos szemredőnyeit, kopott, kirojtosodott kabátujj végéhez hasonló szemöldökeit, a tetőfedő cserép árnyalataiban játszó száraz ajkait, erőtlenül lógó nyaka bőrét. Látni akarom a sűrű fáradtságot, amiről testének látható külseje árulkodik. Belső betegségnek nincs nyoma a külső borítón, azonban lelke gyötörtségére szeme állása és kavicsok közé gurított golyó recsegését idéző beszéde utal. Látni akarom azt, ami megmaradt örömnek a halált jelentő láger-létből, amit a szerencsétlen robotos életigenlésként átmentett a hideg pokolból.

Egy darabig ódalgok a hazakísérők üstökös csóvájában, melynek fénytelen mágneses magja a hazafelé lépdelő robotos, majd lemaradok a bolytól, mérgező folyadékként tölti fel az én testemet is — mint a többi becsapott várakozóét — a reménytelenség, az üstökös csóvájának a szélére sodródok, egyre távolodok a magtól, mint egy kitaszított fekete csillag, és lassan beleolvadok az utca sötétjébe.

Pintér Lajos

Az idő rövid története, és…

az idő rövid története (1)

lesz-e időnk
megszeretni
egymást
az idő rövid
történetében

az idő rövid története (2)

úgy szeretlek
nincs rá szavam
csillagtalan
az éjszaka
úgy szeretlek
nincsen
napszak
nincsen
évszak
nincsen óra
úgy szeretlek
nincsen idő
így szeretlek
halhatatlan

az idő rövid története (3)

alma mahler elveszett/föllelt naplója

festők
feslett nők
zenészek
bohócok
vigécek
életemben
víg énekemben
én úgy
szerettem
őket
magamat
értük
kitakartam
harapjanak
harapjanak
ha alma
voltam
szerettem
szép
égkék
szemükben
a félelmet
a halált
szerelem lángját
föld voltam
testüket
betakartam
és minden
este
magam
maradtam
megpihentem

egy állat
halhatatlan
tekintetében

az idő rövid története (4)

rávetül szívemre
az idő
a semmi ágának
hosszú árnya

az idő rövid története(5)

most
hogy megszerettelek
itt állok
meztelen
lángoló zsiráf
halálraváltan
szégyentelen
néz bennünket
a vaksi idő
néz és
szégyenli
mulandóságát

Az idő rövid története (6)

A Cambridge-i Egyetem az elméleti
fizika és csillagászat témakörében
meghirdetett tudományos szemináriumok
sorával köszönti világhírű munkatársát,
akit az emberek többsége az Idő
rövid története című
könyv szerzőjeként ismer. Stephen
Hawking Oxfordban szerezte első
diplomáját fizikából, majd Cambridge-ben
folytatta tanulmányait a csillagászat
témakörében. 20 évesen itt kapta meg
doktori címét. Gyógyíthatatlan ideg-
betegségben szenved, amely a mozgató
idegpályák sorvadását idézte elő. Mivel
egyetlen kezét képes csak mozgatni, és
beszédkészségét teljesen elvesztette,
egy tolószékhez erősített számítógéppel
vezérelt beszédszintetizátor segítségével
érintkezik környezetével. Tavaly jelent meg
Az univerzum dióhéjban című munkája,
amelyben úgy véli, az emberi faj nem
éli túl a következő ezer évet, egy másik
érdekes állítása arra figyelmeztet, hogy
az emberek csak génjeik feljavításával
őrizhetik meg a számítógépekkel szembeni
fölényüket. A csipek ugyanis egyre nagyobb
teljesítőképességgel bírnak, ezért fennáll
a veszélye annak, hogy a számítógépek olyan
mesterséges intelligenciára is képesek
lesznek, amellyel átvehetik a világ
feletti uralmat – – – – – – – –

az univerzum dióhéjban

ezt a diófát
nagyapám ültette
bízott a
jövőben
nézd
ahogy a dióhéj

zöldre
festette
kezem
halld ahogy
a dióhéj
a madárkoponya
reccsen
lábaink alatt
nem mondom
tudod úgyis
e dióhéj
zizegésben
ma éjjel
veled
vetkezem
vétkezem

Sziveri János

„Rés” – gondolom

Száraz madárka-pikkelyek a levelek,
sebek a semmiség-gyümölcsök húrjain.

Ennyit ragadjunk ki csupán a valóságból.
Jelképes pillanatát gyengeségeinknek. Egy-
egy erőtlen, hamuszürke életszeletkét.
Tehát, minden ami jel, fegyverünk,
időnek, térnek ellenében.

Ezt hinnünk kell, váltig.
És nem magunkat megadni, tagadni,
de szétmérni csontjaink gyönyörűséges börtönét:
a Húst, a vélt fontosságú rendszabályozást.
Nyílt legyen e korszakos misztérium.

„Fokról fokra jelzik termelésünk
a szerves műszerek, váltószíjaink
érzékenységét a belek csomórendszerében.”

Ében daganat-vitorlák az ajtó repedésein.
Szörnyű kettősség: Állóképek,
és a szervezet sürgető buzgólkodásai.
„Szélcsönd-kisülés” – gondolom, beszűrődő rés.
A zárlat befejeződött. Elpattannak
a hunyorgó Minótaurusz-üvegszemek.

1979. május-augusztus

A költő kiadatlan kéziratát a *Forrás* 1979óta őrzi. E vers *korábbi* és *teljesebb* változata annak a költeménynek, amely a *Sziveri János minden verse* című kötetben jelent meg. (A Szerk.)

Gion Nándor

Aranyat talált

IX.

Egész tavaszon valamiféle rosszkedvet éreztem magam körül a devecseri földeken, pedig szép volt a határ, kizöldültek a tagosított szövetkezeti parcellák és a magánparasztok keskenyebb hasábjai, a nap is fényesen sütött, alapjában véve tehát békés és világos volt a világ nappal, éjjel pedig rengeteg csillag fénylett az égen, vagyis minden tiszta volt körülöttünk, a rosszkedvet Vladan Drenovakovics hozta el reggelenként a kizöldült földekre, a megszokottnál is merevebben ült almásderes lován, a parasztoknak csak foghegyről köszönt vissza, mellettem szó nélkül ellovagolt, farkaskutyája egyre dühödtebben vicsorgott rám, de nem mert a közelembe jönni, az utcánkban pedig időnként felbukkant egy Vékás Elek nevű becsei ember, rendszeresen beült a Szenczi kocsmába, senki sem tudta, hogy miért jár oda, én azonban még a télről ismertem, amikor rókabőr kucsmában és fokhagymaszagúan utazgatott a vonaton Óbecse és Óverbász között, és az volt az érzésem, hogy engem figyel. Okkal gondolhattam hát, hogy a Szenczi-kocsmába is miattam jár, egyébként teljesen feleslegesen, hiszen bárki megfigyelhetett, nem rejtőzködtem senki elől, igazán kár volt egy becsei pockot küldeni a nyakamra, legfeljebb arra volt jó, hogy megrontsa a szép tavaszt. Meg aztán Döme Szilveszter is terjesztette a rosszkedvet, egyre barátságtalanabbul viselkedett velem szemben.

Döme Szilveszter neve rajta volt azon az ügynöki listán, amit Tölgyesi Mihály vitt el megbízóinak Budapestre, ezt valahol Pesten és Moszkvában talán komolyan vették, mi azonban Tölgyesi Mihállyal jól tudtuk, hogy mindez csak töltelék, Döme Szilveszter még a szomszédos szövetkezetekről sem tudott volna megbízható adatokat szolgáltatni, bár egyfajta sunyi ravaszságot már kiskorában begyűjtött magának, és ezzel a későbbiekben élni tudott. A Begluk legszéléről származott, egy vályogházban született, a kertjük lefutott a Krivajáig, a kis folyó minden hóolvadáskor elöntötte a kertet, elárasztotta a veteményt és elrohasztotta, semmit sem tudtak megtermelni maguknak, napszámból élt az egész család, a háború végével és a fordulattal viszont Döme Szilveszter ügyesen lépett. Házasulandó korban volt, egy Ljubica nevű kátyi szerb lányt vett feleségül. Kátyban tekintélyes szerb családok laknak, Ljubica azonban nem ilyen családból származott, mégis szerencsét hozott Döme Szilveszternek, szerb öntudattal érkezett Devecserbe, megszerezték maguknak az egyik Sági-tanyát valamennyi földdel, birkákat és szarvasmarhákat tenyésztettek, Ljubica két kislányt is szült, az egyiket Leposzavának, a másikat Bojanának nevezte el, csak szerbül beszélt velük, mint ahogyan a férjével is, Döme Szilveszter engedelmesen tanulta a szerb nyelvet és szaporította jószágait. Esténként az állatokat kicsapta a földekre, azok mások vetését legelték, időnként komolyan fontolgattam, hogy károkozás miatt megbüntetem Sunyi Szilvesztert, de állatai főleg a szövetkezeti földeket legelték, a szövetkezet emberei pedig nem tiltakoztak, talán tudták, hogy Döméék jóban vannak Vladan Drenovakoviccsal, így aztán én is annyiban hagytam a dolgot. Amikor a rosszkedvű tavaszon barátságtalanul kezdett viselkedni, meg Ljubica is, ha elmentem a tanyájuk mellett, tüntetően hátat fordítottak, és szerbül azt kiabálták egymásnak, hogy szerintük magyarokat nem szabadna bizalmas állásba helyezni, sem a községházán, sem a határban. Ekkor ismét arra gondoltam, hogy valamelyik éjszaka összeterelem a kicsapott jószágokat és megbüntetem Döméék et. Aztán másként fordult a dolog.

A közelben a Napredak nevű szövetkezetnek volt egy húszholdas lucernaföldje. Sunyi Szilveszter ettől természetesen távol tartotta jószágait. Egy szombat estén azonban az állatok mégis rászabadultak a lucernára.

Én szombat esténként Belics Gyorgye tanyájára szoktam betérni, ott szalonnát vagy kolbászt sütöttünk az udvaron, Belics Gyorgye amolyan megkeseredett szerb gazdaként felemlegette a két háború közötti szerb királyok idejét, amikor a Belics név még jelentett valamit, én a magyar időkről beszéltem, amikor a Belics név szintén sokat jelentett, ezen vitatkoztunk néha, de sohasem veszekedtünk, és egyetértően bólogattam, amikor Belics Gyorgye a szocializmust átkozta. Bölcs öregember volt, szerettem vele társalogni.

Az egyik ilyen szalonnázás után hazafelé menet megláttam Döme Szilveszter birkáit és két tehenét a szövetkezeti lucernásban. Harsogva legeltek, és én néhány percig elégedetten és vigyorogva álltam a lucernaföld szélén. A kérődző állatok belehalnak a zöld leveles lucerna legelésébe. Döme Szilveszteréken továbbra is mosolyogtam volna, a jószágokat azonban megsajnáltam. Elmentem a Döme tanyához, és vasbotommal megcsapkodtam a kaput. Ljubica jött ki a házból és hangosan, szerb nyelven megkérdezte, hogy mit akarok.

– Küld ki Szarházi Szilvesztert az állatokért, mert különben megdöglenek.

Ljubica továbbra is szerbül kiabált.

– Egy szavát sem értem! Szilveszter elment Becsére. A holnapi vásáron eladja a bárányokat!

– Ide figyelj, te hülye tyúk – mondtam neki türelmesen. – A teheneitek és a birkáitok a herét zabálják. Hamarosan felfúvódnak és felfordulnak.

Ljubica egyszerre megértette a magyar nyelvet.

– Megdöglenek a herétől – mondta riadtan magyarul.

– Erről beszélek.

– Segítsen beterelni őket.

– Mozgasd meg a farodat és nyisd ki a kaput. Menjünk a jószágokért.

Ljubica kinyitotta a kaput, rohantunk a lucernaföldre. Az állatok már nagyon meggömbölyödtek. Betereltük a nyájat és a két tehenet a tanya udvarába, gyorsan intézkedtem.

– Hozzál egy hegyes kést!

Ljubica öt kést hozott ki a konyhából, kiválasztottam a leghosszabbat, és először a teheneket szúrtam oldalba. A két tehén megroggyant, térdre esett, ömlött belőlük a vér, de a bűzös szelet is kieresztették, látszott, hogy élve maradnak. Azután a gömbölyű birkákat is megszurkáltam. Tudtam, hogy hová kell szúrni. Tíz ujjnyira a jobb combjuk fölé.

Ljubica is a kezébe kapott egy kést, ráordítottam, hogy ne nyúljon a birkákhoz, de kettőbe már beleszúrt, engem próbált utánozni, de rosszul csinálta. A két birkából csak a vér jött ki, a szél nem, az állatok megdöglöttek. Az enyémek élve maradtak.

Szegény megkínzott jószágok aléltan feküdtek az udvaron, később talpra álltak és betámolyogtak az istállóba. Ljubica nagyra nyílt szemekkel nézett rám, ezt még az éjszakai sötétben is láttam.

– Maga a késeléshez is ért? – kérdezte és nekidőlt az istálló falának.

Leültem egy kődarabra az udvaron a gémeskút mellé, fáradt, álmos és kicsit büszke voltam.
– Az őseim híres pásztorok voltak – mondtam. – Ők is mások vetésére terelték a jószágokat. Közben megtanulták a késelést. Törölgesd le a tehenekről és a birkákról a vért.
– Maga nem jön be velem az istállóba?
A sötétben elnézegettem Ljubicát, a maga csontos módján jól nézett ki, de én tényleg fáradt voltam, a tehenek és a birkák megkéselése legyöngítette az izmaimat.
– Ötvenéves vagyok. Sokat dolgoztam ezen az éjszakán.
– A devecseri tanyavilágban azt beszélik, hogy maga az apja Imris Paulina fiának.
– A devecseri tanyavilágban néha ráérnek az emberek. Beszélnek mindenfélét.
– A késsel nagyon jól bánik. Láttam.
Felálltam, és akkor éreztem először, hogy talán nem én vagyok az oka időnkénti galádságaimnak. Igaz, hogy néha megcsaltam a feleségemet, mert tetszett valamelyik fiatalasszony, de sohasem erőltettem a dolgot. Most sem.
– Lássuk el az állatokat – mondtam. – Hozzál egy vödör vizet és lemosó rongyot. Az én jószágaim életben maradtak, a te két birkád azonban megdöglött. Ezeket még az éjszaka meg kell nyúzni. Azután reggel majd megsütjük a húsukat. Nem lesz könnyű munka. Van itthon disznózsírotok?
– Van. Két bödönnel.
– Reggel olvasszál zsírt. Abba kell elrakni a birkahúsokat, hogy ne romoljanak meg.
– Valamennyit megehetünk belőlük reggelire.
– Majd eszünk belőlük – mondtam idegesen. – Most hozzál vizet és lemosó ruhát.
– Rengeteg időnk van – mondta Ljubica. – Egy egész éjszaka.
Értenem kellett a szóból, tovább már nem ócsárolhattam magamat.
– A kislányok alszanak már?
– Alszanak – mondta Ljubica. – Ellehetünk a szalmában is az istállóban. Az állatok között meleg van.
Átfogtam a derekát, bevezettem az istállóba a nyögdécselő, bégető állatok közé. Leheveredtünk a szalmába, és ott maradtunk hajnalig.
Akkor megnyúztam és kibeleztem a két birkát, az életben maradt jószágok oldala még mindig véres volt. Ljubica később felkeltette a gyerekeket. A kislányok érdeklődve figyelték, ahogy a megnyúzott birkákkal foglalatoskodom, de nem csodálkoztak, hiszen mindennap láttak határjárás közben.
A birkák kihűltek az éjszaka idején, nehéz volt lenyúzni a bőrüket, az éles késekkel is sokat kínlódtam, rákérdeztem a gyerekekre.
– Hány évesek vagytok?
– Én kilencéves vagyok – mondta Leposzova.
– Én meg hatéves vagyok – mondta Bojana.
– Tudjátok, hogy hol van a házam?
– Tudjuk – mondták egyszerre és magyarul. Az anyjuk ugyan szerbül beszélt velük, de a környező tanyák gyerekeitől megtanultak magyarul. – A Krivaja mellett a második házban.
– Ismeritek a feleségemet?
– Ismerjük – mondta Leposzova. – Ő varrta az ingeinket.
– Menjetek el hozzá és hívjátok el ide. Bajlódások lesznek még ezekkel a birkákkal.
A lányok örömmel elszaladtak, beszéltek az anyjukkal, azután elmentek a falu irányába. Ljubica odajött hozzám és gondterhelten azt mondta:
– Sós ízt érzek a nyelvem alatt.
– Hozzál valamiféle vasrudakat. Nyársakat kell csinálnunk. Megsütjük a birkáitokat. Készítsd elő a zsírt. Rézi is mindjárt itt lesz, segít az elrendezésben.
– Sós ízt érzek a nyelvem alatt – mondta ismét Ljubica.
Letettem a kést, nadrágomba töröltem a kezeimet.
– Miről beszélsz?
Ljubica a lucernaföldek felé nézett, nem is volt igazán gondterhelt, mosolygott.
– Ha én sós ízt érzek a nyelvem alatt, az azt jelenti, hogy teherbe estem.
Leültem a nyársra felhúzandó birkák mellé, és úgy éreztem, hogy bután beszélek.
– Én csak a felpuffadt jószágokat akartam megmenteni. Azt hittem, hogy jót teszek az embereknek.
– Sós ízt érzek az egész számban – mondta Ljubica.
Fölvettem a kést, tovább foglalatoskodtam a birkákkal. Egészen halkan azt mondtam:
– Gyönyörű voltál a jajgató állatok között a szalmában.
– Remélem, hogy fiú lesz – mondta Ljubica. – Szeretnék fiút szülni egy szép embernek.
– Nem vagyok szép ember – mondtam. – Görbék a lábaim, a jobb könyökömet pedig szétlőtték a Nagy Háborúban. Az emberek általában kedvelnek, de igazából csak a feleségem szeret. Időnként ő is kiabál velem. Azt hiszi, hogy megcsalom.
– Tényleg nem voltam csúnya az éjszaka?
– Gyönyörű voltál.
– Biztos vagyok benne, hogy fiunk lesz.
– Hozzál szalmát és faágakat – mondtam. – Gyújtsál két tüzet. Elbeszélgetjük az időnket, holott meg kell sütnünk a birkákat.
Végre megmozdult, hozott egy hosszú piszkavasat és egy jászolrudat. Szalmát és aprított fát is hozott, két tüzet gyújtott. A vasakra felhúztam a megnyúzott birkákat, forgatni kezdtem a húst a tüzek felett.
Ljubica bement a konyhába, Rézi is megérkezett a kislányokkal, akik az anyjuk után mentek, Rézi pedig a szokásos módon rámvillantotta a szemüvegét.
– Tegnap éjszaka megint gyereket csináltál?
– Megmentettem két tehenet és legalább húsz birkát – mondtam. – Kést szúrtam a hasukba, kiengedtem belőlük a levegőt.
– Ljubica is segített?
– Az ő birkái megdöglöttek.
Rézi újabb tüzelőt hozott és nagyon összeszorított szájjal beszélt.
– Ljubica szemrevaló szerb menyecske. Ha kilenc hónap múlva gyereket szül, neked megyek a szabóollóval.
– Férj nélkül maradnál – mondtam. – Tisztességes német asszony ragaszkodik a férjéhez. És te vagy a legtisztességesebb német

asszony, akivel valaha is találkoztam.
– Néha szívesen a bordáid közé szúrnám az ollót.
– Az éjjel a jószágokat tartottam életben. Mentettem a Döméék vagyonát.
Rézi még mindig szűrte a beszédét.
– Megérzem a hangodról, ha hazudsz.
– Nézz be az istállóba. Megláthatod, hogy ott gyógyulnak a tehenek és a birkák.
Legyintett.
– Nem nézek be az istállóba. Elhiszem, hogy gyógyulnak az állatok.
– Akkor segítsél Ljubicának. Olvasszatok zsírt. Tartósítani kell a birkahúst.
– Mikorra sülnek meg a birkák?
– Ebédidőre. Akkor eszünk belőlük, a maradékot pedig zsírba rakhatjátok.
Kicsit még mindig villogtatta rám a szemüvegét.
– Máig sem értem, hogy miért mentem hozzád feleségül. És hogy miért szeretlek?
– Mert szép szál legény vagyok.
– Sohasem voltál szép szál legény – mondta, és bement a házba segíteni Ljubicának.
Helyette megérkezett Vladan Drenovakovics lóháton. Megállt a kapunál, figyelte ténykedésemet. Egy ideig úgy tettem, mintha észre sem venném, azután mégis odaszóltam neki.
– Maguknál a hegyekben nem szoktak birkákat sütni?
– Gyakran sütünk bárányokat és birkákat – mondta. – Jobban csináljuk, mint maguk itt a lapályon. Maga például túl gyorsan forgatja a nyársakat.
– Leszállhat arról az almásderes dögről, és megmutathatja, hogy hogyan kell birkát sütni hegyi módra.
Vladan Drenovakovics leugrott a lóról, bejött az udvarba, és intézkedni kezdett.
– Maga tartsa ébren a tüzet – mondta. – Ne rakjon túl sok fát a parázsra. A birkasütésnek meg kell adni a módját. A nyársakat majd én forgatom.
– Parancsoljon – mondtam. Fát hoztam, és magyarázkodni kezdtem.
– Valójában sohasem értettem igazán a birkasütéshez… Ellenben volt egy barátom ebben a határban, Török Ádámnak hívták. Ő értett a birkasütéshez. Sajnos meghalt. Ha most élne, ő forgatná a nyársakat, maga pedig messze járna Szenttamástól, talán a föld alatt feküdne. Török Ádám nem szerette a rendőröket.
Vladan Drenovakovics nyugalommal igazgatta a nyársakat, majdnem kedélyesen válaszolt.
– Hallottam az illetőről. Azt mondják, kemény ember volt.
– Keményebb, mint mi ketten együtt.
– Ezért lőtték agyon. Több golyóval. Maga tehát ne keménykedjen. Maradjon meg békés legénynek.
– A feleségem az előbb azt mondta, hogy mindig szép szál legény voltam. Ezért szeretett belém.
– Ne higgyünk az asszonyoknak – tanácsolta Vladan Drenovakovics. – Alacsonyan hordják az eszüket. Ezt maga nagyon jól tudja. És birkasütés közben azt is szeretném közölni, hogy Tölgyesi Mihály ismét megérkezett Szenttamásra.
Erre már megmerevedtem egy kicsit. Óvatosan tápláltam a parazsakat.
– Ezt biztosan tudja?
– Az a dolgom, hogy mindenről tudjak.
– És… továbbra sem fogják bántani Tölgyesi Miskát?
Vladan Drenovakovics elmélázott a nyársra húzott birkák felett.
– Nem fogjuk bántani – mondta. – Szabadon mozoghat a földeken és a házak között… Persze csak abban az esetben, ha kizárólag a mi papírjainkat szállítja gazdáinak.
– Ebben már régen megegyeztünk – mondtam.
– Én tartom magam az egyezséghez.
Most is éreztem a rosszkedvet, nem tetszett ez a beszéd és ez a modor.
– Én is állom a szavamat – mondtam.
– Nincs tehát semmi baj. Sem velünk, sem Tölgyesi Miskával.
– Azt a Vékás Elek nevű patkányt visszaküldhetné Becsére – mondtam. – Nem szeretem, ha az udvarom körül szuszog.
– Ne zavartassa magát – csillapított Vladan Drenovakovics. – Szolgálatkész Elek, igyekszik tájékozódni Szenttamáson, senkinek sem árt ezzel. Én meg majd eljuttatom ügynökeink jelentéseit Tölgyesi Miskának. Természetesen a maga kezeivel.
– A múltkori papírjai nem értek egy hajítófát sem. Az okos pesti magyarok fél perc alatt rájöttek, hogy maszatolás az egész. Az okos moszkvai oroszok így nem fognak hinni nekünk. Engem esetleg belelőnek a Dunába valamelyik budapesti hídról.
– Legközelebb jobb papírokat küldök. Ügynökeink sokat fejlődtek mostanában.
Beszélgetés közen a kapunál ácsorgó almásderes kancát figyeltem, és jóindulatúan azt mondtam a rendőrtisztnek:
– Még elég hűvösek a tavaszi napok. A lovát ajánlatos lenne letakarni egy pokróccal.
– Igaza van – mondta Vladan Drenovakovics. – Kérne egy lópokrócot Ljubicától? Nekem a birkasütést kell intéznem.
Besétáltam a házba, Rézi és Ljubica a zsírral foglalatoskodott, szóltam a két kislánynak, hogy kerítsenek egy lópokrócot az istállóból. Leposzava szaladt el a takaróért, és ráborította a vacogó lóra, Vladan Drenovakovics pedig nagy figyeléssel sütötte a birkákat.
Mire a hús megpuhult és füstösen illatos lett, Döme Szilveszter is megérkezett a becsei vásárról, bárányait sikerült eladnia, elégedett volt magával, a birkasütést viszont nem értette. Igen kurtán azt tanácsoltam neki, hogy a jövőben ne csapja ki mások földjére a jószágait, mert előfordulhat, hogy felfúvódnak.
A hűvös udvaron ettünk a birkasültből, a hús nagy része megmaradt, ezt az asszonyok feldarabolták és elrakták a megolvasztott zsírba. Régebben Török Ádámnál vidámabbak voltak a tavaszi bárány- és birkasütések, de ezen a vasárnapon is elég jól éreztük magunkat.
Tölgyesi Mihály másnap este jött el hozzánk. Vártam már.
Rézi a varrógéppel dolgozott, én az asztalnál cigarettáztam. Tölgyesi Miska ragyogó arccal lépett be a konyhába. Előbb Rézi nyakába borult, nekem meg azt mondta:
– Püspöki Sándor üdvözletét küldi. Nagyon szívélyes üdvözletét.
– Előléptették talán?
– Igen.

– Gratulálok hozzá – mondtam. – Viszonzom az üdvözletét. Hoztál valamit ajándékba?
– Hoztam egy üveg szatmári szilvapálinkát és egy női mellényt matyó hímzéssel.
– Ülj az asztalhoz – mondtam. – A feleségem majd felpróbálja a matyó lajbit, mi pedig kóstoljuk meg a pálinkát. Még mindig „százados úr" a fedőneved?
– Még mindig.
– Téged nem léptettek elő?
– Ehhez hiteles iratokat kellene felszolgálnom. Az ügynökeinktől.
– Szorgalmas munka folyik, megkapod az iratokat.
Rézi leállt a varrógéppel.
– Stefiről mit tudtál meg?
– Őszre a családjánál lesz. Legkésőbb a tél elején.
– Ez biztos?
– Holtbiztos. Tábornokok és miniszterek mondták legutóbb, amikor az Országház mellett vacsoráztam velük egy igen előkelő étteremben.
Rézi felállt a varrógép mellől, magára vette a matyó hímzésű mellényt. Jól mutatott rajta, megnézte magát a konyhaajtó üvegében, elégedett volt. Anyáskodva Tölgyesi Mihály fejére tette a kezét.
– Tegnap levágtunk két birkát Dömééknél. Kaptunk tőlük fél combot ajándékba. Megmelegítsem neked?
– Kitűnő birkahús – mondtam. – Hegyi pásztorok módjára készült.
Tölgyesi Mihály fürkészve nézett rám.
– Ezek a szemetek tudják, hogy itthon vagyok?
– Természetesen.
– Élve hagynak?
– Tegnap még azt mondták birkasütés közben.
– Gondolom, továbbra is maga a főnök…
– Jobban, mint régen.
Mosolygott, bólintott.
– Hiszek magának. A hegyi pásztorok értenek a birkasütéshez… Igaz, hogy az Országház mellett bőségesen megvacsoráztam, de azért szívesen ennék egy kis balkáni módon elkészített birkahúst.
– Mindjárt megmelegítem – mondta Rézi, és levette magáról a matyó mellényt. Kihozta a spájzból a birkacombot.
Mi csöndben pálinkáztunk Tölgyesi Miskával, közben megkérdeztem:
– A kártyabarlangot bezártad a Madách téren?
– Nem. Az alispán úr üzemelteti. Tíz százalékot kap a haszonból.
– A törzsgárda megmaradt?
– Kibővült. Új tagok is jelentkeztek. Igazán rendes emberek. Imádják a kártyát, de nem tudnak játszani. És képzelje…egy asszony is eljár hozzám az utóbbi időben. Helyes, húsos fiatalasszony. Napközben óvónő valahol a zsinagóga közelében. Flauta a beceneve. Talán azért, mert fuvolázni tanítja az óvodásokat. Napközben. Éjszaka viszont kártyázik velünk. A többiekhez képest nem is rosszul. Nagyapja állítólag híres hamiskártyás volt Szolnokon vagy Debrecenben.
– Őt is kifosztod?
– Csak módjával.
– Majd megnézem magamnak a téli hónapokban – mondtam.
– Mi a fenéről beszélgettek? – kérdezte Rézi a tűzhely mellől. – Megint rosszfajta nőkről?
– Most hozzuk haza végleg Stefi öcsédet Oroszországból – mondtam. – Melegítsd azt a birkahúst. Én is megéheztem.
– Itthon milyen a kártyás élet? – kérdezte Tölgyesi Mihály.
– Tűrtőztesd magad – mondtam. – A hegyilakók valamiért rosszkedvűbbek, mint régebben.
– Legfeljebb nyár közepéig maradhatok. Akkor vissza kell mennem a kertészetbe. Dolgoznak az ügynökeink?
– Megdolgoztatjuk őket.
Rézi az asztalra rakta a birkahúst, jóízűen ettünk belőle, és a továbbiakban is jóízűen beszélgettünk.
Tölgyesi Mihály ezután nyár elejéig jól viselte magát, kocsmázott ugyan, kártyázott is, de nem csalt feltűnően, és ahogyan ismerőseimtől értesültem, Vékás Elek már őt figyelte elsősorban, a mi utcánkba ritkábban járt el, hiszen engem tulajdonképpen nem volt miért szemmel tartani, csináltam a mezőőri munkámat, és nyugodalmasan éltem.
Winkler Árpád zavart meg egyszer, a téglagyár közelében lépett elém, először kissé tétován egy kényszerű marhavágásról beszélt, azután megemlítette, hogy Tölgyesi Miskát bármikor szívesen kibelezi a suflizó kártyázásai miatt, de ha úgy kívánom, inkább Vékás Eleket távolítja el a közelemből. Beszédéből azt hámoztam ki, hogy valakik továbbra is rosszkedvűek körülöttem, és nem bíznak bennem. Winkler Árpádot mindenesetre leintettem Tölgyesi Miskáról és Szolgálatkész Elekről is.
Jól tettem, mert június elején Rézi az egyik vasárnapi nagymise után vastag borítékot hozott Deszánkától, iratok voltak benne, látszólagos ügynöki jelentések tervezett csapatmozgásokról és politikai szerveződésekről. Az egész nem ért túl sokat. Átlátszó volt. Csalódtam Vladan Drenovakovicsban, csupán az vigasztalt, hogy a papírokkal valamennyi pénzt is küldött. A levegő mintha barátságosabb lett volna körülöttem.
És mintha összebeszélt volna Vladan Drenovakoviccsal, alig pár nap múlva megjelent a Szenczi kocsmában Majoros Péter. Estig csöndesen iszogatott, ezután bejött a házunkba. Én a gangon üldögéltem, Rézi a gyöngytyúkokkal foglalatoskodott az udvarban.
Majoros Péter is borítékot hozott, átadta.
– Kizsebeltem azt a bőrkabátos marhát – mondta. – Azt hiszem, nagy bajba kevertem.
– Legrosszabb esetben elküldik valahová Dél-Szerbiába kézbesítőnek – mondtam megnyugtatólag, azután behívtam Majoros Pétert a szobába.
Felbontottam a levélborítékot, ebben már komolynak látszó papírok voltak. Nevekkel és utasításokkal. Mellettük valamiféle feljegyzések cirill betűkkel. Leültettem Majoros Pétert, és adtam neki valamennyi pénzt abból, amit Vladan Drenovakovics küldött. Majoros Péter elégedett volt, nem kevesellte a pénzt, de valamiért mégis kedvetlennek látszott.
– Egy nyivászta göthös ember a vasútállomástól követett idáig – mondta. – A kocsmában is a közelemben ült le. Kifigyelte, hogy hová megyek. Ki ez a ványadt alak?
– Ne törődj vele – mondtam. – Valamiféle Eleknek hívják, engem figyel, időnként sok fokhagymát eszik.
– Miért nem csapatja szájon?

– Megszoktam már, hogy a nyomomban jár. Ettől fontos embernek érzem magam.
– Én nem akarom fontos embernek érezni magamat – mondta Majoros Péter. – Valamiféle Elek nagy hibát követne el, ha az éjszakában visszakísérne a vasúthoz.
– Viselkedj békésen – tanácsoltam. – Az elvtársak mostanában gyanakvóak, nem bíznak bennünk.
– Melyik oldalon nem bíznak bennünk?
– Egyik oldalon sem.
Majoros Péter megfordította a széket, a Lusztig Kornéltól örökölt könyveimet szemlélgette.
– Maga elolvasta ezt a sok könyvet? – kérdezte.
– Majdnem mindet.
– Mire jók?
– Békességre okítanak. Kölcsönadhatok néhányat olvasásra.
– Nem vagyok békés természetű ember. Ezenkívül olvasni sem szeretek. Az olvasás rongálja a szemet.
Vállat vontam.
– Akkor talán… elvégezhetnéd a tavaszi teendőket a gunarasi tanyavilágban.
– Ez már megtörtént. A tavasz maholnap elmúlik. Rajtunk a nyár.
– Nyáron is rengeteg hasznos munkát lehet végezni a tanyák körül.
– Vagy valahol másutt – mondta Majoros Péter. – Nagy házak között, forgalmas utcákon.
– Lehet, hogy elutazunk még együtt Belgrádba.
– Üzenjen értem – mondta Majoros Péter. Felállt, és kezet nyújtott búcsúzásra. – Most mennem kell a vasútra. Magam sem tudom, miért, de szeretek utazgatni ezeken a mocskos vonatokon.
Rézi bejött a gyöngyösök közül, Majoros Péter köszönt neki, Rézi pedig figyelmeztette:
– Odakint töksötét van. Nézz a lábad elé, mert elég rosszak a járdáink.
– Nem félek a sötétségtől és a rossz járdáktól – mondta Majoros Péter.
Beszéde szokatlanul indulatos volt, és én ezt nem észleltem időben. Valószínűleg ekkor követtem el az első hibát. Majoros Péter eltűnt a sötétségben, másnap délután pedig a verbászi úti zsilipnél kifogták a Ferenc-csatornából Vékás Elek holttestét.
Vladan Drenovakovics ezután már nem törődött az óvatossággal, nem bánta, hogy a szenttamási emberek túl gyakran egymás mellett látnak bennünket. A Birgés-dűlőn hozzám lovagolt a búzaföldek között, nagyon dühös volt.
– Figyelmeztetem, hogy a mi szakmánkban egy gyilkosságot általában több emberölés követ – mondta. – Maga érett korához képest gyorsan tanul, de nem hajlandó mindent megtanulni. És mintha a tapasztalatairól is megfeledkezne.
– Fogalmam sincs, hogy miről beszél – mondtam, és vasbotomat vicsorgó farkaskutyája felé emeltem.
A kutya riadtan visszahátrált, Vladan Drenovakovics azonban dühös maradt.
– Nagyon jól tudja, hogy miről beszélek. Vékás Elek haláláról. Holttestét tegnap délután találták meg a zsilipnél. Előző éjszaka került a csatornába.
– Bizonyára részeg volt és leesett a hídról.
– Törött nyakkal találták meg. Valaki megölte és a vízbe dobta. Egy sötét éjszakán.
Tulajdonképpen felkészültem a válaszokra, nyugodtan felelgettem.
– Én azon a sötét éjszakán otthon ültem a feleségemmel, átjött hozzánk néhány szomszéd is, békésen borozgattunk és énekeltünk.
– Ez igaz lehet. Csakhogy magának van egy gunarasi barátja, egy zömök bajuszos fiatal férfi, aki akkoriban a csatorna közelében járt.
– Az illetőt alig ismerem – mondtam. – Egyszer véletlenül találkoztam vele a vonaton vagy valamelyik vasútállomáson.
– Az újvidéki vasútállomáson találkozott vele. Az illető akkor eltörte egy dalmát fiúnak a karját.
– Alig emlékszem már az esetre. Késő éjszaka volt, álmosan bóbiskoltam a váróteremben.
Vladan Drenovakovics elém állt az almásderes kancával.
– Nem véletlenül figyelmeztettem, hogy emlékezzen régi tapasztalataira. Mi egy hullára sokkal többel szoktunk válaszolni.
– Időnként nem tudom, hogy kik azok a mi.
– Ezúttal azok, akik a háborúban a győztesek oldalán álltak. Maguk magyarok pedig…
– Rossz oldalon álltunk – vallottam be bánatosan. – De én akkor is jó mezőőr voltam, ezt bárki tanúsíthatja a környéken.
– A mezőőröknek is bajuk eshet, ha nem hallgatnak a szóra.
Erre már én is feldühödtem.
– Közölje végre, hogy továbbra is együtt dolgozunk, vagy pedig vicsorgunk egymásra, mint ez a ronda kutyája? Vagy mint a nagymellényű emberkék, akik véletlenül a győztesek oldalára álltak?
Vladan Drenovakovics egy pillanatra mintha elbizonytalanodott volna.
– Bizonyára együtt dolgozunk. De erről még beszélnem kell néhány befolyásos elvtárssal.
– Fehér Jóskával?
– Vele is.
– Üdvözlöm, és jó nyaralást kívánok neki.
– Lehet, hogy ezen a nyáron még elhívatja magát Belgrádba.
– Abban az esetben személyesen kívánok majd neki jó nyaralást. Most pedig megkérném, hogy rúgdalja meg a lovát, és álljon félre előlem. Jó mezőőr vagyok, a mai napon is be kell járnom a határt.
Megcsapkodta a ló oldalát, és elvágtatott. Az almásderes kancát akkor láttam először vágtázni.
Akármilyen önérzetesen is igyekeztem beszélni, kicsit aggodalmasan folytattam utamat a búzatáblák között. Határozottan rosszul kezdődött ez a nap, és elmúltával elkövettem még egy hibát. Este a hitelesség kedvéért a maszatosan megigazított ügynöki jelentések mellé átadtam a cirill betűs feljegyzéseket is, amit Majoros Pétertől kaptam. A névsort és az utasításokat magamnál tartottam, de a feljegyzéseket sem kellett volna kiadnom a kezemből.

(*Folytatjuk*)

Kiss Benedek

A Zöld Birodalom

Tavasz-ellő tél-tehén érdes
nyelve nyalogatja borját,
fölnyílnak szemei – ragacsban
kifakadnak a barkák,
gyenge lábain alig áll még –
remegnek jegenyék, remeg
vadvizek bőre,
döfködi anyja tőgyét, rátapad szája
a felleg-tőgyre.

Kihordta vemhét a tél,
mint lelkünk az újabb kegyelmet!
Tetőkön mohát emtet a fény,
bádogcsatorna énekelget,
arany dongó körözi
a jegenyefa csúcsát –
röpköd a Nap,
mind magasabbra
pörgeti a drága energia,
tágul a láthatár,
megnő a kozmosz –
van honnan s hová fölszállnia.

Gyomok, fák,
bozótok,
füvek szívében
iszonyú erő erjed, gomolydul
tülekszik millió sápadt csíra,
a Nap sugarán
színbe fordul,
hódító dühvel hánytorog föl
mélyből a szelíd hadsereg,
elfoglal minden kopár felszínt –
gazdag hadtápok a gyökerek,
sejt után sejt tolul,
tör egyre feljebb,
kis csingilingi virágokat
énekel, tengernyit, mámorban égve

a fényre özönlő földmélyi had,
ezerszólamú virág-zenével
ünnepel
a győztes ármádia - - -

Így alapít birodalmat
a Zöld
az ember
álmaiba!

Tavaszi lázban

Két fa között
harkály hullámlik át,
tavaszi lázban
üzemel a világ,
csattog a metszőolló,
kapák nyele fényesedik
tenyerektől, nyéltől tenyér
kérgesedik,
tavalyi vöröshagyma

nyuszifül-szárat tol föl,
puha szőnyeget sző a tyúkhúr,
venyigerakás füstöl,
asszonyi nevetés szikrája csap fölé,
telten
az adomázó vadász basszusa
beledörren,
kerékpárjára dől,
úgy ugratja a menyecskét;
a mogyoróbokrok körül két
lepke vitorlázgat,
méhek lubickolnak elragadtatottan
meggyfavirág-habokban,
bárányfelhő-pamacsokban
puttó angyalok fényt harsonáznak.

Hajnal Szentgyörgyhegyen

Köd üli meg lent a lapost,
mint dögös púpja a pupost,
köd fölött piros sugár
mint Jézus a vízen jár.

Hol vagytok, ti madarak?
Fölszakad a pirkadat,
de a vidék csendje oly holt;
rigó csak városban rikolt?

A Nap kazánja föllángol,
kibújok az éjszakából,
tüdőmbe nikotin harap,
Tallér kutyám kenyeret kap,
kisszékemre települök,
rigók helyett én fütyülök.

Állítás és két kérdés

A zsalugáterben
nyaranta a présházban
darázsfészkek…

1. kérdés (csodálkozó)

Honnan tudják, hogy
pont az a legjobb hely a
fészekrakásra?

2. kérdés (bosszankodó)

Miért nem tudják, hogy
épp az a legrosszabb hely
fészekrakásra?

Lázáry René Sándor

Júlia régi kalapdobozára

(Lila volt, Mentonban vásároltuk)

Semmi papírszeletek, töredékek, tarka faricskák,
Vázlatok, impromptűk, tréfa-csiholta sorok,
Rímes játszadozások, elunt, henye rigmusolások,
Félbehagyott remekek, bennszakadó szavaim
Elharapott fonalán fityegő laza versike-halmaz,
Álomi jegyzetek, egy szürke tanár eszelős
Szófacsarásai, torz, suta metrumok – itt e dobozban
Rejtve maradjatok, itt vár csak örök nyugalom!
Csődjeim, életeim fura romjai – pompeji régész
Sem hoz a fényre sosem! Béke velem s veletek!

Marosvásárhelyt, 1929. január 14-ről 15-re

Posztludium

„salve, o venusta Sirmio”
(Catullus: XXXI.)

Ó, Sárpatak, te mindenek fölött legszebb,
Gyöngyszem te sok fakult falucska közt: fénylőbb,
Magasztosabb a többinél, ahányat csak
Fölcsillanó kis ékszerül, kanyargó, zöld
Láncára fűzve hord ledér lotyó módján
A lágy Marisus… Ó, milyen vidám s boldog
Vagyok, ha végre visszatérhetek hozzád,
Hű Sárpatak, hisz enyhet adsz s nyugalmat: hagysz
Elüldögélni künn, a kertek aljában,
S hűs partodon pecázni, néma horgászként
Nézvén az átfutó folyóra, mint hajdan,
Ha külhonokból érkezőn, megfáradtan
Hevertem itt pihenni, fád bajok gondját
Feledni ifjan, friss füvön, lombárnyékban
Lustálkodón – vagy omlatag, kopár martról
Figyelni mélybe kukkanó dugók táncát,
Ha bot hajoltán vén zsineg feszülten peng,
Szakadna már… S bámulni még: habos tajték
Miket terel, hoz, s visz tovább! Van ennél jobb?
Szép Sárpatak, légy üdvöz, ősz urad megjött:
Örülj, kacagjon könnyű fény vizek sodrán!

Marossárpatak, 1927. augusztus 22-én

Téli Kolozsvár

Mint drágakő, kárpáti ritka ásvány:
Csillog, ragyog, havakban áll a város!
(Hó-csönd honol ma tornyain s a bástyán.)

Hó mindenütt – a régi Farkas utcán,
A Templomon, mely Istennel határos!
(Hó-fény borong hős bronzalak bajusszán.)

Sosem felejti tán, ki elmegy innét:

Hogy tündököl telente szét a város!
(Nézd Szent Mihálynak égi hermelinjét…)

Kolozsvár, 1927. január 2-án

(Négy cinke…)

Négy cinke rebben el kilenc verébbel.
A varjú is fagyott kölest ebédel –
Verébül károg, hogy szavát megértsék!
Ropogni kezd a tiszta, tág fehérség.

(Szatmár-Németi, 1913. december 28.)

(Újgazdag Lucullus…)

Újgazdag Lucullus, friss, hamari Fugger,
Eldobja, ha lejárt, a tavalyi gukkert…
Új színházi látcső kell, ha új a koncert!
(Kultúrában incert' – de ugat a koncért!)

*

Fajvédők, honmentő libák, kultúr-ráják
Karolják föl a köz polgár-kultúrráját!
Fintorgón szapulják Adyt, míg theáznak –
Szabolcskán alélnak, s plafonként beáznak.

Pláne Pósa, Farkas Imre s Kozma Andor!
Parnassusi tarlón mind poros kalandor!
Áldja meg Rákosi Jenő vagy Sipulusz –
Sok kicsi rossznak jár még több nagy titulus!

*

Hentes-tímár-szűcsök oly faszarin óják
Híremtől e helység ócska Casinóját!…
Úrizálnak, torhák, s tréfa, ha zsidóznak –
Dzsentry Magyarország dúlva kaszinózgat…

(1913. január-február)

(A bankárban nincs részvét…)

A bankárban nincs részvét, hisz nyerészvén
A bankár-részvét készpénz, szürke részvény.
A bankár megvesz tőzsdék-szülte pénzén –
A bankár börzék pénzén szűrt penészlény.

Amsterdamban (Rotterdamban?), 1903 júliusában

Szabó T. Anna

A reformkori nők

A férfinak hazája volt,
a nőnek otthona,
a férfié a parlament,
a nőé a szoba,
hová a fáradt férfifő
mint révbe, visszatért,
hol békét, ártatlan derűt
és megnyugvást remélt.

De olvastak az ifjú nők
és szólt a zongora,
hömpölygött, mint az áradat,
reform, romantika,
és szabadság és szerelem
úgy összetartozott,
mint a választott férfival
szerelmes asszonyok.

A csitrik függönyök mögül
lesték Vasvári Pált,
a Szendrey-lány megszökött,
lapokban publikált,
rokonát, Wesselényijét
imádta Polika,
és Angliában agitált
Pulszky Terézia –
a március felpezsdített
szűk otthont, tág hazát,
s a reménység a lelkeket
mint bor hatotta át.

Csatába ment a katona
a nagy eszmék után,
vele maradt a szerelem,
hátramaradt a lány –
dörgés, villámlás: ágyú, kard,
esőz a honfivér
– s amelyik nő nem menekül,
mit is tehetne? Vár.

Az asszonyé a vakremény,
a férfié a tett –
de férfié lesz a remény
és asszonyé a tett:
mert leng a fekete-piros,
a gyász, vér zászlaja,
Világosnál lement a nap,
s tán nem kel fel soha –
veszve szabadság, szerelem,
és harcos ifjai –
a tiprott földből a remény
hogy sarjadhatna ki?

Ablaknál áll a feleség,
ajtóban az anya:
és elesettet, bujdosót
mind visszavár – haza

A műfajjá nemesített üzenet

Válogatás Füst Milán leveleiből

„Vajmi ritka dolog az, ha valakit intim közleményei jobban jellemeznek,
mint a művei. [...] De egész más az eset, ha az író leveleiben vagy naplójában
éppolyan vagy hasonló jó művésznek bizonyul, mint egyéb műveiben.
Ha leveleit vagy naplóját műfajjá nemesíti.
S magam én épp erre törekedtem.“
(Füst Milán: A naplóirodalomról és elpusztult naplómról*)*

Füst Milán összegyűjtött leveleinek kiadása 2002 nyarára várható. A közel 1400 levélből készítettük alábbi válogatásunkat. A leveleket a Füst Milán-i helyesírás megőrzésével közöljük.

JAULUSZ GÁBORNÉNAK

[Budapest, 1908. május 9.]

Nagyságos Asszonyom,
én ugyan nem vagyok huszártiszt és sok minden velem szemben létrejött hibán fölülemelkedem, (mégpedig direkt azért, hogy a társaságban partnerem ugyanezt tegye: ilyenkor aztán kellemes!) de a tegnapi dolgokon ezt nem kívánom gyakorolni, mert a negyedik emeletig fölemelkedni, kérem, ez magas egy kicsit, – kérem ezt máskor meg fogom gondolni. Különösen este vigyáznom kell, mert tetszik tudni a négy emelet magas, a lépcsőházak rosszúl vannak világítva, az ember még megbotolhatik valamiben, (Ön például az etiquette-n, én a jóízlésen) és ilyenkor aztán nagyon magasról talál az ember leesni. Leesünk, mintha muszáj lett volna fölmenni. Nem, nem muszáj, óvakodni is fogok tőle! Nagyon jól legyen az a lépcsőház kivilágítva a fogadásomra, nagyon örűljön az a lépcsőház a vendégségnek, ha azt akarja, hogy négy emeletet másszam a kedvéért. Azt hiszem minden mérsékelten jóízlésű ember is megkívánná ezt, mielőtt olyan magasra fölmenne, föltúristáskodnék!
Ngos Asszony, soha sem fogadtam még meg egyetlen tanácsát sem. Tegnap ezt mondta: „a Milán is jobban tenné, ha ilyenkor aludnék már, minthogy itt beszélget!” Igaza volt! Ezt a tanácsát megfogadom. Igen. És mindig inkább aludni fogok menni, semhogy a vendégszeretetét este mégegyszer igénybe vegyem.
Minthogy pedig én éjszakai ember vagyok, (így születtem!) öröklött diszpoziciómról lemondani pedig nem tudok, kénytelen vagyok továbbra is éjszakai embernek maradni és az Ön nappali vendégszeretetéről is sajnálattal eltekinteni.
Maradtam, a nagy compliment alkalmazásával legalázatosabb szolgája:

Fűrst Milán.

(Bp., 1908., máj. 9.,)

I-ső utóirat az Erzsi kisasszony számára:
Isten vele kis fecske, pá, pá, á dieu!

II.-dik utóirat Pistának!
K. Pista fiam!
Tudod mennyire szeretlek, hogy jöhetsz hozzám amikor akarsz: kitörő örömmel fogadlak és egyaránt nagy szívbéli örömmel elbeszélgetek veled, akár ha hajnali legszebb álmaimból riasztasz is föl. (Ez nem frázis, ha nem volna így: nem is írnám, mert nincs szükségem rá, hogy hízelegjek, vagy hazudjam! És hogy ne volna így: hisz te vagy az én régi, jó, megszokott, kedves barátom!) Már most: akármennyire boldog vagyok ha eljössz hozzám (ismétlem eljöhetsz akár nagymosáskor, akár a koncertem előtt, akár hurcolkodás után, akár szekrényrendberakáskor, kivéve mikor tanúlok, sürgősen, vizsgára, ilyenkor aztán kidoblak,) másképen mégsem fogadhatlak ezentúl, csak úgy, *ha anyai engedélylevelet, pátenst* nem mutatsz föl szabályszerűen kiállítva arról, hogy máma ennyi meg ennyi ideig szabad velem diskurálnod, annélkül, hogy a német leckédet elmulasztottad volna, annélkül, hogy bármelyik testvérednek megfájdulna a feje tőle, annélkül, hogy otthon az elromlás, tönkremenés, züllés ama fokától féltenének, amelyben én leledzem, aki húsz forintot költök egy hónapra villamosra, meg effélékre és aki szívesen sétálgatok éjjel a jó tavaszi levegőn akár 12ig is.
No! Ezt komolyan mondtam ám és kérlek igyekezzél minél gyakrabban ílyen pátenst szerezni, hogy minél többször láthassalak.
Most pedig ölellek:
Milán.

Kézirat; PIM K. Füst-hagyaték
Címzés: „Nagyságos / özv. Jaulusz Gáborné / úrasszonynak / *Budapesten.* / V. Nádor-utca 13. sz. / IV. em. 26. // f.: Fűrst Milán, / VII. Dohány-u. 63.”
Jaulusz Gáborné: Jaulusz Erzsébet és István édesanyja.
Erzsi kisasszony: Jaulusz Erzsébet (1883–1971): Füst Milán életre szóló szerelme, múzsája. (L. erről: *Füst Milán rejtélyes múzsája* Fekete Sas Kiadó, 1995. Szerk.: Petrányi Ilona)
Pista: Jaulusz István (1888–1979): Füst gimnáziumi osztálytársa, barátja, Erzsi öccse.

NAGY ZOLTÁNNAK

[Budapest, 1923. október 20.]

Kedves Zoltán!

Többször kerestem, így szombaton is, hogy meghívjam. Közben szombat estére azonban egy olyan barátom mondta be magát, (rögtön utána,) akivel Maga nem szívesen volna együtt, úgy tudom, tehát nem forsziroztam a dolgot. Hívjon fel bármely estén: nagyon örülnék. (Azért vagyok oly komoly, mert aggasztón cukros jelenségek vannak s a munkám is rosszúl megy nagyon. Megint félrelöktem valamit.)

S azért írok most, mert félek, hogy elfelejtem, hogy megkérjem valamire. És pedig: írjon kérem, legyen szíves egy ügyvédi felszólító levelet feleségem kalaposnéjának, akinek úgy Erzsi, mint anyósom is átadtak egy-egy kalapot átalakítás végett. Sem a kalapokat nem adta vissza, sem a néki átadott igen drága anyagot, – egy év óta húzza-halasztja a dolgot, – végül kijelentvén, hogy a kalapok elvesztek, – gorombáskodni kezdett. Persze én megdühödtem. – Miután ez a sikkasztás tényálladékát igen megközelíti, írjon néki egy nagyon szigorú levelet s ha nem reagál három nap alatt, akkor perelje be legyen szíves. A két kalap és az anyag (1/2 méter cylinder-bársony) legalább 600, 000 korona értékű. – A kalaposné neve és címe: *Sebőkné, Freisinger Margit, József körút 2. sz. III. em. 17.*

Ne haragudjál apám, hogy ilyesmikkel terhellek! Igen szomorú vagyok mostanában: – az életút lefelé vezet, – túlerősen érzem ezt! – s a munka sem megy, pedig az idő rövid. No mindegy! – – Gyere el apám, minél előbb! A barátság narkotizál a halálfélelem ellen! Műveljük tehát!

Csókolunk sokszor!

Milán. Erzsi

Bpest 1923., okt. 20.

Anyósom neve: Helfer Miksáné. – V. Vilmoscsászár-út 10.

Kézirat; PIM K. V. 3662/73/113.

Nagy Zoltán: (1884–1945) költő, író, kritikus. Füst Milánnak jó barátja, és – mint ügyvéd – jogi képviselője is volt.

A NYUGAT SZERKESZTŐSÉGÉNEK

[Budapest, 1924. június 18.]

Tisztelt Szerkesztőség!

Tizenhat évi munkásság után sajnálattal kell bejelentenem, hogy a Nyugat munkatársai sorából kilépek és felkérem Önöket, hogy nevemet ennélfogva a lap főmunkatársai sorából törölni sziveskedjenek. Nincs módomban, hogy most elhatározásom okairól Önöknek részletesen beszámoljak és nem is akarom Önöket terhelni ezzel, – szabadjon csak annyit megjegyeznem, hogy a lap kritikai szellemével, vagyis igazságszolgáltatásával nem rokonszenvezem, és ennélfogva lazulni érzem a lappal való erkölcsi összetartozásomat.

Elhatározásomnak, belátom, látszatra oly aktuális háttere van, hogy, bármint is bizonygatnám, nehéz elhitetnem, hogy e szakitásra nem annyira bántott hiuságom, mint inkább igazságérzetem többféle sérelmei sarkalltak. Ezzel tisztában vagyok s, ha igy van is, beletörődöm. Bár, talán még el is hihető, hogy hiuságomnak ez az aktuális sérelme annál jelentéktelenebbé törpül még számomra is, minél többen vannak, akiknek e tekintetben panaszra lehet okuk. S végül: annál jelentéktelenebb ez a bántalom, minél kevésbbé számottevő a szóbanforgó illetlen vélemény. Boszant ugyan, – de nem apróságok miatt válok meg a Nyugattól.

A Nyugat volt az egyetlen orgánum, amelyről sokáig azt érezhettem, hogy otthonom s többek közt nem utolsó sorban azért, mert benne igazságra való vágyam valamelyest megnyugvását nyerhette. Ezt azonban ma már nem érzem többé: – S ezért szántam rá magam erre. – Bizonyos befolyások túlsúlyrajutását érzem a Nyugaton, – s lankadni érzem azt a tiszteletreméltó szigort, amelyhez Önök hozzászoktattak s amely meggyőződésem szerint e lapnak morális erejét adta.

Igyekezni fogok tehát, hogy oly folyóirat alapitását segitsem elö, amely ideáljaimat e tekintetben is jobban megközeliti s amennyiben ez lehetetlennek bizonyulna, magamnak fogok dolgozni ezentul.

Igy kellett cselekednem, mielőtt végleg elkedvetlenednék, meg akarom őrizni meleg emlékeimet.

Tisztelő hívük:

[Füst Milán]

1924 junius 18.

Gépirat, kézírásos betoldásokkal, fogalmazvány; PIM K., Füst-hagyaték

a Nyugat munkatársai sorából kilépek: 1924 elejétől Füstben egyre több keserűség gyűlt a Nyugattal kapcsolatban. Méltatlanul mellőzöttnek érezte magát; úgy vélte, művei nem kaptak sem elegendő, sem megfelelő kritikát. A Naplóban többször, részletesen írt sérelmeiről. (Lásd pl. II. kötet 24.; 37.; 71.; 73-74. o.) Elképzelhető, hogy a levelet mégsem küldte el, ugyanis nemcsak nevét nem törölték a Nyugat címlapjáról, de írásai is jelentek meg továbbra is.

aktuális háttere van: A Naplóból kiderül (II. 71. o.), hogy Schöpflin Aladár: *A magyar irodalom a huszadik században* című tanulmánya (Nyugat, 1924. 11. sz. 761-804.) lehet a kiválás közvetlen oka. Ebben az írásában Schöpflin ugyan bemutatja Füst Milánt, de a költők között utolsóként s mindössze hat sorban.

folyóirat alapitását segitsem elö: Füst soha nem próbálkozott folyóirat alapításával.

FÜST MILÁNNÉNAK

[Baden-Baden, 1928. május 15.]

Drága édes jó anyám, –

estefelé persze az ember deprimáltabb. Egy lélek nincs itt, akivel beszélni lehetne. Ma egész nap esett itt, tehát egész délután ágyban voltam. Rengeteget alszom, abban a reményben, hogy jót tesz. (Este 9–7 ig, – délután 3/4 2–1/2 6 ig.) –

Ma kaptam az első masszázst Groddeck asszisztensétől. Rémesen fájdalmas furcsaság. A homlokcsontot, halántékcsontot, nyakszirtet, szemgödör-csontot masszirozzák, a lábat felemelik ültömben az ideg nyújtása végett, – s a hasat egész kegyetlenűl meggyömöszölik. – Utána az ember jobban van. – Hazajöttem, lefeküdtem ebéd után. Most este van s nem tudok mit csinálni. – Odakint esik. A dohányzás kísért. Feketét innék, de az itt 70 Pfenning. – Üldögélek s keserű vagyok. – Nem, író nem akarok lenni többé, – gyülölöm ezt a foglalkozást, – csakhogy: hogy mit fogok majd csinálni? Arról fogalmam sincs. Ha orvos volnék…. Pályaválasztás előtt állok, mint 20 éves koromban. S nekem nincs kedvem még választani sem. – Sajnos, még nem vagyok túl a rosszon. –

Osvát, ha eszembe jut, – undorodom. Isten óvjon, hogy még egyszer bármi ügyben dolgom legyen vele. – Nem bírom, soha többé. Nem is tudom, mért tiltakoznak az idegeim annyira ellene, – de tiltakoznak, az erőszakossága, dúrvasága, ember-lenyelési tendenciája ellen, – ha csak eszembe jut is: a vér a fejembe tolúl. (Érdekes! Hát semmi hálával sem tartozom? Vagy semmi szép emlék nem köt hozzá?) De Gellért, – nem különben: nem kell – s Dezső épp oly kevéssé. Nem kell, nem kell! – Kivándorolnék, – de kinn is rossz. Nincs tehát helyem e földön. – Így mulattatom magam. Ilyenkor Rád gondolok és valamelyest megnyugszom. Ha foglalkozásnak volna reménye s pénznek – s visszavonúltan, közömbösen élhetnénk valahol a Sas-hegy teteje alatt, – (a másik oldalon) – akkor talán jobb volna valamelyest. Keserű vagyok. – Utálni őket és még rájuk is szorúlni? Mosolyogni és helyeselni? Nincs kedvem hozzájuk, nem akarok többé közöttük élni, – ez végleges kívánságom. – – –

Nagyon kopaszodtam az utolsó napokban, – semmi hajam. – – Voltál Bánóczinál? S mi van a segéllyel? És mi van a nyugdíjkiegészítéssel? Nem beszéltél vele? És a Kosztolányi-féle pénzeket nem kaptad meg? Hát Harsányi Zsolt? Ő nem szerzett semmit? – –

A borotvakéseim rosszak, nagy vesződség. – Nem tussolok reggel, mert roppant hideg a víz. – Mi volt a tárgyaláson? Lesz valami kis pénz? – – Német viszonyok szerint igazán nevetséges összegből élünk! – Itt egy gépírólány 250–300 M. fizetést kap. 300 Mka a minimum, amiből itt egy ember élhet. – És mi? – Ugyanannyiból vergődünk. Nincs kedvem hozzá többé. Nincs kedvem, sajnos. Unom. – Unom, hogy itt 10 Pfenniget sem adok ki feleslegesen. Belefáradtam ebbe, – véglegesen. Sajnos, semmikép sem vagyok túl a rosszon. – Nincs kedvem élni egész egyszerűen. Unom az életet, utálom. Se munka, se pénz, – semmi. Mit keresek én itt, egy világfürdőn, ami semmi örömet nem szerez nekem? Fekszem, fekszem, fekszem, – ide-oda ődöngök. Én már nem örülök fának, semminek. – Legfeljebb, ha felakaszthatnám magam reá.

Mi bajom? – nem tudom. Türelmes voltam és nem kívántam semmit évekig. De nem sikerűlt semmi. Beteg is voltam, vagyok, leszek, – megírtam mindezt. Belefáradtam s úgy érzem, véglegesen. Elvesztettem a türelmemet. Oly rossz, oly rossz! – nem bírom! – – Valaminek sikerülni kellett volna, – azon a rongy életminimumom túl, amiben részem volt mióta élek. Egy kis öröm kellett volna – s ma már nem kell. Felrúgnám. Úgy érzem magam, mint egy elkeseredett gyerek, mint az a bizonyos „rossz gyerek“, akit meg kellene verni, hogy eszére térjen. És mégis, hiába minden belátás, útálom az életet, útálom. Csak az alkoholizmus segíthet. – Mondj valamit, amire gondolnom jó, ami szép és örömet okoz. – […]

Kézirat, töredék; PIM K. Füst-hagyaték [A levél hátoldalán; „Nem küldtem el!”]

Füst Milánné: Helfer Erzsébet (1897–1987) Füst Milán tanítványa volt, 1923-tól felesége.

Baden-Baden: Füst Milánt 1928-ban hat hónapon keresztül kezelte Georg Groddeck (1906–1934) német ideggyógyász baden-badeni szanatóriumában.

Dezső: Kosztolányi Dezső

Bánóczi: Bánóczi László (1884–1945): színházi rendező, műfordító. 1924-től a Székesfővárosi Törvényhatósági Bizottság tagja volt; ebben a minőségében sokat segített a színészeken, művészeken.

Kosztolányi-féle pénzek: Kosztolányi több helyen próbált támogatást szerezni Füst gyógykezelésére.

Harsányi Zsolt: (1887–1943) író, újságíró, műfordító. Több irodalmi társaság tagja és tisztségviselője (PEN Klub, Petőfi Társaság, Kisfaludy Társaság, stb.), ebben a minőségében kérték segítségét Füsték.

SZABÓ KÁROLYNAK

Budapest, 1929., március 30.

Kedves Szabó Uram!

Ha már oly kedves volt s íly különös és megtisztelő meglepetésben részesített, akkor tanácsot is kellene adnia, hogy voltakép mit is csináljak már most ennen márványba vésett szavaimmal? Ezt a versemet én nem is nagyon szeretem, – de ez mellékes, – ha a legjobb versem volna is márványba vésve, – mit tehetek vele? Tétessem a falra, tegyem az íróasztalomra? Állandóan látnom kelljen, hogy végleg megútáljam? Mivelhogy ennen munkám számomra nem lehet márványba vésendő remek, – legfeljebb másoknak, ha akad ilyen enthuziszta. Talán a sírkövem számára teszem majd el, – de azt sem. Még ott sem kívánok tudni oly sorokat, amelyeket végleg megúntam.

Ennyit a márványtábla használhatóságáról. Nem használható semmire, – kénytelen leszek valami szekrény mélyébe dugni, – bárha, mint az Ön rokonszenvének jele, nagyon becses nekem. Meghatva e rendkívüli figyelemtől nagyon sajnálom, hogy oly kegyetlennek kell annak szimbólumával lennem. – Melegen köszönöm, amit ajándékával ki akart fejezni.

Tisztelő, régi híve:

Füst Milán.

N.B. Bécsben voltunk egy perünk tárgyalásán. A tárgyalás megszakadt s mi két napra hazajöhettünk. Ma este utazunk vissza s április 26-ig leszünk Bécsben, valószínüleg. – Akkor jelentkezem majd.

Kézirat; PIM K. Füst-hagyaték

Szabó Károly: Füst Milán ismeretlen tisztelője.

BASCH LÓRÁNTNAK ÉS AZ ESTI KURIRNAK

[Budapest, 1931. december 22.]

Tisztelt Szerkesztő Úr!
A Baumgarten-alapítvány díjainak szétosztása nyílvános lévén, – arra kényszerülök, hogy a nékem adott díjról való lemondásomat is közöljem a nyílvánossággal. Ma Dr Basch Lórántnak, a díj egyik kurátorának az itt következő levelet írtam, – kérem, szíveskedjék azt tisztelt lapjában közzétenni.

Tisztelt Uram! –
Önök ma már rám is gondoltak, köszönöm. Sajnos, már csak akkor kerültem azonban emlékezetükben sorra, mikor a Baumgarten-alapítvány díjait önhibájukon kívül le kellett csökkenteniök. S ugyan havi kétszáz korona csinos kis summa egy magyar írónak, – sajnos! – én azonban nem vagyok még hál Istennek oly nyomorban, hogy „sarkantyúmat pengetném" örömömben, amért megkapom…. Ez az összeg rajtam vajmi keveset lendít, – nem is volnék hát hálás érte s ez nem való, így elfogadni valamit. Ez nem az az összeg, amért bárkinek is megengedném, hogy a nyílvánosság előtt tüntethessen ki vele. – Az íly segélyezést csakis titokban vagyok hajlandó elfogadni. – Mindez késztet, hogy az adományt köszönettel visszautasítsam.
Tisztelettel:
[Füst Milán]

Kézirat, fogalmazvány; PIM K. Füst-hagyaték
Basch Lóránt: (1885–1966) ügyvéd. Babits mellett a Baumgarten alapítvány kurátora. Az 1932-es Baumgarten-díj jelölő ülése 1931. december 14-én volt. A január 18-án tartott ünnepségen Gellért Oszkár, Halász Gábor, Nagy Lajos és Szabó Lőrinc mellett Füst Milán is 4000 pengős évdíjat kapott. Füst a díjkiosztón nem vett részt: Berlinben a *Negyedik Henrik király* című drámájának színre viteléről tárgyalt. (Baumgarten-díjat ezen kívül még 1935-ben és 1946-ban kapott.)
Füst valószínűleg nem küldte el ezt a levelét, az Esti Kurirban legalábbis 1931. december végén nem olvasható a visszautasító nyilatkozat. (A december 25-i számban viszont megjelentek Füsttől *Naplójegyzetek*.)

FÜST MILÁNNÉNAK

Annaberg, 1934., aug. 29. szerdán.

Drága jó Gyerek, –
megint gyönyörű idő van ma reggel, igazi forróság, miután két napig egyfolytában irgalmatlanúl esett s hideg volt: 10 fok. – Leveled megkaptam, – köszönöm drága Gyerek. A jegyet nem fogom használni. – Rendkívűl mérges vagyok erre a postára: én mindennap írtam s te semmit sem kapsz meg: úgy, hogy szerda reggel lévén – ez az utolsó kártyám, minthogy, ha Isten segít, vasárnap este otthon leszek. Már nagyon áhitom, – elég a nyaralásból, – unom magam, jó volna már dolgozni, – de mit? A drámák korrektúrájától meglehetősen irtózom, – a Catullustól például, (látni sem akarom többé,) – de félek attól is, hogy a Néma barátot végkép rossznak találom minősíteni, – akkor mit csináljak magammal? Nincs munka, amely kedvemrevaló volna, – ezeket a korrektúrákat utálom már s mégis meg kell csinálni, ha az ember csakugyan ki akarja adni. Igazi alkotó erőt pedig nem érzek most magamban, kedvem sincs az igazi munkához, – nem érdemes fáradni, nincs ambicióm. Mit fogok tehát csinálni? Az utóbbi időben nem érzem magam itt jól, – Vera lelkem is igen lehangolón hatott rám prófétájával, – az emberek nem sokat érnek – s ezeknek tetszeni akarni? – megúntam ezt a mulatságot. –
Étvágyam sincs, – a hegyek-erdők se nagyon érdekelnek, – semmi sem érdekel, – mi lesz velem? Nem vágyom barátaim után sem, – sajnos, az az érzésem, hogy semmi kedvem hozzájuk. – Csak épp a Sisu, senki más, semmi más. Rosszúl is alszom, azaz: nem pihentet az alvás, nem érzem azt az erőfölösleget, ami a jókedvet adja.
Egyszóval nem valami rózsás a kedvem itt sem. Ne haragudj, hogy panaszkodom. Félek ettől a téltől, – mert mit fogok csinálni? Mert ama pokoli erőfeszítésekhez semmi kedvem.
Ölellek csókollak egész szivemmel!
M.

Kézirat, PIM K. Füst-hagyaték
Címzés: „Ngos Füst Milánné Úrnő / *Budapest, I.* / Budaörsi-út 18. III. 23. // Abs.: Dr Milán Füst, Annaberg / Nieder-Österreich, Annaberger Haus, / Tiroler Kogl."
Annaberg: Füst Milán 1934 augusztusában az ausztriai Annabergben nyaralt.
Catullus: Füst Milán drámája, melyet 1919 és 1927 között írt, s utóbb megtagadott.
Néma barát: Füst Milán drámája 1929-ből, melyet szintén többször átdolgozott.
Vera: nem sikerült azonosítani.
Sisu: felesége beceneve.

FRISS ENDRÉNEK

Budapesten, 1938., január 31.dikén.

Kedves Friss Uram,
nagyon köszönöm levelét. – Ön nem elég gondos, ha idézeteket hoz fel, amelyeket ostoba emberek vesznek fel cikkeikbe. A rosszat idézik, hogy mennyire tetszik nekik, ez régi dolog. S az uj verseket idézik, amelyek rosszak, mondván, hogy ezek tetszenek nekik jobban. Mit csináljak? Hogy védjem Önt meg az emberi butaság káros hatásaitól?
Csak az alapos és lelkiismeretes elmélyedés védheti Önt meg tőle, valamint a saját müvészet iránti szeretete és hozzáértése, nem én. Amit Önök Babits fiatalkori müvészetéről beszéltek: nevetséges ostobaság, – ezt nem általom irásban is kijelenteni. Gelléri részéről tudatlanság és érzéketlenség, az Ön részéről felületesség, Fodor részéről gyerekes konokság, Imecs részéről butaság. –

Kérjenek tőlem idézeteket, kedves Uram, majd szolgálok vele. Hacsak nem dugják be füleiket a szépség, a csodálatos szépség elől, – vagy nem derül ki esetleg, hogy a müvészet egy nagy világához semmi közük sincs. Én, kedves Uram, sosem szoktam másokra hivatkozni, mert a magam véleményét is tartom valamire, de az Önök kollektiv jelentkezési módja ellen felhozhatnám a miénket is, – Ön azt mondja: „mi." – Én is azt mondom tehát ez egyszer, hogy: mi. Nem szólván Osvátról és Ignotusról: – nemcsak én voltam e versek bámulója mindenkor, hanem Kosztolányi, Tóth Árpád, Karinthy, Nagy Zoltán, Peterdi István, – és még ötvenet felsorolhatnék. De elég is a vitából. Olvassa el kérem a következő verseket, aztán beszéljen:

1) Esti kérdés,
2) Arany Jánoshoz,
3) Hefaisztosz,
4) A láthatatlan portíkusznak,
5) Anyám nevére (Hajnalka,)
6) Danaidák,
7) Két nővér,
8) Beloved o beloved,
9) Csipkerózsa,
10) azt amely ugy végződik: „lyrai szerelem",
11) Kancsók kincse, drága kincs
12) Fekete országról álmodtam az éjjel. És igy tovább.

És még felsorolhatnék néhányat, – de találomra fejből idézek, nincs most időm behatóbb pontosságra.
Ön se vegye rossz néven, ha ilyen őszintén szólok.
Tisztelő és igaz hive:
Füst Milán.

Kedves Uram,
még egy szót. Amit Ön mondott Babitsról, az élénken emlékeztet engem arra, amit Babits mondott nekem Adyról egyszer.
Akkoriban néha együtt ebédeltünk a József köruton a Bandl-étteremben Babitscsal s ő egy alkalommal Adyt „utolsó ripőknek", továbbá „tehetségtelen kontárnak" nevezte. (Különben még ennél rosszabbakat, illetve vadabbakat is irt róla egy Kosztolányihoz irott levelében. A levél megvan, láttam többször. Kosztolányi azonban kérésemre is, de meg a saját belátásánál fogva is mindig rá tudta venni magát, hogy hallgasson, mikor az áramlatok Babitsot is magasztalásra kényszeritették. De folytassuk.
Csodálkozva idéztem Ady gyönyörüit – „nagy fehér fényben jön az Isten" – s a többit. Babits azonban hajthatatlan volt. Most rosszakat ir, – mondtam, – csupa erőltetettség, affektáltság és izléstelenség minden szava, – ez azonban nem változtat azon, ami gyönyörüje volt! Amire Babits: – „ha a mostani szemét, akkor a régi is az volt. Mert lehetetlen, hogy valaki egyszer remeket irjon, máskor szemetet."
Képes volt ilyen badarságot összebeszélni egy ilyen kitünő ember, s ilyen nagy költő, mint Babits. Nyilván személyes indulatainál fogva; ez másként nem magyarázható. S hogy nekem ez nem nagyon tetszett, azt elképzelheti. Nem csodálkozhatik tehát, hogy attól sem vagyok elragadtatva, amit Önök Babitsról beszéltek. Mert az, hogy ma milyen gyengeségei jelennek meg, – csupa gyengeségek évtizedek óta, – s hogy mily ellenszenvesen viselkedik, helytelenül, hiun, silány kis örökkévalóságáért remegőn s hogy milyen mamelukokat gyüjt maga köré és milyen silány kritikuskákat nevel meg a maga dicsőségére, – mindez nem változtat azon, hogy nagy költő volt, mikor fiatal volt. És ezért hálával tartozunk, – nem tudom, kinek, de valakinek! S ennek a kifejezésmódja nem a piszkolódás. Már bocsásson meg, de én ezt igy érzem.
Hive:
Füst Milán.

Gépirat; B. n.; PIM K. Füst-hagyaték
Friss Endre: (1896–1945) költő. A Nyugat köréhez tartozott.
nagyon köszönöm levelét: Friss Endre 1938. január 30-án kelt levelére utal, melyben előző esti beszélgetésük folytatásaként az új nemzedék Babits iránti ellenszenvét taglalja: „Ez a líra nagyon-nagyon ritkán tudott őszinte lenni, ezért nem tetszik nekünk! Mert egy kicsi és gyáva lélek bujkál mögötte."
cikkeik: I. Szemlér Ferenc: *Babits verseiről* Nyugat, 1938. 2. sz. 140-145. cikkére utal Füst.
Gelléri: Gelléri Andor Endre (1906–1945) író.
Fodor: Fodor József (1898–1973) költő, író, újságíró, műfordító.
Imecs: Imecs Béla (1898–1978) költő, műfordító.
Peterdi: Peterdi (Neubauer) István (1888–1944) költő, műfordító, orvos. Füst Milán közeli barátja.
A tévesen megadott verscímek helyesen: *Héphaisztosz*; *Az örök folyosó* (A véghetetlen portikusznak…); *A Danaidák*; *Belovéd, ó belovéd*; *O Lyric Love*, *Sugár*; *Fekete ország*.
egy Kosztolányihoz irott levelében: Babits 1906. február 21-én kelt leveléről van szó. (OSZK Fond III./96/12.; A teljes levél megjelent: *Babits Mihály levelezése 1890–1906* Historia Litteraria Alapítvány–Korona Kiadó Budapest 1998. 193.)
„nagy fehér fényben jön az Isten": Ady Endre: *„Ádám hol vagy?"*

RÁKOSI MÁTYÁSNAK

[Budapest, 1945. június 15.]

Két javaslat Rákosi Mátyáshoz, a Magyar Kommunista Párt főtitkárához!

Főtitkár Ur!
A magyar szellemiség kiválóságai úgy nyerhetők meg legjobban, ha megtiszteljük őket. Ha munkát adunk nekik, javaslataikat kérjük ki, egyszóval, ha módot adunk rá, hogy olyan fontos tényezőnek érezzék magukat, mint amilyenre tudásuknál fogva igényt tartanak. Ugy kell érezniök, hogy ők is fundamentumai a törvényhozásnak, hogy az országalkotás részesei, – ha tehát a Párt az ország konkrét

fontos ügyeinek megtárgyalására kis bizottságokban összehivná őket s e bizottságok jelentéseit aztán időnként a plénum elé terjesztené, ez üdvös hatást tehetne. Vagyis: ez együttes munka teheti őket leginkább a Párt barátaivá. Igy csináltam ezt az Alkotó Müvészek és Tudományos Kutatók Szövetségében is 1918-ban s igen jó eredményeket értem el.

Például: Főtitkár Ur egyik beszédében elégedetlenségét fejezte ki jegybank-politikánkkal szemben. Öt-hat tagból álló bizottság hivandó tehát össze az egyetem szakértő jogtanáraiból, amely bizottság a jegybank-politikát birálat alá veszi. Az adott helyzet diktálta földmivelési kérdésekben ugyanugy másik bizottság volna összehivandó.

Második javaslat.

A Párt szereplő embereinek nagyrésze nem jó szónok. Tanfolyamokon tanitani kellene őket: minthogy a szószék tudvalevőleg a legnagyobb hatalom. Egy tanfolyam vezetését magam is szivesen vállalnám.

Vagyok Budapesten 1945., junius 15-dikén

igaz tiszteletemmel, igaz hive:

[Füst Milán]

Gépirat, másodpéldány; PIM K., Füst-hagyaték

az Alkotó Müvészek és Tudományos Kutatók Szövetségében is 1918-ban: Pikler Gyula egyetemi jogfilozófus-tanár elnöklete mellett 1918-ban Füst Milán szervezte meg az Alkotó Művészek és Tudományos Kutatók Szövetségét, melynek igazgatója is volt.

BÁN ANNÁNAK

Balatonfüred, 1949., augusztus 29-dikén.

Drága Annuskánk!

Hadd panaszolom el, hogy nem tudok ettől az átkomtól, a dohányzástól végleg elszakadni. Most úgy vagyok, hogy hetenként kettő (2) cigarettát mégiscsak elszívok s nagy lelkiismeretfurdalások között. De még egyszer kérlek, hogy még egyszer gondold meg: a kenyerem ki van mérve, (nagyon szeretem a kenyeret,) – dinnyét pedig: a harsány, repedős husú, jégbehűtött, patak-illatú görög-dinnyét, vagy gyerek-álmaim tökélyét, a vajhusú sárgát s álomszerű zöldet nem a világért! – – hogy pedig fagylaltra merjek gondolni? micsoda merészség! fügével és datolyával készített torták pedig hogy is jutnak eszembe? ha pedig netán jól esik valamelyik étel, akkor felhangzik a memento: jó lesz abbahagyni, mert elég és elég! tessék főzeléket enni, amelyhez soha nem volt semmi kedvem, amióta élek!….

Az ilyen ember továbbá merengve néz a szerelmespárok után és legalább is rá szeretne gyújtani! – hát nem sírnivaló az ilyesmi, gondold meg Annuskám! A fürdőzők pajkos kiáltásai is csak messziről hatnak el a balkonomig s már nem is a szerelmek, vagy pajkosságok tűnt idejét siratom, hidd el nekem Annám, hanem a bölcs pipát, vagy lagalább is a cigarettát, amely anyám halálakor is kibékített elviselhetetlen jelenemmel… lásd, itt volt Sigmund Freud: élete végéig se mondott le teljesen a szivarról, a legszigorúbb tilalom ellenére sem, pedig szarkomája volt a szájpadlásán. De Paul Ehrich is úgy halt meg: havannával a szájában, pedig egyik nagy barátja, (úgy emlékszem: Krehl) könyörgött neki, hogy legalább most pár napig ne szivarozzon…. „Én jó dohányos voltam mindig, az is maradok!" – felelte ez a kedves ember, (ebből is látszik, milyen rendkívüli ember volt!) – és békésen, szeliden, szivarral a szájában meghalt. Mária Béla mesélte, hogy Ukrajnában halálbüntetéssel fenyegették a dohányzó munkaszolgálatosokat s azok a negyedik napon mégis rágyújtottak, minthogy a cigaretta életük egyetlen vigasza volt. S ezek, de mások is a kenyerüket adták oda cigarettáért akkor, mikor kenyerük alig volt… de mit is magyarázom annyit? Hiszen nyilván Te magad is el tudod képzelni, mi mindenért tud kárpótolni s mi minden helyett ád megnyugvást a narkotikum! – Egy Fazekas Sándor nevű barátom 53 éves korában nikotínmérgezésben halt meg, – családjának azt hazudta, hogy nem dohányzik s otthon nem is tette, annál inkább a hivatalában: százat naponta, vastag boszniai cigarettát. És így tovább. Mindezt elmondhatod, vagy megmutathatod Palinak is, értésére adván végső véleményemet: hogy a cigaretta nagyon kellemes dolog és nagy megnyugvást ád. S hogy ez az egész ügyem sírnivaló nyomoruság, vagy Isten-büntetése rajtam. Vették volna el az édes Arany Jánostól a pipáját. „Mi vagyok én? Senki Pál, Fájó gép, amely pipál"…. – vagy Petőfitől: „esküszöm túrós-csuszára, dohányra…" – – tudod-e azt Annuskám, hogy a túrós-csusza után minden érzésem szerint *muszáj* rágyújtani s hogy nem is teljes ember az, aki utána nem gyújt rá? (Egyébként: hiszen túrós-csusza sem igen adatik már nékem s már rég nem. Állapotom az utóbbi időben kétségtelenül nagyon romlott, erre volt még 200 körüli a vércukrom s most nagyon dolgozni kell, hogy ne legyen annyi.) No de mindegy.

Anyádnak nagyon örűltünk, – nagyon kedves volt irántam, még meg is csókolt, képzeld. – S helyzetem: itt egy *kitűnő* főorvos van (Dr Füredi) – s lábam kezdetben nagyon javúlt, majd hirtelen újra rosszabbodott, (kicsit gennyedt is), – s most megint nagyon javúlni látszik. Itt a fürdőket nagyon javallják vérkeringési bajokra is, – nekem 20 fürdőt írtak elő, tehát egy kicsit még maradnom kell 3-dika után. Loggiás szép szobánk van, (az első héten nagyon rossz szobánk volt,) – nem igen csoszogok hát ki a világba, egész nap itt vagyok a balkonon, állandóan álmosan s 11-12 órát alszom naponta. S a világon semmit se csinálok, csak épp, hogy vegetálok s ha ez otthon is így lesz, ezt se fogom kitartani tudni. – Mert tanúlni nem akarok többé, furcsa módon, az ösztönöm tiltakozik ellene, mivelhogy az életem végét közel érzem. De tanítani még tudtam volna…. *épp ezért tudd meg nékem édes jó Annám, hogy melyik külföldi rádió foglalkozott a munkásságommal?* El ne felejtsd Lelkem! (Ha netán a moszkvai lett volna, annak nagyon örűlnék, – meg is érdemelném tőlük, de nem hiszem, hogy az lett volna: 1) ilyen szerencsém nekem nincs, 2) az emberek ritkán ismerik fel, hogy ki az, aki szeretetükre igazán méltó.) – – Ne vedd rossznéven, hogy ennyit foglalkoztattalak aggságommal. Erzsikém *hála Istennek* jól van, hála Istennek, hála Istennek. Ő is csókol persze, szeretettel és én is! (Ezt mondani se kell.) Vagyis inkább minden szeretetemmel!

F. M.

(A Tieidnek szíves üdvözletemet.) (Fiatalkorban könnyebb az aszkézis, mint öregkorban és ez is különös! Mikor a mohóság oly óriási… akkor könnyebb, nem furcsa dolog ez is?)

Kézirat; Bán Anna hagyatékából

Címzés: „Dr Bán Anna Úrleánynak, orvos, / *Budapesten, V.* / Kiss-József-u. 15. / (Visegrádi-utca.) // Feladó: Füst Milán, Balatonfüred, / Erzsébet-Szanatórium."

Bán Anna: (1905–1987) orvos. Füst Milán tanítványa volt, élete végéig hűséges, közeli barátja.

Paul Ehrich: (1854–1915) német orvos, a berlini egyetem tanára. Nobel-díjas.

Krehl: Krehl, Ludolf (1861–1973) német belgyógyász, a heidelbergi egyetem tanára.
Mária Béla: (1903–1975) költő, elmeorvos. Ukrajnában volt munkaszolgálatos.
Fazekas Sándor: (1873–1926) feltehetően a nyugat költőnőjének, Füst barátnőjének, Kernách Ilonának férjéről van szó.
Pali: Schwarzmann Pál, Bán Anna baráti köréhez tartozó orvos
„Mi vagyok én? Senki Pál, / Fájó gép, amely pipál“: Arany János: *Mi vagyok én?*
„esküszöm túrós-csuszára, dohányra“: helyesen: „Esküszöm erre neked túróstésztára, dohányra” Petőfi Sándor: *Levél Arany Jánoshoz*

VARRÓ ISTVÁNNAK

Budapesten, 1950., június 15-dikén.

Pistukám, my sűss Kind,
mindenekelőtt arról értesítlek, hogy, úgy látszik, első leveled a tengerbe veszett, minthogy én csak kettő leveledet kaptam meg s ennek elsője a kilencedik oldalon kezdődött. Mármost hogy fogom én még a sírom előtt megtudni, hogy mi kedveset írtál nekem az első nyolc oldalon?

S mármost megint mindenekelőtt felelni szeretnék többrendbéli kérdéseidre, tehát sorrendben: – hogy mért nem csinálok én magam egy akcéptábilis nyers fordítást? Többféle okból nem édes Pistám éspedig: 1.) én néha nagyon csodálkozom, hogy no lám, többet tudok angolúl, mint hittem volna s evvel szemben másnap undorral állapítom meg, hogy még a legegyszerűbb dolgokról sincs fogalmam az angol nyelvtengerben, mert vagy negyvenedszer is elfelejtettem, vagy, – ami még gyakoribb és szomorúbb eset: sose tudtam. 2.) S ha ezzel a tudásommal, vagyis nem-tudásommal mégis nekilátnék a fordításnak: badarság jönne ki a végén, – ez a badarság is nyolc évig jönne létre. 3.) Hogy én még egyszer megírjam ezt a munkát angolúl, – valamit, amin hét teljes éven át dolgoztam, (napi tiz órát, a vasárnapokat is beleértve, – 40,000 oldal kézirat lett a vége, – vázlatok, – amelyekkel három hétig fütöttem naponta 60 fokra 110 literes fürdőkályhámat,) – egyszóval, hogy én ezt még egyszer s még néhány éven át végigkínlódjam, hogy újra végigrágjam az egészet? – inkább meghalok. Köszönöm, ha más mód nem adódik számomra, akkor máris veszem a kalapomat, búcsút véve az összes földi kiadásoktól. Hatvankét éves vagyok, – hiszen én voltakép, – ha jobban meggondolom, tojok az egészre. Mire van még szükségem? Semmire a világon. Csak éppen, hogy némely éjszakán, – mikor vissza-visszatekintek, mégiscsak elönt a fekete düh, hogy egy embernek ennyire ne legyen szerencséje semmiben egy életen át! A szentséges istenit neki! Egy életen át dolgoztam s ha fogalmad volna, hogy mennyit…. S tetejébe még a legkényesebb, legféltettebb pontomon szúr belém a sorsom: a naplómat elpusztítja…. S ha még a többit is hallanád Pistám, hogy hogy bánt velem minden tekintetben a sors, – iszonyú volt az egész. (S ebben az iszonyúságban az, hogy kétszer veszítettem el minden vagyonkámat, amelyet vérrel gyúrtam össze, – ez mégcsak nem is számít bele életem szörnyűségeibe.)

Egy szó mint száz: egy csöpp szerencse nélkül nem lehet élni; – ha valakit mindig minden csak rabol és rabol – s ő maga sose rabol és még egy csöpp szerencséje sincs, annak meg kell döglenie. S ez az, aminek rég meg kellett volna történnie velem. A múltkor az egyik rossz éjszakán azt mondtam magamnak: 1) mit vársz még kedvezést, mit remélsz még attól a sorsodtól, amely véges-végig ilyen pokoli szemtelenséggel bánt veled? Ettől vársz te még valami jót? És: N° 2) minek neked a jó ma már? Le van szarva az összes jó, ami még létezik számodra. Mert: egyrészt semmi szükségem rá többé, másrészt: meddig tarthat ma már bárminek az élvezete? Hogy egy félévig, vagy egy évig, vagy kettőig vakartam a tökömet, mondván: no lám, ez mégiscsak sikerült… ez legyen befejezésül az életem rezüméje? Nincs rá szükségem édes, öreg Barátom, ez az igazság. Csak épp, hogy néha még hánytorog kicsit az ember, hogy mért nincs egy kis szerencséje, ennyi kemény munka után? És ennyi balsors után? De ha nincs, – akkor hát még egyszer le van szarva, akkor hát nincs! Még ettől épp olyan vízszintesen fogok feküdni a siromban. –

Ami pedig a Reginaldus áldozatkészségét illeti: ő *rendkívül* kedves volt most hozzám nagy nyomoromban, – én többet nem is várok s nyílván nem is várhatok tőle. Mert: az a gyanúm, hogy most nem megy olyan jól neki, – valami baj lehet ott, attól félek és ha jól menne is neki, akkor is az áldozatkészségnek határa van. Igaz, hallottam már olyan esetekről is, mikor valakiért egy egész élet terhét vállalta a barátja, – mondjuk, aláírt neki váltót, – mit tudom én? de hát az ilyesmi, ha nem is éppen olyan ritka eset, mint az ember gondolná, de semmi esetre sem olyasmi, amit az ember a barátjától elvárhatna, geschweige denn, hogy megkövetelhetne. Én sose voltam iránta rossz és ő is jó volt hozzám, sokmindent megtett mostanában értem, – két év előtt például repülőgépen küldte az orvosságomat s az *négy* nap alatt itt volt, – többször felhívott telefonon, igazán drága, szép csomagokat küldött s ami még több mind ennél: mindenkor meleg szívvel érdeklődött irántunk, – nem elég ez? Mit kívánjak egy barátomtól még ennél is többet? Ez a *több* csak akkor volna lehetséges, ha önként adódnék, – követelni, kívánni, elvárni az ilyesmit semmikép sem lehet. –

No de á propos: szerencse! Itt van Kolnai Aurél. Ő nagy híve volt mindig annak, amit csináltam – és ehhez úgy tud angolúl, hogy sose képzeltem hogy így megtanúlhasson valaki….. Hát nem szerencsém van akkor? (Lefordított egy fejezetet az Esztétikából: a rózsa példáját, no de remekül ám!) – csakhogy ő *nem* akarja lefordítani egy munkámat se, – hát nem nagyszerű szerencse az ilyesmi? (No de ki is nyalhatja a seggemet, mind az örökkévalóságig!) – De hát, mondom, hagyjuk ezt. Ami pedig Zilahyt illeti: nem győzök ezeken az űzletembereken csodálkozni, hogy hát ennyi fáradtságot, machinációt, ügyességet ér meg nekik az életük? Befurakodni, fölfurakodni, megismerkedni, – ebben nyílván valami kedvtelésük is lehet, mondjuk olyan, mint mikor az ember vadászik. De mit bánom én mindezt! és pláne ma már! Akarok én fölfurakodni? Nem, nem és nem, – úgy éljek, illetve, jobban mondva: úgy haljak meg békés, szép halállal, ahogy nem. Molnár Ferencet pedig mindig útáltam: az embert is és azt még jobban, amit írt. De nem szidom tovább, mert hisz lehet, hogy Te becsülöd. […]

S mármost, amit egyáltalán nem értek, az a következő: azt kérdezed, hogy hajlandó volnék-e tájékozódó kérdéseidre felelni türelemmel? Nem értem e kérdésedet öreg Barátom: Hát olyannak ösmersz, aki nem hajlandó *bármi néven nevezendő* kérdésedre türelemmel felelni? Nagyon megtisztelve fogom érezni magam, hogy a munkáimat ennyi figyelmedre méltatod. (Ezt pedig most már értsd meg véglegesen, mert ez nemhogy gúny volna…. én gúnyolódni nem is tudok,) – és nemhogy udvariasság, hanem szivem legmélyének legszívesebb érzése. – Tehát várom kérdéseidet. –

Továbbá: én sose tartottam a közszükségletet számon, mikor írtam, de azt igen, hogy a munkáim, ha nem is lehetnek közkedveltek, de megjelenhetnek legalább valamelyik folyóiratban és aztán könyvalakban is esetleg. No értesz-e már? – –

A szinészetre én fütyülök, – no de akaratom és minden elképzelésem ellenére derűlt ki 22 év előtt, hogy jobban szavalok, mint akárki és: például a Hamletet, vagy a Henrik királyomat is jobban tudnám eljátszani, mint mondjuk, Beregi Oszkár, a barom. Persze, ez nem azt jelenti, hogy akármit el tudnék játszani, vagy hogy a rendezők parancsainak kedvem ellenére is eleget tudnék tenni.

Szóval: nem volnék jó szinész, csak épp hogy egyes szerepeket nagyszerűen tudtam volna eljátszani, – például Lear királyt is, az biztos. Színházba pedig azért nem járok, mert nekem túlságosan ripacs valahány s mert a képzeletem színielőadásához képest nevetséges az, amit a színpadok produkálnak. S ezt már 16 éves koromban éreztem, mikor az imádott Cyrano előadásáról jöttem haza. (Pethes.) Rettenetesen rossznak tartottam az előadást a képzeletemhez viszonyítva. Viszont: – mikor végre Learhez is eljutottam a Nemzetibe, akkor…. (és most csodálkozz!) *Szacsvaytól* úgy el voltam ragadtatva, hogy azt mondtam: – ez több, mint amit Learről képzeltem. (No de remek is volt, erre ma is esküszöm. A csodás, öreges mozdulataira ma is jól emlékszem.) – –

(Jut eszembe hirtelenül: légy oly aranyos, írjál az édes Holló Gyulának, – New York, 28. N. Y. – 1100 Park Avenue, – ő jóban van a Polányiakkal, kérdezze meg Polányitól, hogy mért nem válaszol? – és írja is meg neki, hogy ő maga mit gondol az Esztétikáról. S hogy mért nem én irok Hollónak? Nem tudok most még egy levelet írni, – hosszan kéne írni az édes jó Gyulának s erre én most képtelen vagyok.) –

S most a munkáimban tapasztalt modorosságokról is néhány szót. A) Megint ugyanaz a kérdés: hogy Neked szabad-e érdeklődnöd énirántam? Mármost hogy mondjam még egyszer? – – MEGTISZTELÉS SZÁMOMRA!!! – most már elhiszed? B) Hogy kérdezhetsz-e akármit? – VARRÓ ISTVÁN ÉNTŐLEM AKÁRMIT KÉRDEZHET!!! C) Rendkívűl érdekelnek a kérdéseid. D) Hogy Kosztolányi, Karinthy voltak-e velem olyan viszonyban, hogy figyelmeztettek volna hibáimra, vagy én őket? Persze, hogy voltunk ilyen viszonyban s én mindig figyelmeztettem is őket, ők azonban nem igen akarták azt, hogy én jó író legyek s ennek megfelelően viselkedtek: vagyis csakis azt mondták meg, ha valami menthetetlenűl rossz volt a szemükben. Nem akarták ők azt, hogy én kijavítsak valamit…. Egy szó, mint száz: finom, jó kis emberek voltak. E) Ha engem hibáimra figyelmeztetnek, annak én csak örülök, különösen, ha ez olyankor történik, mikor még segíteni tudok a dolgon. F) Róbert nemrég újra elolvasta novelláimat és az öt kisregényt s nagy tetszéséről, mondhatjuk úgy is: elragadtatásáról (mert így fejezte ki magát,) nagyon kedvesen még azon melegében értesített, – viszont fájlalta, hogy néminemű modorosságról is be kell számolnia. Fogalmam se volt, mire gondol. Kiderűlt, hogy a közvetlenség, beszédszerűség túlhangsúlyozását érti ezen, vagyis, hogy túlsokszor van a szövegben ilyesmi: „tudjuk" ; – „ahogy már említettem" – „és így tovább"; – „ami azt illeti" – „szó sincs róla"; – „de nem folytatom ezt", – és más ilyenek. Eszembe jutott erről, hogy már Te is kezdtél efélét pedzeni egyik leveledben, továbbá egy fiatal barátom, Barabás Tibor is mondott efélét. Megkérdeztem tehát még valakit…. Egy húsz éves gyönyörű kis angyal lány jár mostanában hozzám, – egy hallgatóm az egyetemen, (– aki nemcsak a legokosabb gyerek, akit eddig láttam, de a művészi érzéke is egész csodálatos: két év előtt még a nevemet se hallotta soha s most úgy érti minden szavamat, hogy ilyet még nem pipáltam. A verseimet kívűlről tudja, *mindet*, de még a nagy regényeimet is, képzeld s a Henrik királyt is,) – no szóval ettől megkérdeztem, igaza van-e Róbertnek abban, hogy ezek a közvetlenségi tételek zavaróan hatnak? Hát a kisregényekben és novellákban valamelyest igen, – felelte ő, – de ezekben is a Cicisbeo és Két ballada kivételével, mert ezeket ő olyan remekműveknek tartja, amelyekhez bírálat nem is fér – s még nagyobb mértékben ez a véleménye a nagy regényről, amelyet, ismétlem, kívűlről tud s amelyről igen meggyőző előadásokat tud tartani még nekem is. S mármost, ami engem illet: a nagy regényt magam is életem remekének tekintem, az én képességeimhez viszonyítva remekműnek s így a Cicisbeót és a Két balladát is öregkorom fényének. Ha tehát ezekben, vagy akár a Henrik királyban is hibát találna valaki… – bánom is én azt, mikor valami ennyire sikerűl. Hát Shakespeareben nincs hiba? (Éppen most tanítom, hogy a Hamletben, meg a Learben mennyire nem számítanak a hibái s egy sereg rossz munkájában viszont mennyire számítanak.)

Egy szó, mint száz: kár azért, hogy erre a hibára nem figyelmeztetett az új kiadás előtt valaki, mert ha a nagy regényt illetően nem is bánom, ha van benne ilyesmi, (nem létezik hibátlan dolog, különösen egy ilyen nagy dómot nem lehet hibátlanúl megcsinálni,) – de az Adventnek nem ártott volna, ha kipucolom ezektől, – mert azt se tartom rossz munkának… és Istenemre mondom, csak egy ceruza kell hozzá és egy délelőtt ki lehet belőle ezt a fölöslegességet írtani. Kár. De most már mégiscsak így marad, mivelhogy új kiadás nem lesz, nem lehet belőle több ebben az életben. S ennyi az egész. Egyszóval: nagy érdeklődéssel várom észrevételeidet. – –

Azt írod, hogy rohan az idődet s ezt igen szemléletesen mutatod be (trenderli,) – oh jaj, hátmég az enyém, ha tudnád. Ez a rohanás, no meg az *aktiv, fájó fáradtság*, amely néhány év óta pokolian gyötör s az örökös aluszékonyságom jelzik legjobban aggságomat. (Gréte mílyen szerencsés, hogy úgy bírja még mindig ezt a rohanást. Bámulom őt, mondd meg neki.) – Második leveled mottóját nem értettem. „Gyűrűs madár tovaszállt? Várja solymász Reginald?" – írd meg édes Öregem, hogy mit kelljen ezen értenem.

És most Isten áldjon Benneteket, ölellek, csókollak minden szeretetemmel, (Erzsi is!)

Milánod.

Kézirat; MTA K. Ms. 5087/317.

Címzés: „Mr. Stephen Varro, / *Chicago, 15.* (Illinois.) / 5128, Cornell Avenue // Dr. Füst Milán / Budapest V., Párisi-u. 6/A. V. 1. / Telefon: 18-33-68."

Varró István: (1878–1963) író, szociológus. 1926–1939 között a Századunk szerkesztőbizottsági tagja volt. 1940-től az USA-ban élt könyvkötőmesterként. A húszas évek elejétől egészen haláláig Füst egyik legközelebbi barátja.

egy akcéptábilis nyers fordítás: *A feleségem története* angol fordításáról van szó.

a naplómat elpusztítja: Füst Milán negyven éven át vezetett naplójának, élete „főművé"-nek egy része Budapest ostromakor megsemmisült.

Reginaldus: Menczer Rezső (1901–1981). Irodalom- és művészetbarát (foglalkozását tekintve kályhásmester) édesapja révén került Füsttel kapcsolatba, akinek egyik leghűségesebb tanítványa, barátja, sőt „nevelt fia" lett. Koldus Bálint néven versei jelentek meg a Nyugatban, s tehetségesen festett, ennek ellenére textilipari mérnök lett. 1941-ben Montreálba emigrált. Baráti kapcsolatukat több száz levél dokumentálja.

Kolnai Aurél: (1900–1973) filozófus, szociológus. 1922-től a Pozsonyban, majd Bécsben megjelenő *Tűz* című emigráns hetilap szerkesztője, utóbb az USA-ba emigrált.

Esztétikából: a rózsa példáját: Füstnek a *Látomás és indulat a művészetben* című esztétikája ötödik fejezetének részletéről van szó.

Zilahy: Zilahy Lajos (1891–1974) író, szerkesztő.

Henrik királyom: Füst 1931-es kedves drámája.

Beregi Oszkár: (1876–1965) színész, rendező, a Nemzeti Színház tagja, aki óriási sikerrel alakította Hamletet.

Pethes: Pethes Imre (1864–1924) színész, rendező, a Színiakadémia tanára, a Nemzeti Színház örökös tagja. Egyik legsikeresebb alakításának a Cyranót tartják.

Szacsvay: Szacsvay Imre (1854–1939) színész, a Nemzeti Színház örökös tagja. Minden jelentősebb Shakespeare-szerepet eljátszott, de legsikeresebb alakítása a Lear király volt.

Holló Gyula: (1890–1973) orvos; Füstnek abbáziai megismerkedésüktől (1904) jó barátja. 1939-ben kivándorolt New Yorkba.

Róbert: Berény Róbert (1887–1953) festő.

Barabás Tibor: (1911–1984): író. Hosszabb ideig az Írószövetség főtitkára. A levél keletkezése idején a Szépirodalmi Kiadó igazgatója.
egy hallgatóm az egyetemen: nem sikerült azonosítani.
Cicisbeo és Két ballada [egy édesanyáról]: Füst 1945-ben keletkezett novellái.
Advent: Füst Milán regénye 1921-ből.
Gréte: Varró István felesége.

BERÉNY RÓBERTNEK

Budapesten, 1951., február 24-dikén.

Kedves Róbert,
meglehetősen elkomolyodva megkérlek a következőkre: – – Az állításom az, hogy:
1.) az ötlet a gondolkodásban tetszetős valami (s amellett gyors megoldással is kecsegtet,) arra csábítja tehát az embert, hogy ne gondolkodjék tovább a felvetett kérdésen, hanem megelégedjen azzal, amit ötletének hegyére szúrt.
2.) De még veszélyesebb állítást is megkockáztatok, éspedig: hogy az ötlet rendesen azért oly hatékony, mert plauzibilisen szokott hatni. S én azt merem állítani, hogy ami plauzibilis, az már rendesen gyanús is, hogy voltakép nem is igaz. (Mármint a gondolkodók számára.) Például (a plauzibilitásta) – tétel: „a zsidók legjellemzőbb tulajdonsága, hogy szeretik a rebachot," – ez csak elég plauzibilis! Erre a gondolkodó: „no és a prófétáik? és Jézus Krisztus? ők nem elég jellemzők? Márpedig ők a rebachtalanság netovábbjai." – Tétel: „no de a mai zsidók." – Amire a gondolkodó: „no és Marx? És a kommunista reformereik? És azok a gazdag zsidók, akiknek mindenkor legfőbb becsvágyuk volt, hogy a lányuknak keresetképtelen bóchert, (örök tanulót) szerezzenek férjűl?" – És így tovább, ezer példát lehetne hozni a gondolkodás „ötlet-stádiumának" veszélyességére. Mikor a gondolkodás nem ellenőrízte az ötletet.
No de bevehetlen várat nem ostromlok tovább. A kérésem pedig az, hogy jelen állításaimat a következő gondolkodóknak mutasd meg ellenőrzés végett, úgy mint:
Kant, Spinóza, Platón, Hume, – vagy akit akarsz. Ha egyetlen szó hibát találnak benne, akkor készséggel behódolok mindeddig kevéssé helyénvalónak tartott ellenvetéseid előtt.
S persze, mondanom se kell, ez az utolsó vitairatom. (A dolog ugyanis személyeskedések folytán kétségtelenül elmérgesedett.)
Szenvedélyes és keserű híved:
F. M.

N. B. Olyan ötlet is létezik persze, (aránylag ritkán,) amely a gondolkodás ítélőszéke előtt kezdeti formájában is megállja helyét.

Kézirat, PIM K. Füst-hagyaték
Címzés: „Berény Róbert professzor Úrnak, / Budapesten, VI. / Teleki Pál-utca 8. // Dr. Füst Milán / Budapest V., Párisi-u. 6/A. V. 1. / Telefon: 38-33-68."
Berény Róbert: (1887–1953) festő, Füst Milán közeli barátja.

KIBÉDY ALBERTNEK

Budapesten, 1963., február 21-dikén.

Igen tisztelt Uram!

Engedje meg, hogy mint régi állatkedvelő és álattankedvelő érdekes könyvének egy hibájára figyelmeztessem. Könyvének 194-ik, 227-ik, 239-ik és 415-ik oldalán délamerikai leopárdokról beszél, holott hát leopárd vagy párduc nincs Amerikában, csakis Ázsiát és Afrikát lakja. Amerikának két nagymacskája van: a jaguár és a kuguár, amely utóbbit pumának, vagy egyszínűsége miatt ezüst oroszlánnak is szokás nevezni.
Tisztelő híve:
[Füst Milán]

Gépirat, másodpéldány; PIM K. Füst-hagyaték
érdekes könyve: Kibédy Albert: *Az ezüst oroszlán. Utazás a trópuson.* Budapest, Szépirodalmi Kiadó 1957.

WETZLER SAMUNAK

Budapesten, 1963., július 31-dikén.

Kedves jó Barátom, kedves jó Sámuel!
Jaj, nehéz az élet. A helyzet ez: ha senkise emlékezne meg rólam hetvenötéves koromban, az rossz volna. Így pedig, hogy annyian emlékeztek meg, és annyinak kellett levélben válaszolni, – mindettől szinte össze vagyok törve. A sok öleléstől, csóktól, egyszóval az érzelmektől, s a hajbókolásaimtól nemkülönben. Ki vagyok száradva. Még a születésnapi vacsora se sikerűlt annyira, mint óhajtottuk volna, pedig Erzsi remekűl elkészűlt, de a rádióelőadások azt is megzavarták. Én a magam részéről a rólam szóló előadást, régi szokásom szerint, nem is hallgattam meg, előző napon volt egy televiziós adás is, azt se néztem meg, ehelyett a saját szobámban egy másik készüléken Lukács Pali barátom brácsa-estét hallgattam meg, (ő a legjobb brácsajátékos a világon, és az én felfedezettem,) ő tudniillik azt ígérte, hogy ezen az estén nekem fog játszani a rádióban. És csakugyan gyönyörűen játszott. Ami az én köszöntésemet illeti, azt mondják, hogy az is nagyon szép volt, dehát nem hallgattam meg, mit csináljak. Én már túlságosan megúntam magamat. Ami

pedig az ajándékokat illeti: nekem venni se lehet semmit, mert semmire sincs szükségem, és semmi se szerez örömöt. Erzsi tavaly, születésnapomra a Látomás és indulat című esztétikám egész honoráriumát tudtomon kívűl rákölttötte egy nagyszerű Steinway zongorára, amely azóta itt áll és csak akkor játszik rajta valaki, ha egy művész barátom eszébejut, hogy házi-hangversenyt adjon rajta.

Azt elfelejtettem megírni, hogy születésnapomon, tekintve, hogy már a hetvenötödik volt, elszívtam nem egy, hanem két Mátra cigarettát. Mivelhogy már ötödik éve, hogy nem dohányzom, és tekintettel arra, hogy a cigaretta még ma is nagyon jólesik, tehát ez a cselekmény különböztette meg igazán ezt a napot a többitől. Vagyishát, az volt az igazi ünnep, mikor e cigarettákra rágyújtottam. Mert pezsgőt inni, úgy, mint azelőtt, (és még francia bort is, amelyet szintén nagyon szeretek, és amelyet hoztak nekem,) szintén nem szabad többé innom, mert az orvosom nagyon határozottan és szigorúan eltiltotta még azt is.

Kaptam továbbá megint egy sor szebbnél szebb lemezt, amelyekhez még hozzá se nyúltam, nagyrészt azért nem, mert már nem kívánom a zenét sem, mit csináljak? Őszintén szólva, únom a zenét is. Meg az életemet is. Úgy látszik, túl sokat éltem.

Egy szó mint száz: szívbéli köszönet Neked Samúkám, amért nem feledkeztél meg rólam.

Remélem, hogy már sokkal jobban vagy, hogy javadra vált az édes francia tengerpart.

Csókolunk mind a ketten nagyon kedves feleségeddel együtt.

Barátod:

[Füst Milán]

Gépirat, másodpéldány; PIM K. Füst-hagyaték

Wetzler Samu: Füst Milán egykori tanítványa, aki Párizsba emigrált.

rádióelőadások: A Kossuth rádióban 1963. július 17-én 21:15-től hangzott el a *Füst Milán köszöntése 75. születésnapján* című összeállítás. Szerkesztette: Ungvári Tamás.

egy televiziós adás: A Rádió és Televízió Újság nem jelöl ezen a napon Füst Milánról szóló műsort.

Lukács Pali: Lukács Pál (1919–1981) Európaszerte ismert brácsaművész, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola tanára. Füst baráti köréhez tartozott. 1963. július 17-én 21:05-től a Petőfi rádió műsorán: *Lukács Pál a stúdióban*.

A leveleket közzéteszi: *Szilágyi Judit.*

Jerzy Harasymowicz

Ébredés erdőben

Borjazik
a köd

Elválasztom borját
a napot

Nagyot nyújtózom
az erdő fogadójában
A hegyilegelőn
hiúz fogad
gazdasági épületeimet
őrzi

Behajtom a cukrot kunyeráló
nyerítő nyíreket az udvaromba

Befogom őket
s megyünk az erdőbe
Ma versrönköket hordunk
A hosszú göcsörtös sorok már
évek óta
kint fekszenek a hóban

Nyírfa

Egyszer
nyírfát ültettem

Nyírfa helyett
vers hajtott ki a földből
zúg a versszakok lombja

Fogalmam sincs róla
hogy történt mindez

Azóta
ha írok
a versem mindig nyírfaként susog

Erdőépítés

Zöld erdőt építettem

Nyírfákat nyírtam fehérre festettem őket
a felhőket felöltöztettem
a szeleket megszelídítettem

Egy kis meleg
déli szellőért
egész a Magyar Alföldig
levándoroltam

A tisztások asztalait
helyükre állítottam

Kijelöltem a
vonuló madarak
útját

A föld zsigereibe

rejtekhelyet telepítettem
hátára
rizstáblák havát szórtam

A fáknak
megtiltottam
a pogány szertartásokat

A tölgyfa
mától kezdve csak a
természettől foganhat lombot
s ne képzelje magáról
hogy ő egy susogó
oltár

A vihar:
az erdő fáinak
fokozott tevékenysége
s nem holmi
természetfölötti
erő

Az erdő
nem metafizikus
bugyor
hanem
zöld üzem

Így született meg az erdő
az állatok négy lábra álltak
hátukra vörös bunda
terült

Így építettem
erdőt
teljesen
zöldet:

szolíd takarmány
a vers jászlába

Nem ködből van
hanem a vérnek
s a csontnak a természetéből
Zöld abszolútum –
az enyém

Tőzsér Árpád fordításai

Jerzy Harasymowicz (1933) lengyel költő

Cseke Péter

Erdélyre nyitó világtávlat

Kolozsvári jegyzetek az írói szociográfiáról

I. Helyzetfeltárás és funkcionalitás

1. Többségi és kisebbségi nézőpont

„A falukutatók egész sora szinte új műfajt iktatott a magyar írásba – fejtette ki Molter Károly 1940 tavaszán az *Erdélyi Helikon* hasábjain –: a korrajznak és a tudományos, nemzetpolitikai agitációnak szerencsés keveredését, egy hasznos és végtelenül rokonszenves írói magatartás eredményét, mely az egész mai magyar írást jótékonyan befolyásolja. Művészi és konstruktív propaganda ez egy nép igazságaiért. Egy halom jeles könyv, amelynek ismerete nélkül keveset tud az ember a magyar szellem mai irányáról és művészetté kívánkozó vágyairól.” Illyést hozza fel példaként, aki „lefúr” a legmélyebb néprétegekig, az európa,i sőt ázsiai „őslényegig”, miközben „jottányit sem enged a nyugati műveltség szempontjaiból”. 1

Az idézett szövegrészben nem kerülheti el figyelmünket a *nemzetpolitikai agitáció*, a *konstruktív propaganda* szóhasználat, ami egyértelműen arra a „társadalmi felhajtó erőre”, politikai irányultságra utal, amely abban a korban a szociográfiát oly sikeresen „ellenzéki műfajjá” avatta. Jóval sikeresebben, mint a századelő szociológiája, amelynek művelői – miként arra utaltunk már – szintén össze akarták kapcsolni munkásságukat a közvetlen politikai célirányossággal, ha nem is nemzetpolitikai szinten. Molter okfejtése a továbbiakban nem hagy kétséget afelől, hogy ennek a „művészi és konstruktív propagandának” egészen más a közege többségi helyzetben, mint kisebbségiben. Következésképpen a szociográfia célirányossága, társadalmi és nemzeti funkciója is.

Litván György ezzel kapcsolatosan egy Illyéssel folytatott tévé-beszélgetését idézi – szövege megjelent a *Kortárs* 1983. évi 11-es számában –, amelyben a *Pusztulás* (1933) és a *Puszták népe* (1936) szerzője tételesen is kifejti: „nem áll az, hogy nem volt, nem akart tudományos lenni ez az egész népi mozgalom. Csak hát mi nem egy tanult polgárságnak beszéltünk, ahogy annak idején a *Huszadik Század* szociológusai, hanem egy elmaradott népnek, egy megingatandó középosztálynak, egy megnyerendő, nemzeti érzésű, majdnem faji szemléletű diákságnak, és magunk sem tudtuk, hogy mi itten az erő.” Litván György elismeri, hogy a harmincas évek szociográfusai aktuál-politikai szempontból valóban „nemigen vállalhatták” a század eleji szociológusok – 1919 óta súlyosan „kompromittált” – társaságát, de az sem igaz, hogy nem tanultak volna tőlük semmit, nem hatott volna rájuk a közvetlen elődök társadalomelméleti gondolkodása.2 A társadalomelméleti gondolkodásban gyökerező szociográfiát művelő Erdei Ferenc mondotta ki 1937 végén a *Válasz*ban a legdrámaibb igazságot: „Lelkiismeretet akart ébreszteni ez a cselekvő irodalom, s ehelyett felbőszítette az uralkodó tényezőket, anélkül, hogy komolyan szólhatott volna azokhoz, akiket céljai érdekében kellett volna lázítania.”3

Ha így volt ez többségi magyar helyzetben, mire számíthattak a kisebbségi szociográfusok, akik nem csupán az idegen államgépezet hatalmi tényezőit bőszíthették fel az igazság kimondásával?

A mikszáthi igényű társadalomrajznak, a szociográfiai tényfeltárásnak Erdélyben a diktatúra alatt rangot szerző Beke György hívta fel újólag a figyelmet arra – miután kisebbségi helyzetből többségi viszonyok közé került –, hogy a „szellemi ellenállás műfaja” nem ugyanazt a szerepet tölti be kisebbségi helyzetben, mint többségiben. „Míg az írói szociográfia Magyarországon elsősorban a társadalmi ellentétek jelzésének műfaja maradt – olvasható 1992-ben közreadott tanulmányában –, Erdély magyarságának kisebbségi élete, küzdelmei, megpróbáltatásai óhatatlanul rányomták bélyegüket a két világháború között, és rányomják ma is az írói szociográfia minden hiteles alkotására. Nem is lehet ez másként […]. A kisebbségi sors nemcsak téma, ihletforrás, de egyben megtartó erő is az erdélyi magyar írói szociográfiában, amely a műfaj időszerűségét adja akkor is, amikor az irodalomnak ez az ága – az utóbbi években – az anyaországban kezdett kifáradni. Erdélyben az idősebbektől a fiatal tehetségesek vették át a stafétabotot, és vállalták a műfaj kellemetlenségeit a diktatúra nehéz évtizedeiben, tovább folytatva és megújítva az írói szociográfia kutatási és ábrázolási módját egyképpen. […] Erdélyi magyar valóságírók meg sem kerülhették a történelmet, mivel valójában egyedül nekik nyílt valamelyes módjuk az olvasókkal közölni azokat a nélkülözhetetlen ismereteket, amelyeket az iskolai oktatásban sem a nemzeti múltról, sem szülőhelyük századairól nem kaphattak meg.”4 (Akik ismerik Beke György szociográfiai riportjait és erdélyi barangoló könyveit, tudhatják: ő ennek az általa leírt típusnak a megtestesítője. A Gaál Gábor által igényelt *enciklopédikus hungarológia* ismerettárával a birtokában vállalkozott valóságfeltárásra. Mondanivalója érdekében történelmi, irodalom-, művelődés- és helytörténeti, egyház- és iskolatörténeti, néprajzi, népesedési stb. adatokat egyaránt „mozgósított”.)

Bár az erdélyi szociográfia egyidőben keletkezett a magyarországival, kétségtelenül számolnunk kell a kisebbségi helyzetből adódó „különfejlődés” jellegzetességeivel.

A két világháború között eszmélkedő második írónemzedék tagjai (közéjük tartozott Bözödi György is) úgy látták, hogy a – kényszerűségből fakadó – önálló irodalomteremtés heroizmusa után, a kezdeti romantikus népszemlélet helyett *hiteles valóságképpel* kell szembesíteni az olvasókat. Azt kell bemutatni, hogy a kisebbségi helyzetben milyen életkörülmények között élnek, gondolkodnak, milyen kényszerű magatartásmódokat követve cselekszenek az erdélyi magyarok – osztálytagozódásuktól függetlenül. Korántsem arról van szó, mintha az első írónemzedék tagjai (köztük Tamási) ne látták volna a társadalmi bajokat és azok forrásait. Csakhogy a kisebbségi irodalom természeténél fogva eleve *védekező irodalom*: a humánumba és a nép életerejébe vetett hit fenntartására, a külső veszélyek elhárítására helyezte a hangsúlyt. *A boldog ember*t megíró Móricz és a *Szülőföldem*mel írásművészetének csúcsára jutott Tamási párhuzamba állítása nyomán jutott erre a következtetésre Molter Károly. Móricznál – írja – „még szükségszerűen sok volt a társadalmi támadó motívum, míg a mi székelyeink a kisebbségi védekezés közben szorultak a természetes népi küzdőtérre. […] Ösztönös védekezés volt a székely etnikum, egy ősi nép lelki magja, mely, mint az egyéni nemtő, halhatatlan. A legalsó néprétegekbe szálltak alá, s onnan akkora nyelvkincset, olyan eredeti észjárást és elbeszélő lendületet, akkora képzelőerőt hoztak magukkal, mint Giono a francia mélyparasztságból, Hauptmann a sziléziai és Johst a lengyelországi tájnémetségből, és olyan magatartást, amilyet Illyés Gyula tanult a Dunántúl magyarságában. […] Védekező állásfoglalásuk lehetett az oka, hogy csupán a népszeretet nagy föladatai alakultak bennük témákká.”5

Nyilvánvaló tehát, hogy megszületésekor a *körülmények hatalmának elviseléséből* nyerte az erdélyi magyar irodalom a pátoszát,

ekképpen tiltakozott „a rab hétköznapok” (Szabédi László) igazságtalanságai ellen. Ami persze abból is következett, hogy a kisebbségi társadalom bajainak a feltárása, a bátor szókimondás kezdetben jóval nagyobb belső ellenállásba ütközött – jó példa rá Tamási *Czímeresek* című regényének fogadtatása –, mint többségi helyzetben: az 1918-as összeomláshoz vezető okok feltárása, a megoldhatatlannak látszó kisebbségi kérdéseket előtérbe állító, felelősségre ébresztő tények adott esetben akár az államhatalom képviselőinél is jobban irritálták (a maguk szűkebb és tágabb hatalmi önkörében) a tulajdon sorsukra reflektálni nem mindig képes kisebbségi „érdekvédőket”.

A második írónemzedékre már közvetlenül hatottak a kisebbségi lét első évtizedének tapasztalatai, csalódásai és megcsalatásai, a helyzetváltozással nem számoló magatartásformái, az élet továbbviteléhez nélkülözhetetlen szemléletváltás „késleltetett” reflexei, s így szükségszerűen a kisebbségi társadalom belső megújulásának, „megigazulásának” – „önerőből is megoldható” – kérdései váltak számára „nemzeti feladattá”. Ez a – történelmi tisztánlátás és jövőteremtés igényéből fakadó – hangsúlyváltás elkerülhetetlen volt, ám a helyzetet bonyolította, hogy a magyarországi szociográfiai hullám hatására Erdélyben is felerősödtek azok a hangok, amelyek a belső „társadalmi támadó motívumok”-at helyezték előtérbe. Épp akkor, amikor a hitleri és a sztálini hegemónia-törekvések, Románia rohamos fasizálódása a kisebbségi társadalom belső egységének a megteremtését elodázhatatlanná tette.

Az akkoriban uralkodó ambivalens szemléletet jól jellemzi a szociológus Venczel Józsefnek a magyarországi és az erdélyi szociográfiák eltérő szerepkörére rávilágító kritikai viszonyulása. „Szabadítsuk fel magunkat lehetőség szerint a Magyarországon megjelenő társadalomkutató művek hatása alól – figyelmeztet a *Székely bánja* megjelenése után. – Ott talán megengedett a rossz hánytorgatása s akár a bírói beavatkozást is igénybe vevő viták indítása, ott ennek is célja lehet: az elégedetlenség sietteti a kormányintézkedéseket, főként a társadalmi és gazdasági reformok megvalósítását. De mi célja lehet ennek nálunk, hol vannak a hatékony eszközök a társadalmi és gazdasági bajok javítására? Persze, nem takargatást és illúzióképzést kívánunk, csak azt, hogy a társadalomkutató csupán a megdöbbentés kedvéért ne szélesíthesse a szigetek közötti tenger méreteit, hanem lássa meg, hogy az itt-ott még a mélyben épülő zátonyok azzal kecsegtetnek, hogy nemsokára – tőlünk függ, mikor – új szigetek nyújtanak a népi kérdések, feladatok és megoldások felfedezőjének megnyugvást és támpontokat.”6 (A kisebbségi felemelkedés „szigeteinek” a bemutatására is vállalkozó Bözödi – a történészek megítélése szerint – valóban jóval kevesebbre irányítja rá a figyelmet, mint ahányat abban az időben felfedezhetett volna.)

Venczel érvelése a harmincas évek elején kialakult szemléletben gyökerezik. A prioritásokat Molter Károly már a *Vallani és vállalni* vitában megfogalmazta: „a román közviszonyokat kell elsősorban támadni, csak azután a kisebbségi parazitákat és elvtelen konjunktúra-lényeket”.7 Az erdélyi falukutatás feladatai a magyarországi szociográfiai irány célkitűzéseitől igen eltérőek – állapította meg az évtized vége felé Kovács Katona Jenő a *Korunk* hasábjain.8 Elvileg helytálló megnyilatkozás volt ez 1939-ben, ám érvelése korántsem sem mutatkozott annak. (Szerinte az erdélyi falukutatásnak eleve szakítania kellett volna „a transzszilvanizmus ködös misztifikációjával”, „az erdélyi magyarság addigi vezetőinek gyakorlatával”, és keresnie az „együttműködési lehetőséget az itt élő népek hasonló szellemiségével”. Tudhatta volna pedig, hogy kereste. Mikó Imre könyve, *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* már 1932-ben ennek volt a bizonyítéka. Miközben a *Korunk* cikk szerzője elismeri azt, hogy „a többségivé lett románság szívesen feledkezett meg az egymásrautaltság elvéről”, szóba sem hozza azt, ami pedig köztudomású volt akkoriban: a Gusti-féle szociológiai iskola volt az, amelyik – a nacionalista állampolitika nyomására – 1937-től nem merte vállalni az együttműködést az erdélyi magyar falukutatókkal.)

Nem kétséges, hogy az erdélyi magyar szociográfia szerepét a csehszlovákiai Sarló-mozgalmat elindító, annak falukutatásait megszervező Balogh Edgár látta a legvilágosabban. Ő sem „vádiratokat” várt természetesen kisebbségi helyzetben ettől a műfajtól, hanem a permanens önvédelemre szorított romániai magyarság *belső kohéziójának a megteremtését.* Felfogása szerint ugyanis a reális társadalomismeret *az egészséges nemzeti tudatot* erősíti az erdélyi magyarság körében.9 Az 1935-ben Csehszlovákiából kiutasított és azóta a *Korunk* belső köréhez tartozó (a folyóirat 1957-es újraindítása után főszerkesztő-helyettesi szerepet vállaló) Balogh Edgár mindig baloldalinak vallotta magát, de sosem volt anacionális. Nem véletlen, hogy a *Magyarország felfedezése* sorozat beindulása után ő szorgalmazta a leginkább az *Erdély felfedezésé*t. (Nemcsak a *Korunk* hasábjain.) Abból az alapvető felismerésből indult ki, hogy a kisebbségi társadalom belső tagozódásairól, az egyes „néposztályok” egymáshoz való viszonyáról, „városi és falusi dolgozóink szociális helyzetéről, önvédelmi erejéről s nemzettörténeti szerepéről, kisebbségi életünk gyarapodó vagy fogyatkozó népi erőtartalékairól csakis egy szabatos szociográfiai népfelvétel adhat felvilágosítást. Az erdélyi szociográfiai irodalomtól egy olyan *nemzeti tankönyv* előmunkálatait várta, amelynek célja a kisebbségi magyarság *reális helyzettudatának* a kialakítása.10

A magyarországi és az erdélyi szociográfiák funkcionalitása közti éles különbségtételt végül is a *Székely bánja* megjelenése (1938) váltotta ki. A kötet kiadásában tevőleges szerepet vállaló Balogh Edgár még úgy látta, hogy „Bözödi bátran utat vágott kisebbségi népéletünk gátlástalan elemzése s így igazi és őszinte nemzeti önismeretünk felé”, s hogy „a társadalomrajz részletein keresztül egységes drámai szerkezet bontakozik ki a költői alkotás komor fenségével.”11 Mikó Imre is elismeri ugyan, hogy „a mai helyzetről adott reális kép enyhíteni látszik azokat a hibákat, amelyeket a székely múlt *egyoldalú* [Kiemelés tőlem – Cs. P.] beállításával elkövetett”, de arra hívja fel a figyelmet: az *önvád „*a kisebbségi helyzetben könnyen az ellenkező célhoz, a kiábrándításhoz vezethet”.12 Ettől tartott az Erdélyi Szépmíves Céh is, amikor a *Székely bánja* kéziratának a kiadását tíz évre „elnapolta“.

Hogy a három reprezentatív erdélyi szociográfia közül a Céh egyedül a Tamásiét vállalta? A magyarázat kézenfekvő: a *Szülőföldem:* a) nem *vádirat*, b) nem *önvád,* c) szerzője megtalálta azt a nézőpontot, amelyből a reális kisebbségi helyzetet *egyetemes érvényű* műben mutathatja be.

És mégis különbözik a korabeli magyarországi szociográfiáktól. Pedig szándékában a *Puszták népe* és a *Viharsarok* példáját követi. Tehát a modellteremtőkét. Ennek mind szellemi, mind személyi feltételei jól ismertek: Tamási szellemi fegyvertársa volt Illyésnek meg Féjának, ugyanakkor közeli barátságban is állottak egymással. A szülőföldszeretet, a nép iránti ragaszkodás és az írói felelősségérzet egyaránt áthatja Illyés, illetve Tamási művét, de a végeredmény mégis egészen más. Találóan fogalmazta meg ezt Taxner-Tóth Ernő: „a szeretet ellenében Illyés ironikus távolságot tart, s fő mondanivalója a leleplezés és vádemelés. Ez az, amiben Tamási nem követi. A nemzetiségi probléma gátlásából adódóan nem követheti.” Tamási első monográfusa – találóan – Áprily tájverseivel rokonítja a *Szülőföldem*et. Az l934-ben írt *Bajlátott szülőföld* – a *Szülőföldem* előképe – beszédesen bizonyítja, hogy a szerző a kisebbségi helyzetbe taszított erdélyi magyarság leromlását, pusztulását, elszegényedését látta a legnagyobb gondnak, ő mégis „Az élet hiányaival a szülőföld természeti szépségeinek gazdagságát, a durvasággal finomságait, lehangoló tényeivel fölemelő hangulatait, szennyével tisztaságát, személyes erőtlenségeivel a föld és a belőle fakadó élet letiporhatatlan erőit állította szembe.” Egyrészt művészi arányérzéke óvta a nyers valóság közvetlen ábrázolásától, másrészt pedig számolt azzal, hogy a romlást okozó okok láncolatának a felfejtésével óhatatlanul a királyi Románia kormányai felelősségének a felvetéséig kell eljutnia. „Ha pedig a fő gond a nemzetiségi kérdés – olvasható Taxner-Tóth okfejtésében –, az író alapvető kötelessége Tamási fölfogásában, hogy a szenvedő, jobb sorsra érdemes nép értékeit emelje ki. Itt kell keresni azokat a lélektani gátlásokat, amelyek megakadályozták, hogy

azt a meztelen valóságot próbálja bemutatni, amelyben az alkoholizmus, a tehetségek elfecsérlése, a székelyek közti – egységbontó – osztályellentétek kérdésének mélyére kellett volna néznie, s övéi fölött *is* szigorúan ítélkeznie."13

2. Otthonirodalom

Ha Szabó Dezsőnek az első világháború végén megjelent nagy hatású műve, *Az elsodort falu* a nép felé irányította a figyelmet, a falukutató írók a harmincas évek derekán megszólaltatták magát a jobb sorsra érdemes népet, és új műfajjal gazdagították a magyar irodalmat. Miközben a politikusok hallgattak a nemzet alá szorítottak, illetve a nemzettörzstől elszakítottak gondjairól, ők a nevükben beszéltek. Mindez Molter Károly egyik alapvető jelentőségű tanulmányából olvasható ki. És az is, hogy az elégületlenség kifejezése, a segíteni akarás kinyilvánítása és a magyarországi reformtörekvések célkitűzéseinek/eredményeinek a népszerűsítése mellett Erdélyben egyre nagyobb szerepet töltenek be „a most keletkező otthonirodalom" alkotásai. S mert ezek közül Tamási írásművészetének csúcsértéket képviselő művére, a *Szülőföldem*re hivatkozik, nyilvánvaló, hogy a telitalálat-értékű kifejezéssel nemcsak a szociográfiai hullám erdélyi jelenlétére, hanem annak a magyarországitól megkülönböztető jegyeire, a valóságfeltáró irodalom funkcióváltására utal.14 Molter eljárása többszörösen is indokoltnak mutatkozott.

Mivel sem *A rög alatt*, sem a *Székely bánja* és sem a *Szülőföldem* szerzője nem tüntet fel semmiféle műfaji megjelölést, a kortárs értelmezők elsősorban a műfaj rendhagyó jellegét érzékelték, de nem tulajdonítottak különösebb jelentőséget a mű-konstituálásból fakadó – Tamási esetében kimondottan *esztétikai* jellegű – jelentéstöbbletnek. (Amihez minden bizonnyal hozzájárult az is, hogy Balázs Ferenc és Bözödi művét nem vállalta fel az Erdélyi Szépmíves Céh.)

A rög alatt

– „előadási formája ellentmond minden műformai követelménynek" (Vita Zsigmond az *Erdélyi Helikon*ban)
– *történelmi dokumentum* az épülő kisebbségi faluról, a két világháború közötti kisebbségi magyar társadalomról (László Dezső az *Erdélyi Fiatalok*ban)
– *önvallomás*, Balázs Ferenc vidékfejlesztésért folytatott küzdelmeinek a megörökítése (Jancsó Béla, *Erdélyi Fiatalok)*
– *filozófia és líra, élettények, dokumentumok és a tudomány határterületén szerveződő mű* (László Dezső)

Székely bánja

– tudományos *vidékmonográfia*, nem jelenség-monográfia, mert az utóbbi teoretikusabb és analitikusabb (Jancsó Béla, *Erdélyi Fiatalok*)
– nagyszabású társadalomkutató mű, *monográfia-kísérlet* (Venczel József, *Hitel*)
– társadalmi rajz, *társadalomrajz* (Balogh Edgár, Bányai László – *Korunk*)

Szülöföldem

– vallomás (Mártonfalvi Gábor, *Erdélyi Helikon*)
– vallomás a kisebbségi sorsról (Ernyei Gáspár, *Protestáns Szemle*)
– befelé való utazás (Szabó Zoltán, *Magyar Szemle*)
– székelyföldi helyzetrajz (Szabó Zoltán)
– inkább magyarságkutatás, mint falukutatás (Szabó Zoltán)
– hitvallás (Heszke Béla, *Erdélyi Helikon*)
– hitvallás (Jancsó Béla, *Erdélyi Fiatalok*)
– a székely életforma szerkezetének rajza (Heszke Béla)
– naplószerű elbeszélés (Heszke Béla, *Erdélyi Helikon*)
– önéletrajz, korrajz (Jancsó Béla, *Erdélyi Fiatalok*)
– emlékezés és életrajz (Jancsó Béla)
– valami sajátos szociográfia, amelyben semmi tudományosság nincs, mégis a falu életének minden vonatkozására mélyreható pillantást vet (Jancsó Béla)
– a közösségi élet évezredes törvényszerűségeinek a bemutatása (Jancsó Béla)

Molter tehát jó érzékkel kiemeli az akkoriban divatos „falumunkák" szürke átlagából az erdélyi szociográfiát, annak *irodalmi* fogantatását hangsúlyozza, másrészt ennek az irodalomnak az anyaországtól elszakított „tájhaza" különéletében betöltött szerepére irányítja a figyelmet: a külső hatalmi tényezőktől független, az önerőből is megvalósítható gazdasági, társadalmi és szellemi *otthonteremtésre*, nemzeti identitást megtartó léleképítésre.

Az otthonirodalom európai és erdélyi előképei

A századforduló idején és főként közvetlenül az első világháború után külön színfolt az európai irodalom történetében az *irodalmi regionalizmus* jelenléte, amikor is a német „Heimatdichtung" és a francia „régionalisme" irányzata a romantika „néplélek" mítoszát próbálta új életre kelteni.15 Az 1918 utáni Erdélyben keletkező magyar irodalom egyik irányzata – amelynek teoretikusa a későbbi szociográfus, Balázs Ferenc, illetve a falukutatást felkaroló esszéíró, a két világháború közötti kulturális paradigmaváltást előkészítő Jancsó Béla volt – kezdetben szintén a néplélek (jelesen: a székely néplélek) felfedezésére építve vállalkozik eredeti látásmódú irodalomteremtésre. Csakhogy, amíg a német és a francia irodalmi regionalizmus képviselői a „tájhaza" felfedezésével a modern irodalmi törekvések ellenében léptek fel, az erdélyi népi irányzatot a Trianon utáni elszakítottság keltette életre. A nemzeti katasztrófa, a tágabb szellemi boltozatú haza elveszítése után a megmaradt szülőföld értéktartományai, éltető hagyományai felfedezésének az igénye. Nagyon lényeges különbség, hogy a szűkösebb erdélyi láthatárt az egyetemes emberi horizont felé kívánták tágítani. Az „Egyetemes Élet székely szavával" a világ szívéhez akartak eltalálni. Az irányzat teoretikusai tisztában voltak az európai irodalom korszerű eszményeit megfogalmazó avantgárd áramlatok jelentőségével, és – annak szellemében – a népi életforma ezeréves hagyományaira, a népi kultúra *világegész*ére alapozva próbáltak korszerű irodalmi formanyelvet teremteni.

A kisebbségi lét első évtizedének végére azonban kiderül: az élet továbbviteléhez valóságos helyzet- és önismeret birtokában, illetve megbízható jövőkép igézetében lehet csak „kedvet teremteni". Világ körüli útjáról hazatérve (1928) maga Balázs Ferenc is

szakít korábbi irodalomfelfogásával, és világtávlatú tapasztalatai ösztönzésére – amint lehetősége nyílik rá – hozzálát a kisebbségi élet egyetemes távlatú formáinak a megteremtéséhez. Amelynek kudarcairól és eredményeiről *A rög alatt*ban számol be – amikor már csak az *írás* marad számára az egyetlen *cselekvési lehetőség*.

Ekkor születik meg tehát – a világszemlélődés és a kisebbségi társadalomépítés erdélyi tapasztalatainak ötvöződéséből – az *otthonirodalom* első műve.

Ami egyértelműen arra utal, hogy „in sui genezis" nem azonos a *tájirodalom* fogalmával. Túlhaladja annak szűk körét: a távlattalanság helyett a távlatteremtő képesség a legfőbb jellemzője. Az *otthonirodalom* fogalma ugyanakkor azt is sugallja, hogy miközben a szociográfus egyetemes nézőpontból közelít a tájhaza valamelyik vidékéhez, településéhez, városi vagy falusi közösségéhez, *otthonos* annak múltjában, osztozik jelenében, felelősen gondolkodik jövőjéről. A *hazatérő szavak* (b)irodalma ez tulajdonképpen; akkor mutatja meg igazi mivoltát, amikor közülük valótól tér vissza – „világszerző" jelentés-árnyalataiban tündökölve – a szó.

Az erdélyi otthonirodalom előképeiként tartjuk számon Kós Károly *Erdélyét* (1929) és *Kalotaszegét* (1932). Az előbbi valóban „csak" kultúrtörténeti vázlat, a transzszilvánista „regionális tudat" rögzítése írásban, rajzban, képekben. Az utóbbi inkább Kós szellemi önarcképe, hátterében a *választott szülőföld* népének és földjének a bemutatásával. Nem elégszik meg a tudományos leírással (a földrajzi, történelmi, néprajzi és művészettörténeti *elmélkedésekkel*), a művészi ábrázolás eszközeivel is igyekszik megörökíteni ennek a sajátos hangulatú tájegységnek a világát (rajzok, metszetek). Ugyanakkor a fantáziának is szerepet juttat: szépirodalmi fogantatású részeket is beiktat a műbe. Az írói fantáziával igyekszik pótolni azt, amit a tudomány addig erről a tájegységről nem tudott kideríteni. Ami a heterogén művet mégis *egységbe* fogja, az a minden műfajon átsugárzó *tárgyszeretet*.

Kérdés, hogy mindez milyen eredményekhez vezetett.

Kós politikus is volt ugyan a kisebbségi társadalomszervezés kezdetén, ám *választott szülőföldjének* szeretete már jóval korábban „munkába állította" a sokoldalú művészembert (az építőművészt, a könyv- és laptervezőt, a könyv- és lapgrafikust, a szépírót) is. Mindezek az erények felfedezhetőek említett munkáiban, de nem szervesülten, hanem különváltan jelentkeznek. Említett műveiben (bár Jancsó Béla a vidékmonográfiák között tartja számon őket) a múltfeltáró megközelítés nem forr szerves egységbe az írói megjelenítéssel (kalotaszegi tárgyú elbeszélései például *betétként* hatnak, és épp az írói szemlélet nem válik mű-konstituáló tényezővé). Ezek a kérdések – ha nem is ebben a formában – nem véletlenül vetődnek fel a *Székely bánja* (korabeli és mai) megközelítése kapcsán.

II. A szépírói tényfeltárás módozatai

A tényirodalom művelői (akár a szűkebb befogadó terű oknyomozó riportot, akár a nagyobb „teherbírású" szociográfiát, vagy a non-fiction ezeknél is tágabb karolású műfajváltozatait részesítik előnyben) mindig a hétköznapok sodrásából kiemelt, lényegi összefüggések felvillantására alkalmas tényekből építkeznek. Azokat próbálják „beszédessé" tenni, hogy az olvasóban a „részét villantó egység" Mózes Attila érzetét keltsék. Ezek a műfajok abból nyerik hitelüket, meggyőző erejüket, hogy „miként rakjuk egymás mellé" (Tamási Áron szavaival élve) azokat a tényeket, amelyek magukon viselik az átélt, megszenvedett életmozzanatok sorspecsétjét, a cselekvéssel vagy cselekvésképtelenséggel kitöltött idő – értéktelített vagy értékfosztott – nyomjeleit. Tehát nem pusztán a csak szociológiai érvényességű adatok halmazával szembesítenek. És ez a distinkció nem csupán a tudományos, hanem a szépírói tényszemlélet felől is rendkívül lényeges. A korhitelesítő dokumentumokat is beépítő regénytől ugyanis nem tényszerű igazságok kimondását várjuk. Művészi hitelét a megteremtett belső világ – senki máséhoz nem hasonlatos – eredeti látószöge, emberi mélysége szavatolja.

Igen ám, de fennáll annak a veszélye, hogy – feltéve, de nem megengedve – a dokumentáris irodalom művelője valamilyen prekoncepció alapján ugyanúgy „kitalálhat" mondanivalója „alátámasztására/érzékeltetésére" szolgáló tényeket, amiként a szépíró szabadságához tartozik az is, hogy regényébe iktasson a mindennapi valóságból dokumentumhűen kimetszett „életdarabokat". Amiként az is gyakori jelenség, hogy a non-fiction műfajaiban a szerzők előszeretettel élnek a szépirodalmi ábrázolás eszközeivel. (Tapasztalhattuk, mennyire eredményes módszer ez a világirodalom nagyjaival „társalkodó" Kapus'cin'ski esetében.)

Láng Gusztáv figyelt fel először a hetvenes évek derekán arra, hogy Beke György szociográfiai riportjai nemegyszer úgy kezdődnek, mint a novellák vagy a regények.16 Ami persze korántsem véletlen, ha arra gondolunk, hogy az elbeszélés- és regényírásban, műfordításban stb. is tolla erejét szüntelenül próbára tevő szerző minden más műfajban szerzett írástapasztalatát a szociográfiai tényközlés korszerűsítésében kamatoztatja elsősorban.

Íme, a sokat idézett/emlegetett *Demse Antal Klézséről* kezdőszekvenciája:

„Járom a sáros utcát, a szélén megyek, meg-megállok. A felvert sár és a kerítés között keskeny az ösvény, egy-egy katrincás asszony, leány vagy nadrágos, bakancsos férfi mindegyre kikerül. Katrinca és nagykendő mindenik asszonyon, de a férfiak már városi ruhát hordanak vagy ahhoz nagyon közelállót. Minden alkalommal újra meg újra én szeretnék helyet adni nekik, de serényebbek, megelőznek. S meg is bámulnak, amiért a sárba lépnék vagy a kerítés oldalába húzódnék. Az ő kedvükért? Nincsenek hozzászokva ilyesmihez.

Messziről köszönnek, jó hangosan. A gyermekek énekelve, az asszonyok mormolják a szavakat, mint az imádságot. Talán nem is várják, hogy fogadjam. Megszokásból, beidegződöttségből köszönnek, ahogy az ösvényen is félrelépnek előlem. Még a nehéz mozgású, idős férfiakat sem tudom ebben megelőzni.

Hirtelen visszafordulok: vajon utánam bámulnak-e? Mennek a maguk dolga után, vissza sem pillantva, közömbösen. Még nem ismerjük egymást. Valaki vagyok a városból, akinek autója a tanácsháza előtt áll. Elviselnek, mint ahogy az időt elviselik, ki tudja, mióta…

Lemegyek a patakhoz; sebes a vize, nem fagyott be, pedig hideg ül a környező dombokon. A falu beékelődik két domb közé, mint keréknyomba szorult víz, annak a cseppjei szorulnak úgy egymáshoz, mint néhol a klézsei házak. Fenn a dombtetőkön szél fúj, hajlonganak a fák. Itt a völgyben meg se rezzennek az ágak. Okos emberek lehettek az első klézseiek, hogy e két egymás felé hajló domb közé bújtatták el otthonaikat. Az országútról se az északról, se a délről közeledő nem láthat be ide, nem is sejti, hogy Klézsén és a kapcsolódó, de még jobban rejtőzködő Somoskán majdnem hatezer lélek éli a maga életét. […]

Idősebb asszony jön át a vízen, kövekről kövekre lép. Ügyesen, otthonosan mozog, mint egy gyermekleányka, hozzászokhatott az egyensúlyozáshoz. Nem mély ez a víz, de most hideg, kellemetlen lenne beleesni. A néni rövidít, pedig néhány lépés ide a magas fahíd. Talán eszébe sem jut, hogy arra kerüljön.

– Hogy hívják ezt a patakot, néném?

Összerezzen, mintha tilosban kaptam volna, megnéz alaposan, alulról fölfelé, mustrálgat, s kelletlenül felel:

– Pataknak…

– Ilyen fukarok a klézseiek?… – próbálok tréfálkozni.
– Hogy mondá kied? Mik a klézseiek? – válik egészen bizalmatlanná.
– Még nevet is sajnálnak adni ennek a pataknak…
– Nekünk csak patak… Idegenyeknek Klézse pataka.

S megy fel a marton, szepletve, mint akit megbántottak. Isten bizony, nem akartam. De a lelkem mélyén örülök. Lám, azért haragudni is tudnak a klézseiek, még az asszonyok is. Meg tudnak sértődni, s ilyenkor csíp a nyelvük, mint a patak hideg téli vize. Jaj annak, aki már haragudni se tud, úgy belesüppedt az alázatba."17

A 47 könyvoldalt kitevő írás terjedelméhez képest is túl hosszúnak tűnik az expozíció (4 lap), megjelenése idején mégsem érezte fölöslegesnek az olvasó. A pontos megfigyeléseket rögzítő, jelentésgazdag tájleírás szerves része a moldvai csángó–magyarok világát a hetvenes évek elején számunkra felfedező szociográfiai riportnak. A külvilágot századok óta kényszerűen elviselő csángólét – a történelemnek mindig szenvedő alanyai voltak a moldvai magyarok, nem pedig annak alakítói – környezetrajza a maga különlegességével eleve érdeklődést kelt e világ feltárásra/megfejtésre váró titkai iránt. A védekezésre, befelé fordulásra szorított életmódból fakadó bizalmatlanságot a szerző aligha tudta volna másként érzékeltetni, mint a hozzá is idegenkedéssel viszonyuló, „csípős nyelvű" klézsei asszony megszólaltatásával. Pedig ha valaki, hát Beke György igazán otthonos a moldvai tájakon. A Bukarestben megjelenő központi magyar nyelvű napilap, az *Előre* munkatársaként évtizedeken át járta útjait, ismerkedett embereivel és településeivel, búvárolta a róluk szóló dokumentumokat és irodalmat. A drámai feszültség vibráló felhangjait azért érezhetjük ki a „szövegkörnyezetből", mert az akkoriban fellelhető „teljes tudásanyaggal" érkezvén is tisztában lehetett azzal – a riport építkezéséből ez egyértelműen kiderül –: még tőle sem kerülhetnek vissza hozzájuk az értük szólók szavai.

Mint jeleztük, Beke György – alkatánál fogva – nem elsődlegesen szépíró (a fogalom hagyományos értelmében). Más kérdés, hogy riporteri megfigyelései sosem váltak kárára elbeszéléseinek, regényeinek. Sokkal izgalmasabb lehet viszont, ha arra keresünk választ: a vérbeli regényíró adott esetben miért érzi alkotáslélektanilag fontosnak azt, hogy művébe újságírói műfajokban feltárt életténeyeket emeljen? A kérdésre a több kiadást megért – színpadi és megfilmesített változatában is sikeres – *Zokogó majom* szerzője, Bálint Tibor 1998-ban így válaszolt:

„A *Zokogó majom* bizonyos fejezetei után vannak sajtóbevágások, kollázsrészletek, ahogyan ezeket nevezni szokták. Jöttek a sznobok, s hogy el ne bízzam magam, próbálták belém szuggerálni, hogy ez már volt. Mintha nem olvastam volna Joyce-tól kezdve Don Passosig az ilyen modernista kísérleteket, mint az *Ulysses* vagy *A 42. szélességi fok*. De ez engem nem érdekelt, az ő dolguk, az ő felfedezésük volt. Vessenek meg érte a sznobok, az *Ulysses*t két évig olvastam, jegyzeteltem, de nem sok örömem telt benne. Pedig mitológiai háttér-térképre van felrajzolva az egész. Don Passost, aki távirati szövegekből szerkesztette össze *A 42. szélességi fok*ot, szintén nem élveztem. […]

Nos, amikor jöttek a sznobok, a *Zokogó majmot* kritizálva, tamáskodtam, hogy vajon ezek rosszindulatúak, vagy mit akarnak tőlem. Gyermekkoromban a bolhás moziba jártam. […] Akkoriban az volt a szokás, hogy előadás közben volt öt perc szünet. Az idősebbek nem mentek ki […]. A szünetben híreket is vetítettek: a magyar hadsereg diadalmas előnyomulása, bumm, ágyúlövés, aztán hírek, hogy mit tudom én, kicsoda öngyilkos lett. Nos, amikor a *Zokogó majmot* írtam, eszembe jutott mindez. – Úristen – mondtam magamban –, hiszen ez az emlék nekem való, kisegít engem a formában. – Miközben írtam a regényt, be-beültem az Egyetemi Könyvtárba, s hónapokon át több ezer hírt írtam ki magamnak. S akkor – hetven-nyolcvan oldal után – jött a lehetőség, hogy ezen sajtókivágások révén tekintsünk ki a nagyvilágba, a valóságba. Kirostáltam a híreket, aszerint, hogy hová mi talált. Hogy legyen köztük a háborúval kapcsolatos is, de a polgári életből is, amit közelebbről ismerek. S akkor úgy szerkesztettem össze az egészet, hogy az teljes társadalomképet mutasson. Ez pedig azért volt jó nekem, mert így nem kellett megismételnem a történelemből mindazt, amit Nagy Istvánék már megírtak […]. Ezeket a híreket nem csupán beleszórtam a regénybe, hanem mindig valamilyen sejtett összefüggést kerestem. Hitler egyik beszéde után például azt szúrtam bele, hogy az egyik svéd fiziológus miniatűr tükrökkel vizsgálja a bolondok beszédét. […] Sokan azt mondták utóbb, hogy ez csodálatos fogás volt. Hogy miközben család- és társadalmi regényt írtam, egy kicsi ablakon át mindig rá lehetett kukucskálni az egész világra."18

Ez a kitekintés ma még izgalmasabbnak tűnik, mint a regény megírása idején. Mert a harmincas-negyvenes években, amikor a regénybeli történések zajlottak, Kolozsvárnak nem csupán egyetlen napilapja volt, mint manapság. Bálint Tibor kérésére ugyanis, amidőn az Egyetemi Könyvtárban ama több ezer hírt „kicédulázta" – hogy a regényépítés során minden a keze ügyében legyen, amit a kor meg a társadalmi miliő érzékeltetésére a „legbeszédesebbnek" ítél –, a nagy múltú intézmény alagsori raktárából rendre a kutatóterembe cipelték a polgári *Ellenzék* gondosan bekötött évolyamait, a *Jóestét!* című független politikai napilapot, az Országos Magyar Párt szócsövéül szolgáló *Keleti Újság*, a *Kolozsvári Friss Újság*, a *Magyar Újság*, a *Mai Világ*, az *Új Kelet* című zsidó napilap, az 1945 októberében indult *Világosság* gyűjteményeit. Nyilván, nem jelöli, hogy melyik újsághírt melyik lapból, illetve lapszámból veszi át, hiszen nem sajtótudományi értekezést ír (ennek a követelménye az okadatolt idézés/jegyzetelés). Úgy válogat a rendelkezésére álló „anyagból", hogy az minél tágabb és érzékletesebb rálátást nyújthasson – az éppen akkor zajló – „történelmi idő" szegmenseire.

Az első nyolcvan oldalnyi „regényszövet" után az olvasó például – korántsem „regényszünetként" – arról értesülhet, hogy Székely Tibor munkanélküli fiatalember, aki 34 helyen kilincselt hiábavalóan állásért, a Dermata bőrgyár kapujában az éhségtől összeesett. Ugyanazon a napon (?) a Szamosba ugrott és meghalt egy ismeretlen lány. Kiéleződött a helyzet Berlin és Varsó között, miközben (!) a német fővárosban kétmillió ember örömujjongva fogadta Mussolinit, a japán repülők pedig – „előételként" – bombázták Kína egyik városát, Nankingot. „Miközben" Iuliu Maniu azt magyarázza, miért dicsérte beszédében Mussolinit és Hitlert. Százhárom regényoldalt követően Berlinben aláírák a német–olasz katonai és politikai szövetségi szerződést, „miközben" Gafencu román külügyminiszter azt állítja, hogy Európában egyetlen olyan állam sincs, amelyik háborút akarna! Merthogy – fejti ki torinói nagy „békebeszédében" Mussolini – Európában nincsenek is olyan kérdések, amelyek igazolnának egy háborút. „Miközben" a kolozsvári hatóságok elvárják a lakosságtól, hogy méltó módon ünnepelje II. Károly király őfelsége visszatérésének évfordulóját. Alig több mint ötven regényoldal után: Németország kész mindenkivel együttműködni, de minden támadásra fegyverrel válaszol. Aminthogy „válaszolt" is. Mert a hatszáz oldalas regény 254. lapjáról azt tudjuk meg, hogy kitört a második világháború. Anglia és Németország „tegnap" délelőtt tizenegy óra óta, Franciaország és Németország délután öt óra óta háborúban áll egymással. Romániában pedig tilos a háborús hírek terjesztése és idegen államok melletti vagy elleni bármiféle megnyilatkozás! Alighogy véget ér a vérzivatar, már az ötéves terv négy év alatti teljesítésért „harcolunk". No meg azért, hogy Koreában vessenek véget a gyalázatos amerikai kegyetlenkedéseknek. „Miközben" egyre „elszomorítóbb" hírek érkeznek Sztálin elvtárs egészségi állapotáról, majd az agyvérzés következtében beállt haláláról.

A *Gondos atyafiság*gal magának regényírói hírnevet és ádáz irodalompolitikai ellenfeleket19 szerzett Szabó Gyula a hetvenes évek elején egészen II. Rákóczi György fejedelemségének korába „ássa vissza magát" a történelmi időbe, hogy az ötvenes-hatvanas évtizedek tapasztalatainak – írói önbecsüléséhez méltó – szintézisét megalkothassa *A sátán labdái* című történelmi esszéregény-ciklusában. Fölöttébb beszédesek már a műfajilag *történelmi tudósítás*nak nevezetett sorozatnak a kötetcímei is: I. *Függőleges*

veszedelmek (1978), II. *A romlás útjain* (l979), III. *Órás fejedelem* (1980), IV. *Rozsda a kardon* (1981). Ennél „beszédesebb“, hogy *A béke hamuja* címen előkészített V. kötet megjelentetését a szerző szándékaira ráismerő bukaresti cenzúra 1985-ben már nem engedélyezte. Amin persze nem lehet csodálkozni: a Nagy Romlás Korában fölöttébb kényelmetlen volt „a romlás útjairól” tovább beszéltetni a történelmi tényeket. Az azonban mindenképpen a „velünk élő történelem” amnéziás tünetének tekintendő máris, hogy a „rendszerváltás” után sem akadt kiadó – Magyarországon sem! –, amelyik e tíz kötetre tervezett történelemfilozófiai szintézist megpróbálta volna tető alá segíteni.

Ha a *Gondos atyafiság* egy történelmileg lezárult korszak szépírói összegezése, *A sátán labdái* úgy sugallja a mindenkori mához szóló tanulságokat, hogy mindennapi érzékletességében bontja ki, tárja fel előttünk a történelmi idő dimenzióit. Olyanformán, hogy minden sorából kiérezhessük: mai és holnapi önmagunkért nyitja meg az erdélyi fejedelemség legválságosabb történelmének csatatereit. A történetkutató persze ismeri a geopolitikai alaphelyzetet: Erdélyben a két rossz közül mindig csak a kisebbiket lehetett választani. *A sátán labdái* hömpölygő tényáradatával szembesülő mindenkori olvasó előtt azonban mégsincs eleve eldőlve minden. Az íróval együtt éljük újra a válságokat és választásokat, mintha csak bennünk nyerne végső értelmet az a sok – annyiszor hiábavalónak tűnő – küzdelem. Állunk nyitott orcával a történelem nyílt színterein, állunk védősisak és pajzs nélkül a megidézett csatatereken, és elhatalmasodó erővel érezzük, hogy az írás az egyetlen önvédelmi fegyverünk, mely önfenntartó dolgainkban óvhat, elveszejthet vagy előbbre vihet. Ha nem született volna meg annyi levél, krónika, emlékirat, országgyűlési jegyzőkönyv, miként lehetne ma újjáteremteni a több mint három évszázaddal ezelőtti kor alaphangulatát és korszakváltó törekvéseit, miként tudnánk rálátni a mába vezető utak kitaposóinak/megtaposóinak örökemberi céljaira?

Szabó Gyula a hetvenes esztendőkben – miközben a magyar novellisztika antológia-darabjai kerültek ki a keze alól – „hét szűkesztendőt” áldozott arra, hogy *A sátán labdái* megírásának előmunkálatait elvégezhesse. Országgyűlési jegyzőkönyveket, családi levéltárakat, krónikákat, emlékiratokat, periratokat, városigazgatási- meg falutörvényeket stb. búvárolt, hogy „naprakész” életanyag álljon rendelkezésére, amikor a sorozatos szívinfarktusok által rákényszerített szigorú időbeosztás szerint írásra adhatja a fejét. (Az igaz, hogy neki is megvolt a maga Kelemen Lajosa, miként az *Erdély*-trilógiát író Móricz Zsigmondnak. A kolozsvári egyetemi állásából a nagyenyedi Bethlen Gábor Dokumentációs Könyvtárba száműzött, állandó szekuritátés megfigyelés alatt tartott Borbáth Károlyról, a történelemtudományok doktoráról ezúttal sem szabad megfeledkeznünk.)

Persze, ez a bensőséges viszonyulás, a történelmi igazság keresésének írói szenvedélye nem újkeletű Szabó Gyulánál. Édesapja már 1953 májusában (!) arra kéri, hogy ha írni akar, akkor a valóságnak megfelelően írjon, mert nem szeretné, ha falusfelei közül valaki is a szemébe vágná: a fia pénzért meghamisítja a történelmet. „Valahol azt olvastam – idézi édesapja sorait a *Gólya szállt a csűrre* szülőföld-vallomásainak lapjain az író –, hogy kétféle igazság van, Pireneusokon inneni és túli igazság. Csak az a kérdés, hogy az ember melyik oldalon van, és milyen az az ember. Szerintem minden embernek két oldala van: jó és rossz, s lehet az egyik embernek csak a jó oldalát mutogatni és szidni, s a másik embernek csak a jó oldalát mutogatni és az égig magasztalni. Tehát mind a két emberről a valóság van esetleg megírva, csak egyoldalú megvilágításban.” Okosabb tanácsot képzett és művelt irodalomkritikusoktól, bölcs esztétáktól sem kaphatott volna Szabó Gyula. Mint ahogy valójában nem is kapott abban az időben. S hogy mégis kedvet érzett az íráshoz irodalompolitikai vesszőfuttatása idején is, az annak köszönhető, hogy az irodalmat s az író küldetését mindétig az apjával való „cinkosságban” szemlélte/értelmezte. („Sajnos, az ember még a családban sem mondhatja, illetve írhatja meg az igazat. Igazán nem tudom, hogy te hogy érzel kedvet az íráshoz ilyen körülmények között…“)20

No de, bármilyen tanácsot kapott volna is az irodalom háza tájáról, nem vált volna azzá, akit az ő neve jelez ma a tudatunkban, ha nem éppen Szabó Gyulától kapja a legtöbbet. Bármennyire is paradoxálisan hangzik ez, szó sincs itt semmiféle képtelenségről, mindössze az írói tehetségnek és lelkiismeretnek arról a képességéről, amellyel a Pireneusok fölé emelkedhetik, hogy – az otthoni kívánalomnak megfelelően – szemmel tarthassa az igazság mindkét oldalát. Hogy ebbe a magasságba nem könnyen pukkanó léggömbbel emelkedett Szabó Gyula, hanem tehetsége kimunkálásával, eredeti látásmódjával szerzett szellemi/lelki gazdagságának okos kamatoztatásával – épp az öncsonkító féligazságokat felmutató, a valóság felszínét érintő írások sokaságával lehet a leginkább bizonyítani. Azokkal, amelyeket az idő azóta jócskán meghaladott.

Illyés Gyula véste tudatunkba: „A múltat is teremteni kell. Egy korszak attól lesz múlt, hogy megírják […], s valamire való múlt megteremtéséhez néha nagyobb erő kell, mint a jövendőéhez; mindent pontosan a helyére kell tenni. A rosszul elrendezett, rosszul megírt múlt föltámad, visszajár, állandóan zavarja az embert. A megíratlan idő meg egyszerűen el se megy; ködszerűen üli meg a tájat meg az elmét. Barbár, mint a teremtés előtti sötétség.”21 Amivel teljesen egybecseng Szabó Gyula *ars historicá*ja *A sátán labdái* harmadik kötetében, ahol a múlt újjáteremtésének *mikéntjé*ről ezt írja: „A történelmi igazság egy szemernyije többet ér, mint a valótlanság szóvirágaiból egy mázsa. A történelmi igazság – figyelmeztet – természetesen nem azonos a tények mázsájával, de az igazságot tények hordozzák, mint a szőlőszemek a bor erejét, s a színigazságot azokból lehet kisajtolni-szűrni, mert az, hogy ki amilyen hírt kedvelne, meg is költi, csak vízzel való miskárolás. A történelmi igazság miskárolása azonban bűn, noha nem bünteti törvénybeli artikulus.”22 Sajnos.

Szülőföldjén ereszkedett alá az Idő kútjába Szabó Gyula – nem véletlen tehát, hogy a Csángóföldön járó Beke György is elsőül a kutak és források titkait fürkészi –, s mégis úgy tűnik, hogy előttünk jár, ő jön felénk a történelmi időből.

„Ma, 1973. november 26-án vágtam ennek a bizonytalan útnak – ekképp indítja nagylélegzetű „kalandozását” –, melynek a vége homályba vész. Annál homálytalanabb tisztasággal látszik már az elején a rengeteg szenvedés és pusztulás; annyira, hogy akár a saját létén is elcsodálkozhat az ember: milyen kivételesen szerencsés véletleneken múlhatott – mondhatja –, hogy annyi véres pokolból mégis annyi életet tudott az anyaméh menteni s adni tovább, három évszázadon át odább-idébb!“23

Amire a második kötet első bekezdése így „rímel”: „Nyugalmunkat kedvelve, keresve, féltve gyakran s szívesen elosztanók a szerepeket: »Az élők az élőkkel, a holtak a holtakkal: ne háborgassuk egymást!« De szellemünk alaptermészete a nyugtalanság, s ebből az áll elő, hogy hol az élők háborgatják a holtakat, hol a holtak az élőket, és valóság lesz a »szellemjárás« még akkor is, ha csak lábszárcsontokat tesz-vesz az eleven kutató szellem. Sokáig az örök életet is ilyennek hittük-képzeltük: a test a lábbal együtt elporlik, de a szellem örökké jár s vándorol.“24

A harmadik kötet ugyancsak a múltidézés „módszertanából” indul ki: „Egyszerűbb és hatásosabb volna – amellett sok olvasó is kényelmesebb olvasnivalót kapna kézbe –, ha a búsképű Don Quijote mókásabb-hamisabb módján támasztanók fel a múltat. Venni a borbélytálat, s úgy illeszteni a fejbe, mint a dicső ősök ránk maradt sisakját, az önkoronázás áhítatával: pamacsverte hab helyett harci paripák tajtékát verni fel benne. Képzelt betegnek – romantikus képzelgések betegének – lenni, aki a lebegő lázálom lajtorjáján kiszökik a sivár jelenvalóságból a múltbeli dicsőség mesés délibábjába, ahol csepp zavar nélkül lehet eljátszani – az sem baj, ha farsangi maskarában, karneváli figuraként – az igazság örök bajnokának, a nemesség fennköltt lovagjának hősszerepét, aki attól »különszám« a világhistóriában, hogy ő az, aki mindig legyőzött mindenkit, csupa-sugár múltja nem ismer egyetlen vereségárnyékot sem.”25

Az 1979-es ősz verőfényes októberében a kolozsvári Kányafő oldalában szüretelő Szabó Gyula szemében (16-án „indul” a IV. kötet)

egyszercsak az aranyló szőlőbogyók is „sorsgolyóbissá” változnak, amint átpillant a Szamos túloldalára, a monostori rét haditábort idéző sarjúboglyáinak „sátorkúpjaira”, s írói tekintete máris a negyedfélszázaddal korábbi csatateret „véres valóságának” látványát vetíti előnkbe:

„Ősz van újra. Rég az ideje, hogy nem fénylett ennyit a szeptemberi-októberi ég. Volt közben – október 8-ára virradólag – némi dér is, volt némi szeles-borús nap, de ezt a keveset leszámítva immár hat hete veri a verőfény a kolozsvári Kányafő oldalát. […] A rét hátában a monostori domb, ahol a kenyerét vérrel evő basa, Szejdi Achmed állíttatta volt fel a sátrát, s ahonnan egy »dombot« küldött Konstantinápolyba nyúzott erdélyi fejekből. Odább – a Gorbó-völgyétől jobbra, Fenes felé – a kétpúpú tevehegy, amelynek a tövében halálos sebeit kapta a lókedvelő Rákóczi György a megbicsaklott ló miatt. Még odább Gyalu s az alkonyi fényégre finoman felrajzolódó Gyalui-havasok: az a színtér, amelyről Kolozsvár krónikása, Segesvári Bálint az 1633-as esztendő május 21-i és 22-i napjain a tavaszi fagyot jelezte, s a fagyosszentek hóhintését, amikor »egész Gyaluig ért a hó a havastól alá«, hogy »mind elsüté teljességgel a szőlőket«, és »sok fecske és görlicze holt meg« a hideg miatt… Háromszáznegyvenhat esztendő ment tova azóta – balkézt a Kalányos árkán túl s a Házsongárdon innen, egy temető hemzseg a fehérlő sírkövektől, mintha pityókás zsákokkal lenne megrakva: megannyi emlékmű a sírhantlábnyomokkal múló időnek –, s mi mégis élhetjük nap és dátum szerint a régvolt fagyot-havat, annyira, hogy májusi éjen azt látjuk nyugtalan álmunkban: fehér hó lepte be a szőlőkarikák zsenge vöröseszöld koszorúit.

És az ébrenlét is mintha az álomból vetülne ki: az írás, a betű, a papíron száradó tinta nyomán megelevenedik az elmúlt élet. Aligha volt véletlen, hogy éppen az ország akkori legírástudóbb embere, Apáczai csodálkozott rá a felfedezés legnagyobb élményével a betűkre itt Kolozsváron, amikor – még csak közel a temetőhöz, a temető szomszédságában – azzal köszöntött be új professzorként a Farkas utcai iskolába: »Milyen csodálatos dolog az írás és az írás olvasása!« Mintha egy új világrészt fedezett volna fel az apró betűben, úgy ment el az írás iránti csodálatában Amerika felfedezésének pillanatáig, s nézte ott, hogy az írástudatlan őslakók nem a kard, hanem a betű iránti csodálatban tisztelik a messziről jött hódítókat isteni lényeknek. Az írni tudó isteni lény azonban szüntelenül a véges élet, az elmúlás, a megsemmisülés emberi sorsát érezte magán, s folyton fájt a feje az örökkévaló idő pusztító hatalma alatt az örök életért, és így gyakran a legfájdalmasabb emberi vergődés lett az írás…”26

III. Felkészülés a szociográfia-írásra

Mivel könyvterjedelmű művekről van szó, amelyeknek a megírása is hosszú hónapokat vesz igénybe (van, akinél megközelíti vagy meghaladja az évet), nagyon tanulságos lehet annak a vizsgálata: milyen folyamatok előzik meg a művé formálást? Hiszen időben ez jóval hosszasabb, mint maga a megírás. Lévén, hogy a felkészülés nem csupán a nyers valóság mindennapi tényeinek a megismeréséből, tapasztalatszerzésből, dokumentálódásból áll. Legalább ennyire lényeges annak a szemlélet- és gondolkodásmódnak a kialakítása, amely az anyagformálást lehetővé teszi. Annak a szemléleti és gondolati magaslatnak a kiküzdése, amelyről rálátás nyílik az igazság „Pireneusokon inneni és túli” oldalára, arculatára. Csak ez teszi lehetővé, hogy a szociográfus előtt feltáruljanak annak a világnak a belső törvényei, amelynek a bemutatására, hiteles ábrázolására vállalkozik. Ezekre pedig rendszerint az ismeretlen valóság „birtokba vételének” hosszas folyamatában ismer rá az író: a valóság közegellenállásának a legyőzése során. Ezért is nevezik – többek között – a valósággal való „mérkőzés”, „birkózás” műfajának a szociográfiát.

És ez még nem minden. A szociográfusnak ugyanis nemcsak a megismert világ törvényeit kell tiszteletben tartania írás közben, hanem az írásművészetét is. Hogy adekvát formát alakíthasson ki mondanivalója számára a társadalomrajz művelője, az ábrázoló/megjelenítő műformák világában is otthonosnak kell lennie. Sükösd Mihály találó kifejezését segítségül híva: ez is küzdelemmel jár. Hiszen a művészi ábrázolás minden esetben – *küzdelem az epikával.*

Ezek után ugyancsak izgalmas lehet annak nyomon követése, hogy az *otthonirodalom* megteremtői milyen előzmények után láttak hozzá művük megírásához.

1. Balázs Ferenc

– már tizenhat éves korától filozófiai műveket olvas;

– teológiai hallgatóként a szünidőket arra használja fel, hogy bebarangolja Erdély tájegységeit; nemcsak a Székelyföldet járja (az Orbán Balázs és a Jánosfalvi Sándor István XIX. századi műveiben leírtakat egybevetve a korabeli valósággal) – tudatos Erdély-ismeretre törekszik;

– világ körüli útján (1923–1928) módszeresen készül a kisebbségi társadalom korszerű átépítésére; dán származású amerikai menyasszonyához, későbbi feleségéhez, Cristine Frederiksenhez írt leveleiből egyértelműen kiderül ez; ezt tanúsította egykori teológustársa, Lőrinczi László unitárius lelkész is a hetvenes évek derekán;

– előzetesen több műfajban kipróbálja tollát: vers, mese, irodalomelméleti tanulmány, esszé, útinapló;

– a *Bejárom a kerek világot* (1929) már előrevetíti *A rög alatt* (1936) komplex műfaját: napló, leírás, esszébe hajló (filozófiai, vallásfilozófiai) elmélkedés;

– érdeklődését, bárhol is fordul meg világ körüli útján, mindenütt az köti le, ami az erdélyi társadalomszerveződést korszerűsítheti: az angol szövetkezeti mozgalom, a dán népfőiskolai rendszer, az amerikai farmergazdálkodás, a demokrácia működésének alapfeltételei;

– kész társadalomreformeri tervekkel érkezik haza 1928-ban Erdélybe;

– nem ragaszkodik mereven a prioritásokhoz, a kedvező alkalom kihasználását tekinti elsődlegesnek tervei véghezviteléhez;

– eszközeit is aszerint válogatja meg, hogy a kedvező alkalom mit tesz számára lehetővé célja elérése érdekében;

– nem véletlen, hogy ő írja meg az erdélyi *otthonirodalom* első művét, mert (miként ez a menyasszonyához küldött egyik leveléből kiderül) ez a célkitűzés vezérelte: „*Elmenni egy elmaradott marylandi faluba s ott a legcsodálatosabbakat cselekedni, nem vonz engem, mert amit ott tehetek, nem egy nemzeti megváltás része, a társadalomnak csupán 10 %-ra vonatkozik. Azt hiszem, mindig is érezted, hogy Mészkőn keresztül egy egész népért cselekszem, sőt egész Kelet-Közép-Európáért és Ázsiáért! Ezért nemzeti (erdélyi) alaknak tekintenek, míg egy másik, aki megszervez és kézben tart négy-öt szövetkezetet, csak a falujának használva, nem több helyi hírességnél.”*

2. Bözödi György

– nagy hatással volt rá mindenekelőtt Bölöni Farkas Sándor, aki száz esztendővel korábban felfedezte az amerikai demokráciát, és akinek *Észak-amerikai utazás* című kötetét a huszadik századi szociográfiai írások „ősapjának” tekinti; neki köszönhető – írja visszatekintésében –, hogy idejekorán rájött arra: „irodalmunk és önmagunk olyanná válunk,

amilyennek ismerjük"; aminthogy arra is: hogy könnyebben megtanuljuk, „hol vagyunk és miért vagyunk", ahhoz „messzejárónak" és egyszersmind „magunk körül nézőnek" kell lennünk;28

– a másik útitársa Orbán Balázs, aki maga is Bölöni Farkas könyvéből tanulta „az öntudatos hazaszeretetet s a szabadság imádását";

– harmadikként Balázs Ferencet említi, aki 1929-ben „szociográfiaszerű képet nyújtott szinte a kerek világ feléről, új meglátásokkal, új eszmékkel gazdagítva addigi képünket a világról", és akinek mészkői kísérleti telepe, az egész Aranyosszéket átfogó társadalomreformeri munkássága ösztönzőleg hatott a Székelyföld felfedezésére;

– hatott rá – az *Erdélyi Fiatalok* közvetítésével – Dimitrie Gusti professzor szociológiai iskolája;

– társadalomfeltáró érdeklődését növelte a magyarországi szociográfia hullámverése;

– a kolozsvári román egyetemen jogot, történelmet, irodalomtörténetet hallgat; két évig teológus (bevallása szerint azért, hogy a székely szombatosok – szülőfaluja, Bözödújfalu zsidó vallású székely-magyarjainak történetét – megérthesse. „A teológiára is azért mentem – fejtette ki élete végén Gálfalvi Györgynek29 –, mert belebolondultam a szombatosok históriájába, s azt hittem, hogy ott kedvemre búvárkodhatom. A *Székely bánjá*ban jól kimutatható, hogy a történelmi fejezeteket nagyobb erudícióval írtam.");

– bölcsészeti és teológiai tanulmányai mellett 1932-től újságírói munkát végez (a *Keleti Újság*, majd az *Ellenzék* munkatársa);

– az *Ellenzék*, a *Korunk* 1935-től megjelenteti székelyföldi riportsorozatát; erről az időszakról vallja: „Termékenyítő légkörben éltem. Éjszakába, sőt reggelig nyúló beszélgetéseink érlelték ki a tervet, amelynek első megnyilvánulásai hírlapi riportok voltak, helyszíni jelentések a mulandóság veszélyével, de a maradandóság csíráival magukban."30

– a kötet 1943-as kiadásának előszavában arra hívja fel a figyelmet: „Nem szorítkoztam kizárólag az akkori élet keresztmetszetszerű rajzára, a kérdésekbe való mélyebb behatolás szükségessé tette az előzmények, a történelmi kialakulás vázolását."

– négy évig gyalog és szekéren járta a falvakat, egy nyáron át pedig kerékpáron;

– megtörtént, hogy a csendőrség őrizetbe vette, mert kíváncsiak voltak arra, hogy útjai során miféle jegyzeteket készítget (lásd *A Kisküküllő völgye* című fejezetet);

– a felkészülés lényeges mozzanata a *Székely emberek – zsidó istenek* című 1935-ben megjelent tanulmánya,31 ugyanis ennek a megírása során ismeri fel a *Székely bánja* alapkoncepcióját: a székelységről hamis tudat él, sőt maga a székelység sincs tudatában a saját valóságos történelmének;

– ezért az újságíróként végzett helyszíni megfigyeléseit történelmi oknyomozással egészíti ki;

– a székely szombatosokról írt tanulmányt joggal tekinthetjük a *Székely bánja* közvetlen előzményének, azonban arról sem feledkezhetünk meg: Bözödi nem csupán ebben a műfajban szerzett addigra jártasságot; költőként és elbeszélőként is jelen volt az irodalmi lapok hasábjain, sőt elkészült *három regény* kéziratával, amelyek azután láttak napvilágot, hogy 1938-as műve ráirányította a figyelmet az író személyiségére;

– nem „kezdő műfaj" Bözödi pályáján a szociográfia: több műfajban kipróbált írástapasztalattal rendelkezett már, amikor úgy érezte, hogy felismerései „azonnali" összegezéséhez épp ezt érezte a legalkalmasabbnak; mindez jól érzékelhető a sorok között vibráló lírai hevületből, a hangulatteremtő erő jelenlétéből; az már valószínűleg „a történelmi idő" sürgetésének tudható be, hogy az írónak nem volt kellő „türelmi ideje" – az egyébként két kötetesre tervezett – mű arányos szerkezetének a kialakításához.

3. Tamási Áron

– a *Szülőföldem* keletkezéstörténetét vizsgálva alighanem Czine Mihály32 tapintott rá leginkább a lényegre: mintha minden korábbi munkája csak készülődés lett volna ennek az egy műnek a megírására;

– valóban hosszas nekifutások és művészi erőpróbák után születik meg, s ma már az irodalomtörténet-írás is úgy tartja számon, hogy 42 éves korában voltaképpen ezzel jutott írói pályája zenitjére; ehhez fogható alkotás, amelyben a valóság és a költészet aránya ily tökéletes formát öltene, később sem került ki a keze alól;

– ennek a titkát mind jelenkorában, mind utókorában sokan fürkészték: Féja Géza, Jancsó Béla, Heszke Béla, Szabó Zoltán, Németh László, Molter Károly, Izsák József, Czine Mihály, Görömbei András, Lakner Lajos;

– valamennyien kiemelik: nem kutatóként, hanem *családtagként* érkezik Farkaslakára;

– „Ha hiányérzete támadt, vagy belső válságba jutott, ide sietett erőt meríteni." (Féja Géza)

– az író hazamegy *lelkének hajlékába* (Heszke Béla)

– „Midőn Tamási hazatért, mindenik családtagja vallott, gyónt neki." (Féja Géza)

– *családtagként* néz körül odahaza (Szabó Zoltán)

– nem romantikus rajongással tekint a népre, mint a középosztálybeliek, „inkább valami csendes és magától értetődő *otthonosság*gal", ebből fakad a mű mélysége (Szabó Zoltán)

– maga az író így vall erről művének megjelenése után a *Pesti Napló*ban: „A vajúdó lélek ide tér meg a székely faluba, melynek életformája és lelki formája egyedül alkalmas arra, hogy benne a kérdések elrendeződjenek."33

– hogy ez miért volt lehetséges, azt Németh László „röntgen-szeme" már 1935-ben rögzítette, amikor Tamási bemutatta volt neki szülőfaluját: „Néztem a merev lárva-arc mögül mókázó asszonyokat, éreztem a dal s a tréfa fölött a falura nehezedő nyomást, mely a lelkek színes szénsavát hajtotta, s kénytelen voltam elhinni, hogy csakugyan van falu, amely a Tamási- novellák falvára ennyire hasonlíthat. Amit a költészet színének hittem, élet volt, amit góbéságban agyafúrt túlzásnak: közbeszéd. A költő öccse és húga éppoly élvezetesen meséltek, mint a költő; egy séta kellett volna csak nekik, ki a műveltségbe, hogy fölfedezzék, mi van bennük, éppoly költők lettek volna, mint ő. […] Milyen szerencsés ez az író, gondoltam. Ehelyett a faluja dolgozott s a népe lelkét színesre verő évszázadok. Mást se tesz, csak mint a kútfő, bukja a mások szegénységéből, életkedvéből fölszálló ízeket, s annyi költőnek, ki dicsőséget sosem látott, minden dicsőségét ő maga aratja le, székely Homérosz maga. Bizony hálás lehet a falujának. Akárhova-merre csetlett-botlott, csak haza kellett rándulnia, vonaton, lélekben, s a fürdető szülőföld lemosta róla az útiport, s meglökte: rajta, ahogy tanítottalak."34

– „Igazán, mélyen, gyökeresen – állapította meg már az *Ábel a rengetegben* megjelenése után Reményik Sándor – tulajdonképpen csak népét ismeri, semmi mást. Annak rügyfakadását, virágzását, lombhullatását, komoly és tréfás mozdulatait, tempós nyugalmát, ugráló játékosságát, örvénylő mélységeit lesni, szívére ölelni, önmagában művészetté nevelni: ez az ő igazi hivatása. Mikor ettől a hivatástól eltávolodik, akkor elvész – kifut a művészet földje a lába alól, és

délceg, biztos járása ingadozó tapogatódássá válik.“35

– az erdélyi arisztokráciáról írt *Címeresek* kudarcát azzal magyarázza Féja, hogy Tamási nem ismerte, nem ismerhette azt a világot, nem volt elevenbe vágó élménye róla;

– Farkaslaka világát viszont belülről ismerte, írásművészetét ez a világ táplálta, mégis elégedetlen volt a *Szülőföldem* első változatával;

– holott mindkettőnek a szülőföldlátogatás az alapélménye; a két írás egybevetéséből azonban kiderül: a valóság nyersebb színezetű megjelenítésétől idegenkedett Tamási;

– a kifejezetten hírlapi riportként megszületett, először a *Brassói Lapok* hasábjain 1934. július 27. és szeptember 3. között napvilágot látott, és átszerkesztett változatában az 1943-as *Virrasztás* című publicisztikai gyűjteményébe is felvett *Bajlátott szülőföld* (első megjelenésekor *Bajlátott földön)* alcíme szerint *Számadó írások egy székely falu mai életéről*;

– négy esztendő múltán csak azokat a részeket építi be Farkaslaka 1934-es „látleletéből” a *Szülőföldem* szerkezetébe, amelyek a történelmi körülmények megváltozása után újrakonstituált műhöz kiindulásul szolgálnak (hazautazás, a család és a falu életkörülményei, a megélhetés nehézségei, az írói felelősség megérzése); elmarad mindaz, ami a napi politikára/politizálásra utal, mellőzi az előző látogatáskor megfigyelt ijesztően drámai jeleneteket;

– ezt a visszafogottságot Horpácsi Sándor36 1990-ben azzal magyarázza, hogy Tamásiban mindig is volt valami „nemes, pironkodó szemérem“, amikor vérei nyomorúságáról írt; mert igaz ugyan, hogy a szegénység soha nem volt ismeretlen a Székelyföldön, soha semmilyen hatalom nem dédelgette ezt a néptörzset, de „a történelme mindmáig nem tudja megtörni a gerincét, nem tudja elvenni a nyomorúságot is humorba fojtó kedélyt“;

– ha a nyers valóság színei tompulnak is, sokszorosan kárpótolnak érte a mű gondolati mélységei; a család, a szülőfalu, a kisebbségi helyzet állapotrajza itt már az egyetemes távlat, az örök emberi nézőpont – nemcsak múltra tekintő, hanem jövőalakító – perspektívájában kap többletjelentést; a Vásárhelyi Találkozó küzdelmeinek tanulságait levonó Tamási a székely faluban a magyarság gondjainak a megoldására keresi a választ a második világháború előestéjén;

– ez a tudatosság a harmincas években folyamatosan észlelhető egyébként Tamási munkásságában, a *Vallani és vállalni* vitától kezdődően;

– bizonyára az 1934-es hazalátogatásnak (amikor is rádöbben arra: az írás „a hőmérő a lázas és vajúdó faluban”) nem kis köze van ahhoz, hogy a helikoni íróközösség tizedik találkozóján, 1935-ben így érvelt: „*Sorsunk, könyveink sorsa is az erkölcsi magatartásunkon nyugszik: áll vagy bukik. Ennek az erkölcsi magatartásnak pedig a mi életünkben három ismertető jele van. Először: forduljunk egészen a nép felé, melynek sorsa, élete és küzdelme a mi egyetlen gazdánk. Másodszor: a szépirodalmi munkásságon kívül, próbáljuk a szellemi működés minden más eszközével is felmérni ennek a népnek a sorsát. Harmadszor: alkalmazzunk mindig szigorú erkölcsi mértéket: erkölcsit, ha cselekedetekről van szó, s az erkölcsi mellett a legnagyobb művészit, ha írásokkal állunk szemben.”*37

– a „hőmérő-motívum” egy 1938-as Tamási-interjúban, a *Szülőföldem* végső formájának a kialakítása idején is hangsúlyos szerepet kap; Tomcsa Sándor kérdéseire válaszolva fejtette ki az *Erdélyi Figyelő* olvasóinak: „*Könnyen meghatódom, mint az édesanyák szoktak; s ilyenkor nincs »okosságom« arra, hogy az igazságot mindig a kellemes oldalára fordítsam. Minden erőmet igénybe veszi a tusakodás, hogy miképpen fejezzem ki azt, amit igaznak látok és igaznak érzek. Mert a kifejezés az igazság kultúrája. […] Mostoha dolog ez, de néha azt hiszem, hogy a természet okossága. Olyan, mint a fájdalom, amely mindig figyelmeztet, hogy valahol baj van. Az író, ki ebből az elhanyagolt fedezetből való, a hőmérő szerepét kapja. Lelkiismeretes orvosnak tudnia kéne, hogy a betegségnél a hőmérő nem hibás; törvény szerint emelkedik vagy süllyed a csontokban a higany. […] Magamat efféle hőmérőnek érzem […], mely az időt, a légköri nyomást és a föld vonzerejét egyformán méri.”*38

– ez már előrevetíti a *Szülőföldem*ben olvasható írói ars poeticát, amit a maga *lelki hajlékába* megtérő Tamási a szülőföld panorámáját megpillantva így fogalmaz meg: „*egész életemben a legelszántabban védtem és vallottam: az írói munka önmagában való értékét és az eszme szolgálatát, amely a nemzeti közösségen keresztül valahogy mégis jófelé egyengeti az ember sorsát. Igen, vallottam és folytattam a tiszta szolgálatot, mely nem velem kezdődött és nem is velem fog véget érni, mert a közösségi testben ez a lélek, s nélküle nincs emberinek nevezhető élet.”*

IV. A szociográfusi nézőpont jellemzői

1. A felismert igazság kimondásának kényszere

A szociográfusnak nincs ideje és türelme kivárni annak a korszaknak a lezárulását, amelyben él, hiszen épp a mindenkori jelen megismerésének és megváltoztatásának igénye, a jobbító szándék, a társadalomformáló akarat felszabadítása adja kezébe a tollat. Szüntelenül a megtartó és a teremtő élet moccanásait/mozdulatait figyeli, a megtartó értékeket és az értékteremtő/jövőteremtő erőket akarja láttatni, az eladdig rejtve maradt igazságokat próbálja fényre deríteni. A műfaj természetéből fakadóan szociográfiát az ír, aki úgy érzi, hogy életbevágóan fontos felismerésekre jutott, s ha azokat nem tárja azonnal a nyilvánosság elé, súlyos mulasztások történhetnek. Olyan kívülről érkező szemlélődő a szociográfus, aki meglátja azt is, amit a „mindennapi valóság” folyamataiban benne élők észre sem vesznek. Sőt, elsősorban azok nem veszik észre. S minthogy meglátásait és felismeréseit sokkal érzékletesebben/érdekkeltőbben tudja nyilvánosságra hozni, mint a tudományos diszciplínaként számon tartott szociológia művelője, a változó valóság tendenciáinak konkrét emberi tartalmát és értelmét mindenki számára átélhetővé teszi. Mindezt Kiss Ferenc irodalomtörténész, e műfaj kiváló ismerője így fogalmazta meg: „Nagy társadalmi folyamatok, amelyeknek értelme és izgalma elsikkad az újságcikkekben és a statisztikákban, e művek jóvoltából eleven, érzékletes és a szó szoros értelmében hiteles mivoltukban, közvetlenül tárulhatnak az olvasó elé. S így az ember jobban felismerheti a nagy folyamatokban a maga helyét és szerepét. Amit tegnap az államra vagy ismeretlen szervekre bízott, személyes gondjává válhat, s ezáltal ő maga is megértőbbé és felelősebbé.”39

Hogy a szociológiai módszerekkel feltárt valóságismeret társadalomformáló, jövőteremtő akarattá váljék, annak elengedhetetlen feltétele: 1) hogy a döntéshozó (kormányzati, önkormányzati stb.) szervek tudomást szerezzenek róla; 2) és hogy „hasznát is vegyék” annak. Márpedig a két világháború közötti szociológia-történet tapasztalatai arra figyelmeztetnek: még a kormányzatok által „megrendelt” felmérések is sok esetben az íróasztalfiókokban rekedtek, illetve – folyóiratok és tanulmánykötetek hasábjain – megmaradtak a szaktudomány önkörében, legfeljebb – olykor évtizedes megkésettséggel – a tudományépítést szolgálták. A szociográfiai művek viszont megszületésük pillanatában valósággal belerobbantak az ország, a társadalom, a nemzet tudati

erőterébe. Tehát közvéleményalakító tényezővé váltak.

A puszták világától távol álló, ám az európai látókörű pusztafihoz kitüntető módon ragaszkodó Babits például ekképpen adta hírül a *Puszták népe* megjelenését az általa szerkesztett *Nyugat* hasábjain: „Mit jelent az, hogy Magyarország népességének egyharmada cseléd? Illyés megmutatja, mit jelent. Halálos valamit jelent: úgy érezzük magunkat, mintha valami idegen, egzotikus és primitív néptörzs életét pillantottuk volna meg, pedig a legigazabb magyar fajta ez. […] A magyarság egyharmada tenger alá került, és elevenen el van temetve."40 Mit jelent kisebbségi sorban világmegváltó gondolatokkal élni, amikor már már teljesen bizonyossá vált, hogy nem várható semmiféle sorsfordulás, csak önmagunk képességeiben és erőn feletti küszködésünk értelmében bízhatunk? Balázs Ferenc megmutatta, hogy ez mit jelent. Nem halált – *életet* jelent. Pedig halálos ágyán rótta *A rög alatt* árkusait. Hogy az Erdélyi Szépmíves Céh mégsem vállalkozott – „üzletpolitikai okokból" – a kötet megjelentetésére? Kiadta hát az általa szervezett Aranyosszéki Vidékfejlesztő Szövetkezet az *Erdélyi Fiatalok* alapító-főmunkatársainak (akik közé maga is tartozott) közreműködésével. A szépíróként és történetkutatóként egyaránt ismert Bözödi György székelyföldi barangolásai közben azt ismeri fel, hogy hamis tudatra, a történelmi és a nemzeti öntudat hiányára nem lehet kisebbségi jövőt építeni, és – huszonévesen – megírja élete fő művét, a *Székely bánjá*t. Amelynek az elolvasása után az Erdélyi Szépmíves Céh lektora jóindulatúan azt tanácsolja: a szerző érdekében tíz évig zárolják a kéziratot, sőt a fiók kulcsát is adja át neki.41 Mire az *Erdély felfedezése* igézetében élő fiatal írótársak (tizenheten) úgy döntenek: a könyvnek haladéktalanul meg kell jelennie. És saját költségükön napvilágra segítik a művet. Mely valóban nem hibátlan alkotás, szerkezeti fogyatékosságai közismertek, de megszületése pillanatában kellett nyomdába adni, mert – és ez is a szociográfia műfaji sajátosságai közé tartozik – „a mondanivalója fontosabb, mint a formája".

Amit az is igazol, hogy a könyv későbbi kiadásai során Bözödinek alkalma nyílt (részben) pótolni művének (a korabeli szigorú kritika jelezte és általa is érzékelt) hiányosságait. Ám ettől alkotása lényegében nem vált teljesebbé. Szemléleti okokból. Azon nem akart és nem is tudott kedvezőbb történelmi körülmények között, a negyvenes évek elején sem változtatni. Sőt, többségi helyzetben érzékelte igazán, hogy művére nagyobb szükség van, mint megírása idején. Hogy mi történt volna akkor, ha 1938-ban hallgat a „jó szóra"? Történelmietlen a kérdésfelvetés, de mégsem árt elgondolkozni rajta. Tíz esztendő múltán ki sem nyithatta volna a kéziratot rejtő fiók zárját. A második világháború után ugyanis mindvégig – egészen a haláláig – az orwelli szellemőrök felügyelete alatt állt: mikor elhurcoltan, mikor szabadlábon.42

2. Szükségszerű távlat és nélkülözhetetlen bensőségesség

Ha a szépírónak „van ideje" kivárni műve megalkotásához a nélkülözhetetlen távlatot, illetve már lezárult korok/korszakok újjáteremtésével vállalkozik a mindenkori jelenben is érvényes igazságtartalmak és magatartásformák érzékeltetésére – a szociográfusnak nincs. Neki magának kell azt megteremtenie. Hogy a Janus-arcú tények értelmezhetőekké válhassanak hogy – föléjük kerekedve – kétértelműségüket megszüntethesse. Hogy „a Pireneusokon inneni és túli igazságokat" egyaránt szemmel tarthassa. Mindig *a kívülálló tárgyilagosságával* kell közelítenie a feltárt tényekhez, a jobbára csak előtte feltárulkozó jelenségekhez. Nézőpontja azonban nemcsak a *külső*, a minden irányból egyforma távolságot tartó *szemlélődőé,* hanem *azé a világé is*, amelyet, hogy azt a maga *bensőségességében* megismerhesse, *azonosul.*

A *külső* és *belső* nézőpont egyidejű érvényesítése – illetve e kettő váltakoztatása – az alapfeltétele tehát az oknyomozó újságírói, a szociográfusi munkának.

„A pusztát csak az ismerheti belülről – írja Illyésről Babits –, aki maga is a puszta gyermeke. De ez az ismeret csak akkor válhat tudatossá, ha a puszta gyermeke kilép a pusztából, és fölébe emelkedik. […] Ehhez költő kellett: a száraz statisztikai vagy szociológiai adatok sötétben hagynának."43 Aki valamennyire is ismeri Illyés pályaképet, az tudhatja: akkor vállalkozik – Párizsból hazatérve – a magyar társadalom és nemzet alatt vegetáló pusztai cselédség mélyvilágának a bemutatására, amikor az európai szellem megújítását vele együtt célul tűző párizsi fiatal írótársai megdöbbentő látleleteiket tárják a világ elé Afrika „primitív" néptörzseiről. Azt vizsgálták – akárcsak később a Kapus'cin'ski –, hogy van-e átjárhatóság a szemük láttára feltárulkozó ismeretlen *világrész* és a *világegész* között. Illyés arra döbbentette rá kortársait, hogy a puszták népének mélyvilága és a nemzet „magasabb fokon szervezett közössége" nem érintkezik egymással. Nincs meg köztük az „átjárhatóság".

A mai tényirodalom világhírű lengyel művelője többször is beszél arról, hogy mit jelent számára a történelmi mélylátással megismert – a világegész szerves részeként létező – valóságdarab felfedezése. Amikor Afrikában van például, nem ír és nem telefonál haza. Minden másról megfeledkezve igyekszik teljesen elmerülni abban a világban, igyekszik részévé válni annak a világnak, amelyikről írni akar – mintegy „kikapcsolja" a külvilágot. De nem a maga belső világát. Élesen figyel annak minden rezdülésére. „Számomra – vallja meg a vele kötetnyi beszélgetést folytató Kovács Istvánnak – az ismeretlen világ lényegi megragadásának és értékelésének mindinkább az lett a legkörüljárhatóbb, legelfogadhatóbb, legmeggyőzőbb módja, ha azt úgy tesszük, ahogy mi magunk a bennünk felgyülemlett tapasztalat, tudás, érzés és megérzés szerint érzékeljük és értelmezzük a világot. […] Leírom a világban való létezésemet, létezésemet a világ egy adott pontján, s azt, ahogy az engemet körülvevő világot láttam. Mindezt oly módon igyekszem leírni, mintha soha életemben nem hagytam volna el Lengyelországot. A vonatkozási pont számomra: az én lengyel helyzetem. Egyszerűen csak a világ más pontjainak, szegleteinek állapotát, helyzetét igyekszem anyanyelvemre »lefordítani«."44

Balázs Ferenc, Bözödi György és Tamási Áron is – hogy csak a két világháború közötti erdélyi szociográfusokra gondoljunk – azt a helyet, azt a világot írja le, amelyik létezésének értelmet ad, amelynek jövőjéért írástudói felelősséget érez. Azokat a szálakat keresik, amelyek összekötik a létüknek értelmet adó világot a történelemmel, a nemzeti léttel, az emberiséggel.

3. Erdélyre nyitó világtávlat

Hogy miként találták meg ezeket az összekötő szálakat?

Balázs Ferenc – mint már jeleztük – világtávlatból közelít a két világháború közötti Erdély ellentétektől szabdalt, a benne élők számára kiismerhetetlen viszonyrendszeréhez, és felismerései sugallatára hallgatva (nem kell sem jobboldali, sem baloldali „világmegváltásra" várni) lát hozzá egy korszerű létmód meghonosításához a már akkor vegyes lakosságú Mészkőn, hogy aztán könyvében megírhassa ennek a küzdelemnek – a kisebbségi társadalom újjáépítésére figyelmeztető és ahhoz korszerű alternatívát kínáló – drámáját. Bözödi György a székelység ezeréves történelmének fényében láttatja a jelent. Tamási egészen a pogánykorig visszatekintve végzi az élet „bölcs és megtartó formáinak" a teremtő leltározását, és az Idő eróziójának kitett szülőföld két világháború közötti állapotának a bemutatását. Nemcsak a kiküzdött történelmi távlat, hanem a kényszerű vagy szándékos kiszakadásból, a szülőföldtől való időleges földrajzi eltávolodásból adódó szemléletváltás is termékenyítően hatott e művek létrejöttére. Balázs Ferenc öt év alatt bejárja a kerek világot, mindenütt önmagát építi, hogy hazajőve egyetlen faluban végezhesse el a maga „világteremtését". Tamásinak is Amerikáig kellett mennie – éveket töltött ott a honvágy idegmarcangoló szorításában –, hogy erdélyi hivatására

rádöbbenjen: nagyobb felkészültséggel dolgozni kisebbségi helyzetbe taszított népe öntudatra ébresztéséért, jövőteremtő akaratának a kifejlesztéséért. A második erdélyi írónemzedékhez tartozó Bözödi Györgynek nem adatott meg ugyan a külföldi tapasztalatszerzés lehetősége, ám alig kerül Kolozsvárra, máris az „otthoni gondok szorításában" nyílik rálátása a másra át nem ruházható teendőkre.

Balázs Ferencnek45 megszenvedett tapasztalata, benső élménye volt a kisebbségi létérdekek felismerését segítő világtávlatú gondolkodás. „Olvasmányain, személyes tapasztalatain keresztül – írja róla László Dezső – nemcsak a magyar vagy az európai modern gondolatokat ismerte meg, hanem meglátta a világ minden népének igazi modern szellemét. Ebből pedig nem következett semmiféle modernkedés vagy hóbort. Minden gondolatot egyetlen gyűjtőlencsébe tudott összefogni, és ez nem más, mint itteni életérdekünk öntudatos szolgálata." Haláláig kitartott amellett: gondolkodásunk és életünk akkor lesz egészségesen fejlett, ha nem igazodunk kívülről vagy felülről ránk erőszakolt ideológiai, társadalomépítői sémákhoz/ megoldásokhoz; ellenkezőleg: erdélyi szemmel, az erdélyi létszükségletek igényei szerint szervesült hagyományok szellemében magunk döntjük el, hogy a világ gondolatáramaiból mire van szükségünk.

Bözödi a Székelyföld két világháború között tapasztalt leromlásának elsődleges okait „ezeréves folyamatban látja" (Jancsó Béla), ezért foglalkozik olyan nagy terjedelemben a székelység „elfelejtett történelmével", az önsorsrontó – múltbeli és jelenbeli – bűnök lajstromozásával. (Nem véletlen, hogy művének eredeti címe – amit a királyi Románia cenzúrája nem engedélyezett – a *Segítség nélkül* volt.)

Tamási nem a tudományos módszerességgel megismert, hanem a benne intuitíven működő „időtlen eszme" és az „eszménytelen időtlenség" egyidejű megélésének (székelyudvarhelyi) fogságában ébred rá szülőföldjének nagy romlására. Amerikából való hazatérésének megrázó drámai mozzanatai arról „győzik meg", hogy távollétében *idegenné vált* saját szülőföldjén. A szívrepesve várt hazatérés örömteli pillanatainak átélése helyett, mielőtt az annyiszor visszaálmodott Nyikó völgyét megpillanthatná, a szülőföldjén magabiztosan berendezkedett többségi hatalom drasztikus módszereivel kell megismerkednie. (Letartóztatása után csendőri kísérettel „látogathat" csak megszabott időre Farkaslakára.) Ugyanakkor traumaként éli át a szülőföldvesztést azért is, mivel amerikai „világlátásával" maga is óhatatlanul előidézőjévé vált annak, hogy időközben elszakadt a művészetét tápláló hajszálgyökerektől. Hogy a kényszerű (kettős) elszakítottság ne homályosíthassa el a látásmódját, semmiféle elfogultság ne vezethesse tollát – vagyis: objektív képet alkothasson a jelenbeli állapotokról –, merészen él az írói fantázia lehetőségeivel, és úgy próbál felülemelkedni az *otthontalanság* kínzó tapasztalatán, hogy „idegen emberré bűvöli" magát, „aki nem ismerte soha Erdélyt".

Ez a szülőföldvesztést érzékeltető – kimondottan a szépírói fantázia működésére valló, a bibliai édenkert motívumát idéző – *látomásos jelenet* korántsem „idegen" a mű szellemétől. Alighanem a *Szülőföldem* leglényegesebb szerkezeti eleme. Igencsak leleményes „műfajtágító" eljárás eredménye, egyértelműen az írás szerkezetének egyik alappillére, sőt annak fókuszpontja. Gondoljunk csak a hazatérés „késleltett" leírására. Amíg az író Kolozsvárról eljut Farkaslakáig, amíg a szülőfölddel való találkozásra lelkileg felkészül, jóval több időt vesz igénybe, mint amire az Atlanti-óceánon való átkeléséhez volt szüksége annak idején. Tamási „lelki ideje" (Ágh István találó kifejezése) tehát nem azonos a fizikai idővel. Épp az előítéletmentes megközelítés benső kényszeréből fakad az Idő dimenzióinak a kitágítása. Így éri el azt, hogy a szülőföld elveszítésének fájdalma ne homályosítsa el a látását. Hogy az örök értékeket teremtő szülőföldön – minden kifosztottság és belső megrokkanás ellenére – az élet (a legfőbb emberi érték) megtartásához és újrateremtéséhez szükséges reményt is felvillanthassa. Ezen a mélyponton fordul az író tekintete a reménykeresés felé.

Amikor úgy érzem, hogy eléggé sikerült már ebbe az idegen állapotba átszállanom, felteszem magamnak a kérdést:

– Mit láttál?

S ahogy illik egy igazságos idegen emberhez, akinek bölcsességét nem korhasztotta el a politika, úgy felelek s mondom:

– Láttam egy szép kertet s benne nagy gyümölcsfát, terméssel megrakodva. A fa alatt három ember állott, de nem egymás mellett, ahogy szokás és egyben biztonságos, hanem egymás tetejében. Aki legfelül volt, szorgalmasan szedte a gyümölcsöt: ette s el is tette. A közbelső az egyik szemével sóváran felfelé nézett, de a másikkal bizalmatlanul figyelte az alsót. S ez pedig, ez a legalsó, szétvetett lábakkal és meggörnyedve állott és mondogatta magában: „Ilyen szamár is csak én lehettem, hogy magamra eresztettem őket."

Ha nem volnék idegen ezekben a percekben, nagyon aggódnám a három ember miatt s főleg attól félnék, hogy az alsó megnyomorodik egyszer, vagy pedig összeroskad. Így azonban inkább mulatságosnak tartom a dolgot s olyan kíváncsi vagyok, hogy személy szerint is szeretném megismerni mind a hármat. Valaki idevalót kéne megkérdeznem, hátha a nevüket is megmondaná ezeknek a gyümölcsszedőknek. […]

Nemsokára megjelenik János. [Az udvarhelyi szálló szolgája – Cs. P.] *A haja telivan fűrészporral s a nadrágjának a gyapjúszálain is, mint mákszem sárga virágok, úgy lengenek. Elmondom neki, hogy egy idevaló törzsökös emberre volna szükségem, mert valami hazai ügyben akarok bizonyosat tudni. Ezért hívattam őt.*

– Nocsak, tessék! – mondja János.

Kiteszek az asztalra húsz lejt és így folytatom:

– Egy idegen ember jött ide Erdélybe, hogy a helyzetet a maga szemével láthassa. Más is kíváncsi lett volna, hogy mit tapasztalt itten ez az idegen ember; így én is, mihelyt szerét ejthettem, megkérdeztem tőle, hogy mit látott. Erre azt mondja nekem az idegen ember, hogy látott egy szép kertet s benne egy gyümölcsfát. A gyümölcsfa alatt három ember állott, de nem egymás mellett, hanem hárman egymás tetejében. Aki a másik kettőnek a hegyiben állott, az szorgalmasan szedte a gyümölcsöt, egyrészit megette s a többit ügyesen a zsebibe tette. A közbelső sóváran nézett felfelé az egyik szemével, s a másikkal gyanakvóan ügyelgette az alsót, aki meggörnyedve állott a másik kettő alatt és mondogatta magában: ilyen szamár is csak én lehettem, hogy magamra eresztettem őket.

– Ammár igaz! – erősíti János.

Olyan a hangja, hogy minden reménységem meglehet a továbbiakra; így tehát elpanaszolom, hogy mindenképpen tudni szeretném ennek a három furcsa embernek a nevét, de az idegen vagy nem akarta, vagy nem tudta nekem megmondani.

– Attutta, csak nem akarta! – nevet János.

– Hát akkor? – kérdem.

Körülnéz János, majd béteszi az ajtót kilincsre s így folytatja:

– Az úr milyen nemzethez való?

– Magyar vagyok – mondom.

– Hát akkor velem ne játszódjék! – mondja gorombán.

Úgy felébredek abban a pillanatban, mintha nem is lettem volna idegen állapotban soha. Bilincseim, melyek a földhöz és a néphez kötnek, rámfonódnak ismét, akár a fára a kéreg. Érzem, hogy teljesebb így, de egyben nehezebb is valamivel. S főleg szomorúbb. Odaadom Jánosnak a húsz lejt és kocsit hozatok, mert közeledik az idő, amikor előáll a farkaslaki szekér az állomásra és várja az utas érkezését.

Ahogy elveszi János a húsz lejt, abban a pillanatban már szolgává válik ismét és a kocsi ügyében olyan kedvetlenül veszi magára a gondot, mintha meghitt, testvéri szót nem is váltottunk volna soha. Egy kicsit meglep, hogy a gyümölcsszedő embereket, akik pedig mindkettőnk lelki és testi sorsának főnökei, pillanatok alatt a feledésbe telepíti. Ámbár mit is tehetne egyebet? Ha valakinek, úgy nekem kell a legjobban megértenem, hogy a nemzeti rokonság szegény és jelentékeny része miért áll odébb olyan könnyen a közös asztaltól. S meg is értem. Hiszen hányszor éreztem magam is, mint szegény fiú és falusi szülött, hogy igazságtalanságok dúlnak a nemzeti rokonságban! Nem főznek, nem ruháznak és nem melegítenek egyformán ebben a hajlékban sem, minek következtében a mostohák elhúzódnak erről a tájékról és azokkal kötnek szövetséget, akik más nyelven beszélnek ugyan, de szintén hasonlóképpen jártak a maguk nemzeti rokonságában.

A kiemelt szövegrész arról győz meg, hogy Tamási mindenekelőtt *megérteni* akarja azt a világot, amelynek ábrázolására vállalkozik. Tehát nem *ítélkezik.* Nincs benne sem vád, sem panasz. *Nem mér kétféle mércével*. A történelmi igazság mindkét arcát megmutatja. A romlás külső és belső okaira egyaránt választ keres. Hogy szembesítésével sorsunk fölé emelkedhessünk, önmagunk jobbik énjének a megerősítésére törekedjünk.46

Jegyzetek

1 Molter Károly: *A magyar nép az új magyar regényben*. Erdélyi Helikon, 1940. 4. 20l–211.
2 Idézi Litván György in: *A magyar szociográfia: tudomány vagy politika?* Kortárs, 1983. 11.
3 Erdei Ferenc *A szabadság politikája* című írását Litván György idézi ugyanott.
4 Beke György: *A szellemi ellenállás műfaja.* Somogy, 1992. 5. 16–19.
5 Molter Károly: *Tamási németül*. Erdélyi Helikon, 1941. 12. 818–822.
6 Venczel József: *Bözödi György társadalomkutató műve.* Hitel, 1938. 169–172.
7 Molter Károly: *Enyveshát.* I. h.
8 Kovács Katona Jenő: *Erdélyi falukutatás*. Korunk, 1939. 9. 766–771.
9 Balogh Edgár: *Erdélyi magyarságtudomány*. Korunk, 1937. 10. 874–877.
10 Uő.: *A társadalomrajztól a társadalmi vallomásig*. Korunk, 1937. 3. 261–264.
11 Uő.: *Bözödi György könyve a székelységről*. Brassói Lapok, 1938. június 20. Kötetben in B. E.: *Mesterek és kortársak*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1974. 456–458.
12 Mikó Imre: *Székely bánja*. Keleti Újság, 1938. július 31. Újraközölve in M. I.: *Akik előttem jártak*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1976. 64–67.
13 Taxner-Tóth Ernő: *Tamási Áron*. Gondolat Kiadó, Bp., 1973. 127–128.
14 Molter Károly: *A magyar nép az új magyar regényben*. I. h.
15 Lásd: Pomogáts Béla: *A transzszilvánizmus. Az Erdélyi Helikon ideológiája*. Bp., 1983. 112–118.
16 Vö. Láng Gusztáv: *Kísértő és makacs tények*. Utunk, 1976. 2.
17 Beke György: *Demse Antal Klézséről*. In: B. Gy.: *Magunk keresése*. Riportok, esszék. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1972. 5–7.
18 Tibori Szabó Zoltán: *Mondatokból épül fel az egész*. Beszélgetés Bálint Tibor József Attila-díjas íróval. Szabadság, 1998. április 23.
19 Lásd: Hajdu Győző: *Árboc tövében árnyék a mérce*. Igaz Szó, 1958. 7. 16–39.
20 Szabó Gyula: *Gólya szállt a csűrre*. Novellák, emlékezések, vallomások. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1974. 111.
21 Idézi Görömbei András in: *Létértelmezések*. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 1999. 219.
22 Szabó Gyula: *A sátán labdái III.* Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1980. 7–8.
23 Uő.: *A sátán labdái I.* Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1978. 5.
24 Uő.: *A sátán labdái II.* Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1979. 5.
25 Uő.: *A sátán labdái III.* Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1980. 5.
26 Uő.: *A sátán labdái IV.* Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1981. 5–6.
27 Lásd: Cseke Péter: *Balázs Ferenc útitársa*. In: *Víznyugattól vízkeletig*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1976. 42–63.
28 Bözödi György: *A Székely bánja forrásánál*. I. h.
29 Gálfalvi György: *Bözödi György galibái*. I. h.
30 Bözödi György: *A Székely bánja forrásánál*. I. h.
31 Újabb kiadását lásd in B. Gy.: *Földre írt történelem*. Válogatott írások – Nagy Pál gondozásában. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 1998. 5–38.
32 Lásd: Czine Mihály: *Tamási Áron*. In: *Nép és irodalom I.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1981. 269–284.
33 Zágoni Dezső: *Erdélyi szellem, magyar szellem. Beszélgetés Tamási Áronnal az erdélyi szellemi és irodalmi életről*. Pesti Napló, 1939. április 16.
34 Németh László: *A költő és faluja*. In: *Két nemzedék*. Magvető és Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1970. 544–547.
35 Reményik Sándor: *Ábel a rengetegben*. Erdélyi Helikon, 1932. 9. 624–629.
36 Horpácsi Sándor: *Szivárványos könnyfátylon át*. Magyar Napló, 1990. 35. 12.
37 Lásd: *Az Erdélyi Helikon tizedik találkozója*. Erdélyi Helikon, 1935. 8–9. 548–551.
38 Vö. *Tamási Áron Tamási Áronról*. In: Tamási Áron: *Aranyos tekergők*. Elfeledett írások. Szerkesztette Urbán V. László. Kertek, Bp., 2000. 242–248.
39 Kiss Ferenc: *Napjaink irodalmi szociográfiája*. In: *Élő irodalom*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1969. 447–449.
40 Babits Mihály: *Illyés Gyula versben és prózában.* In: *Esszék, tanulmányok II.* Bp., 1978. 327–335.
41 Bözödi György: *A Székely bánja forrásánál*. Korunk, 1967. 9. 1197–1200.
42 Vö. Gálfalvi György: *Bözödi György galibái*. Látó, 1990. 2. 127–133.

43 Babits Mihály: *I. m.* l. h.

44 Kovács István: *Világok töréspontján*. Beszélgetések Ryszard Kapus'cin'skival. Rejtjel Kiadó, Bp., 1998. 12–13.

45 László Dezső: *Balázs Ferenc a transzszilvanizmus szolgálatában*. Erdélyi Fiatalok, 1938. 2. 3–4. Kötetben in L. D.: *A kisebbségi élet ajándékai*. Minerva Könyvek – 6. Kolozsvár 1997. 124–127.

46 A tanulmány megírása idején a szerző a Kolozsvári Sapiencia Alapítvány kutatói ösztöndíjában részesült.

Staar Gyula

Mindhalálig KöMaL

Az utolsó beszélgetés Bakos Tiborral

A magyar matematikusoknak máig jó a hírük a világban. Miként lehet az, hogy ebben a kis országban ennyi matematikai tehetség születik? – teszik fel gyakran a kérdést. A válaszok legsúlyosabbika szerint Magyarországon igen jó a tehetségek kiválasztásának rendszere. 1894 óta hazánkban a matematikai tanulóversenyek több szintű, jól szervezett hálózata működik. Talán ennél is fontosabb eszköz tehetségeink nevelésében a 108 éves, világviszonylatban egyedülálló intézményünk, a Középiskolai Matematikai Lapok. Érdekes, szép feladataival problémamegoldásra tanítja a versenyezni és alkotni vágyó fiatalokat. A matematika lényege pedig a problémamegoldás.

A világhírig eljutó magyar matematikusok csaknem mindegyike először a Középiskolai Matematikai Lapokban mutatta meg erejét. A legjobb feladatmegoldók közül nem mindenki választotta a kutatói pályát. Volt, akinek örökös szerelme maradt a Lap, a fiatalság folyamatos szellemi táplálása. Ez a beszélgetés a Középiskolai Matematikai Lapok legendás szerkesztőjének állít emléket.

– Tibor bácsi és a Középiskolai Matematikai Lapok elválaszthatatlan páros lett. Hogyan találtak egymásra?

– A szombathelyi főreáliskola diákja voltam, amikor 1925 februárjában, érettségim előtt másfél évvel Faragó Andor Középiskolai Mathematikai és Fizikai Lapok néven újraindította a korábban Rátz László szerkesztette folyóiratot. Az iskolák mutatványszámot kaptak belőle. Tanárom, Radványi László már korábban is adott nekem átlagot meghaladó feladatokat. Ő diákként megoldója volt Rátz Középiskolai Mathematikai Lapok címen megjelentetett folyóiratának, melynek folyama az első világháború elején megszakadt. Most örömmel hozta az új sorozat induló füzetét. Később is szemmel tartott, olvasom-e a lapot, boldogulok-e tehetségpróbáló feladataival.

– Az ilyen, az átlagnál többet adó, a tehetségekre odafigyelő tanárok adnak rangot az iskolának.

– Jól mondod. A mi iskolánknak is a pedagógusaitól volt jó híre. Korábban öt éven át matematikatanárom volt Gábriel János, tőle is sokat tanultam. A szombathelyi főreál 1902-ben létesült, első három tanárának egyike volt édesapám.

– Mit tanított?

– Magyar-német-latin szakos volt, diákként a szombathelyi Premontrei Főgimnáziumban tanult. Engem azonban a számok vonzottak. Családi körben gyakran mesélték, hogy reggelente az óvodába indulás előtt a számok összeadásával békítettem magam, mondogatván: kilenc meg egy, az tíz; tíz meg egy, az tizenegy… Később hasonló érdeklődésű társam is akadt a családban. Unokatestvérem, Bodai István a Premontrei Főgimnáziumba járt, s mivel szülei vidéken éltek, ő nálunk lakott. Kezdetben a sakkozásban éltük ki versenyszellemünket. Tanára, Steiner Miklós, aki különben a premontreiek igazgatója volt, neki is kezébe adta a Faragó-féle mutatványszámot. Egy családon belül most már ketten viaskodtunk ugyanazokkal a feladatokkal. A sakkban ő, a matematikában én voltam kicsivel sikeresebb. Családunkban szokás volt a délutáni séta. Mi vittük magunkkal a lapot, feladatain morfondíroztunk. Abban az időben a Trianon utáni bénultságból fokozatosan újraéledt a kultúra és a matematika. Azt nem mondom, hogy népszerű lett a matematika, ez inkább a második világháború utáni időre igaz. A húszas években előkerült a raktárakból Rátz László Mathematikai gyakorlókönyve, melyet a Középiskolai Mathematikai Lapok előző időszakának tíz éves évfordulójára adott ki. A lapban megjelent legjobb feladatok közül csemegézett, témakörök szerint rendezte azokat, megoldásukhoz vezető utalásokat adott, esetenként megmutatta a teljes utat.

– Én egy antikváriumban szereztem be a Gyakorlókönyv eléggé szakadt példányát, még a hatvanas években.

– Én pedig a szegedi zsibvásáron. Ott akadt meg rajta a szemem. Egy mutatós ábránál nyitotta ki az eladója. A Kepler művéből származó rajz a gömbök és a szabályos testek speciális elhelyezkedését mutatta.

– A Középiskolai Matematikai Lapok legjobb megoldói közül többen is úgy emlékeznek vissza, hogy induláskor bizony túl nehezek voltak nekik a kitűzött feladatok. Úgy tűnik, Tibor bácsi kezdettől sikeres volt ebben a műfajban.

– Fogalmazzunk talán úgy, hogy szerencsés. Az életben sok minden másban is szerencsém volt.

– Szerencse a lottó telitalálathoz kell. A problémák, az élet akadályainak leküzdéséhez több szükségeltetik.

– Jól van, remélem nem tekinted büszkeségnek, ha azt mondom, volt egyfajta adottságom a feladatok megoldásához. A tornát viszont nem szerettem. A szabadkézi rajzot sem. Gyenge volt a szemem.

– A diák Bakos Tibornak nagy éve volt 1926. Ekkor érettségizett, de a tanév befejezése előtt matematikából megnyerte az országos tanulmányi versenyt. Ezután egyaránt első lett a Mathematikai és Physikai Társulatnak az érettségizett diákok számára kiírt matematikai és a fizikai tanulmányi versenyében, a XXX. Eötvös Loránd matematikai és a VIII. Károly Irén fizikai tanulóversenyen. Előző évben Teller Edének sikerült ugyanez.

– Látod, ebben is szerencsém volt. Ezeket a versenyeket ugyanis egymástól függetlenül, nem ugyanazon a napon rendezte a társulat. Egynaposak voltak, ezért mindkettőn részt vehettem.

– Aztán mindkettőt szerencsésen megnyerte.

– Igen.

– Hogyan zajlott le az érettségi előtti országos középiskolai tanulmányi verseny?

– Az országos versenyt a Markó utcai főreálban rendezték. Ahol Karinthy Frigyes is „lógott a szeren”. A szép épületben nagy tisztelettel szemlélődtem. Egyetlen menetben, három óra alatt két feladatot kellett megoldanunk.

– Kik jöhettek a versenyre?

– Az iskolák nevezhettek, de minden tárgyból csak egy diákot. Mi harminc egynéhányan lehettünk. Több „kollégát” már névről ismertem a Középiskolai Mathematikai és Fizikai Lapokból. A verseny olyan körülmények között folyt, mint az érettségi.

– Utánanéztem annak az 1926. évi országos középiskolai tanulmányi versenynek, melyet május 30-án tartottak. Harminchárom tanuló vett részt rajta, első lett Bakos Tibor, díjnyertes dolgozatát a Középiskolai Mathematikai és Fizikai Lapok 1926. évi szeptemberi száma közölte.

A a „mennyiségtanból“ kitűzött tételek ezek voltak:

Egy n tagú növekvő számtani haladvány differenciája egyenlő az első taggal. Egy ugyancsak n tagú geometriai haladvány első tagja 1. Szorozzuk meg egymással az egyenlő sorszámú tagokat és állapítsuk meg az így kapott új sor összegének képletét.

Mekkora távolságban kell lennie az adott r sugarú gömb középpontjától a P pontnak, hogy a P csúccsal bíró és a gömb köré írt kúp oldalfelszíne egyenlő legyen a kúppal közös alapú nagyobbik gömbsüveg felszínével?

Emlékszik rá, hogy mit érzett, amikor meglátta ezeket a feladatokat?

– Önbizalmat. Tudtam, nem lesz nehéz elboldogulnom velük. Beadtuk a megoldásokat, azután hazamentünk. Eredményhirdetés, ünnepség nem volt, napilapokban tették közhírré a végeredményt. Az iskolámba jutalomkönyvet küldtek. Valamiféle filozófiakönyv volt, nem nagyon forgattam.

– Első helyezése az iskola sikerét is jelentette. Bakos Tibort ezután a többi tanár is más szemmel nézhette.

– Igazad lehet, én csak egy esetre emlékszem. Reáliskolásként a latin nyelvet rendkívüli tárgyként tanultam. Abból kiegészítő érettségit tettem a tankerület székhelyén, Győrben. A főigazgatónk volt az elnökünk, aki megelégedve mutatta azt az újságot, melyben a tanulóversenyek győzteseinek neve és fényképe megjelent. Akkor láttam először. A vizsgán azonban nem ez segített.

– Hanem mi?

– Kiadták a tételeket, nekem egy kis könyvből ismeretlen szöveget kellett fordítanom Tacitustól. Nem tudom, ez a név mond-e neked valamit?

– Jelentem, igen! Gimnáziumban még én is tanultam latinul. Tacitustól sajnos csak ennyi maradt emlékezetemben: Plurimum facere, et minimum de se ipso loqui. Vagyis: A lehető legtöbbet kell tennünk, s a lehető legkevesebbet beszélnünk önmagunkról. Tibor bácsi teljesítette már a szentencia első felének elvárását, így aztán nyugodtan beszélhet önmagáról.

– Nagyon jó, nagyon jó. Akkor azt is tudod, hogy Tacitust, ezt a rejtélyesen beszélő embert nem könnyű megérteni. Ékesszólása mellett stílusát a tömörség jellemzi, gyakran él a kihagyásos mondatszerkesztéssel, a merész összehasonlításokkal. Olvasásakor töprengeni kell, mire gondol, mit ért azon, amit leír. Az ismeretlen szöveg megértése nélkül pedig bajosan adhatunk pontos és szép fordítást. Mivel majdnem két óra múlva kerültem sorra, a könyvecskében továbbolvastam Tacitust. Egyre világosabbá vált a nekem szánt szövegrész értelme. Ez megalapozta a latin jelesemet. Szerettem a magyar nyelvet és a latint is.

– Ezzel együtt mégiscsak a matematika-fizika szakot választotta továbbtanuláskor.

– De majdnem elcsábított a csillagászat! Diákéveim alatt Klebelsberg Kunó, az akkori kultuszminiszter programot hirdetett a magyar csillagász utánpótlás képzésére. Én is beadtam a pályázatomat egy ösztöndíjra, Berlinbe. A minisztérium közben megváltoztatta a kiírás feltételeit, úgy döntöttek, olyan fiatalt küldenek ki, akinek már előtanulmányai vannak a csillagászatban. Így nyerte el az ösztöndíjat egyik barátunk, Dunszt Laci, akit te Detre Lászlóként ismerhetsz. Nem éltem meg kudarcként, Dsida főigazgató mégis úgy érezte, beszélnie kell velem. Vigasztalásképpen elmondta, a csillagászat szűk pálya, ott nagyobb a rivalizálás, a tőlem távol álló emberi furkálódás. A szemed is rossz, tette még hozzá. Ez bizony tagadhatatlan tény volt.

– Ki javasolta, hogy a Pázmány Péter Tudományegyetemen tanuljon tovább?

– Az már kiesett az emlékezetemből. Írásom sincs róla, pedig a háború után majdnem minden iratom megmaradt. A Báró Eötvös József–Collégiumba való felvételem értesítője is. Így kezdődött: „*Kedves Bakos*!” Végül így fejeződött be: „Abban a reményben, hogy Ön az előlegezett bizalomnak hiánytalanul fog megfelelni, üdvözlöm a Báró Eötvös József–Collegium tagjainak sorában és előre is biztosítom minden jóra való törekvésében jóindulatú támogatásomról.

Szakválasztását nem tekinthetem véglegesnek mindaddig, míg nem tudom, mily megfontolások, tanácsok indították választásában. Írja meg nekem, részletesen és őszintén, és egyúttal azt is, hogy esetleg milyen másféle szak művelésére érez magában erőt és hajlandóságot. Csak így fogja nekem lehetővé tenni azt, hogy a szakválasztás életbevágó kérdésében támogathassam.” Aláírás: *Bartoniek Géza* igazgató.

Jóleső, családias hangnemű levél volt. Már kollégistaként szeptember derekán vagy októberben jelképes gólyavizsgát tettünk. Kis vizsgának tüntették fel, az idősebb hallgatók adtak vicces feladatokat.

– Hogyan folyt az élet a kollégium Ménesi úti épületében?

– Úgy százan lehettünk kollégisták, különböző szakok négy-öt évfolyamáról összeadódva. Négyszemélyes „családokat” szerveztek, ezeknek két szobájuk volt, egy háló- és egy dolgozószoba. Az idősebb, ígéretesebb emberek külföldre jártak, itthon pedig a kollégiumban laktak. Az ifjúság elnöke elsőéves koromban Keresztury Dezső volt, olyan kispapaféle a hivatalos igazgató mellett.

– Na és, a hivatalos igazgató, BéGé urunk milyen főnök volt?

– Jól mondod, mindenki így nevezte Bartoniek Gézát, BéGé urunknak. Ő volt matematikából és fizikából a szakvezető tanárunk, sajnos nem egészen két évig. Másodéves voltam, amikor meghalt. Az első évben összehívott bennünket, nyolcan voltunk újak a matematika-fizika szakon. Sok mindenről mesélt.

– Mikről?

– Szakmáról, erről-arról… Tanácsokat adott és baráti intelmeket. Engem többek között így figyelmeztetett: Vigyázz fiam, ne kapasd el magad ezekkel a versenyeredményekkel! Kötelességet jelentenek, nem előnyt. Felhívta a figyelmünket az őszi matematikaversenyekre. Nem azt mondta, hogy kötelezővé teszem, hanem így fogalmazott: elvárom, hogy részt vegyenek ezen a versenyen. Bartoniek Eötvös Loránd mellett volt tanársegéd. Amikor Eötvös kultuszminiszter lett, a francia École Normale Supčrieure mintájára 1895-ben előkészítette az Eötvös Collégium megalapítását, édesapja, Eötvös József tiszteletére. Eötvös Loránd 1919-ben meghalt, de szelleme BéGé urunk révén ott élt közöttünk a kollégiumban.

– Tibor bácsi csakhamar az Eötvös-ingával is szoros kapcsolatba került.

– A Geofizikai Intézet nyaranta gravitációs és mágneses méréseket végzett, ehhez használták az Eötvös-ingát. Véletlenül csöppentem bele, úgynevezett észlelő-számolónak. Szerencsém volt, mert valamikor júliusban, a kollokviumok után úgy döntöttem, még egy-két napot szabadidőzök Pesten. Pont akkor keresett a korábbi némettanárom egyetemistákat a mérésekhez. A kollégiumban benézett a matematikus szobába, engem éppen ott talált, megegyeztünk.

– Hogyan tetszik visszaemlékezni ezekre a mérésekre?

– Július végétől késő őszig vándoroltunk az országban. A mérésekhez meglehetősen egyenletes terepeket kellett kiválasztani, úgynevezett placcokat. Három kilométeres háromszöghálózatban mértünk, napról napra odébbvittük a műszert. A munkások már előtte való nap kiplanírozták a placcot. Szoba nagyságú, három méter sugarú körön felkapálták, majd egyenletessé tették a talajt. Délelőtt 11 órára felépítettük a műszeres sátrakat, ezeket a favázas, paplanszerű szerkezeteket, melyek a hőingadozások ellen védtek. Az Eötvös-inga finom mérőszálai ugyanis nagyon érzékenyek voltak a hőmérséklet változásaira. Fölállítottuk a két műszert, az embernagyságú rézszerkezeteket. Ezek már modernebb eszközök voltak, kettős gravitációs ingák. Süss Nándor gyárában készültek, amiből a MOM, a Magyar Optikai Művek lett. Mára már azt is lebontották. Egyszóval, amikor már álltak a műszerek, a délutánt számolással töltöttük, az előző napok mérési eredményeinek kiértékelésével. Az igazi mérés éjszaka folyt, este 9-től reggel 5 óráig.

– Éjszaka hogyan végezték a megfigyeléseket?

– Zseblámpával rávilágítottunk a skálára, távcsövön megnéztük a centiméter állást, s azt feljegyeztük. Óránként öt különböző állásban, 72 fokonként körbehaladva megismételtük a mérést. Így meghatározhattuk a gravitációs potenciálfelület differenciálhányadosait, melyek a görbületi viszonyokról, a földfelszín alatti tömegeloszlásról adtak képet.

– *Kik irányították a méréseket?*

– A vezető Pekár Dezső miniszteri tanácsos volt, Eötvös Loránd egykori tanársegédje. A méréseket közvetlenül Szecsődi Miklós mérnök irányította, a valamikori szombathelyi diák, az én jóakaróm. A mágneses mérésekre Renner János tanított be. Ő is Eötvös embere volt, a fasori Evangélikus Gimnázium tanára, Rátz László és Mikola Sándor kollégája. Mágneses méréseket nagyjából kéthetes időközönként végeztünk, ez a területtől is függött.

– *Eötvös-verseny nyertes Eötvös-kollégista Eötvös tanítványainak irányításával az Eötvös-inga mellett – ez sokatmondóan jól hangzik! Úgy tudom, ebben az időben, éppen e mérések eredményeként hazánk volt a legrészletesebben feltérképezett ország Európában. Igaz, olajat, földgázt nemigen találtak, de a méréssorozat eredményei megmutatkoztak például a berekfürdői, a hajdúszoboszlói, a mezőkövesdi, a bogácsi és a szentesi hő- és gyógyforrások feltárásában.*

– Nagyon jól tudod.

– *Lajosmizse környékén nem mértek?*

– Bocsáss meg nekünk, de ott nem jártunk. Ellenben 1928 májusában, júniusában ezzel a módszerrel a dorogi szénmedencében mértünk, száz méterrel a Duna vízszintje alatt. A vízréteg helyét igyekeztünk meghatározni a szénvagyonban, hogy a fejtéskor elkerülhessék a vízbetöréseket. Ott, a föld alatt azzal az eszközzel mértünk, amit Eötvös próbált ki a Balaton jegén még 1901-1902-ben.

– *Tibor bácsi szerette ezt a munkát?*

– Szerettem. Nagyon jó és érdekes nyári elfoglaltság volt, arról nem is beszélve, hogy az akkori időkhöz képest szinte bőkezűen megfizettek. Tíz pengő napidíjat kaptam 1927-ben, azután már tizenötöt, a bányában pedig húszat. A napi költségekre három pengőt levontak, de még így is szépen maradt. Abban az időben az Alföldön tíz fillér volt a tojás ára. Budapesten valószínűleg többe került. Az idő mellett tehát a helyet is meg kell adnunk, ha a fizetés értékéről beszélünk.

– *Térjünk most vissza a Középiskolai Mathematikai és Fizikai Lapokhoz. Főszerkesztőjével, Faragó Andorral később közelebbi kapcsolatba is került.*

– Már diákkoromban voltak levélváltásaink. Nem tartoztam a rendszeres megoldók közé, de küldözgettem be kitűzni való feladatjavaslatokat. Ezekre válaszolt Faragó levelezőlapokon. Azután – talán az Eötvös-verseny eredményhirdetésén – találkoztunk személyesen is. Attól kezdve besegítettem a feladatjavító munkába. Faragó nyelvész fia külső tagja volt az Eötvös Collégiumnak. Rajta keresztül tartottuk a kapcsolatot, Pistával küldte el kis csomagokban a javítani való dolgozatokat.

– *Hol volt a lap szerkesztősége?*

– Faragó lakásán, a Lónyay utca 46-ban. A mostani lakásunkkal szemben lévő sarokház harmadik emeletén. Oda küldték a diákok a megoldásaikat. Nem kellett ahhoz nagyobb helyiség. Faragó maga szerkesztette a lapot, illetőleg a fizikát kollégájával, Nagy L. József váci piarista tanárral közösen. Akkortájt még kis méretekben ment ez.

– *Ehhez képest a Faragó-féle lapon sok, később nevessé vált matematikus és fizikus nevelkedett. A folyóirat 1994-es jubileumi száma felsorolja néhányukat ebből az időszakból: Bakos Tibor, Bodó Zalán, Budó Ágoston, Erdős Pál, Hajós György, Hódi Endre, Hoffman Tibor, Kárteszi Ferenc, Klein Eszter, Nagy Elemér, Surányi János, Szekeres György, Turán Pál, Wachsberger (Svéd) Mária, Weiszfeld (Vázsonyi) Endre. Talán még emlékezni tetszik javítóként néhányuk dolgozatára.*

– Inkább csak benyomásaim maradtak. Keservesen emlegetem a diák Hajóst. Szinte olvashatatlanul írt, alig tudtam kiböngészni a szövegét. Amikor a világháború után találkoztunk és megláttam gyöngybetűs kézírását, mondtam is neki: valamikor nem így írtál. Erdős dolgozatait is olvastam. Ő nem bajlódott tucatfeladatokkal, inkább a megoldások minőségével tündökölt. Ma is előttem van gyerekes írása.

– *Tibor bácsinak járt valami a javítómunkáért?*

– Nem vártam el azért semmit, szívesen végeztem. Piciben ment az „üzlet”, nagyobbrészt amatőr alapon. Két-három alkalommal kaptam egy zöldhasút.

– *Az mennyi?*

– Ja, persze, te akkor még nem éltél. A tízpengőst nevezték így. Elégedett voltam vele. A lap különben az előfizetésekből és a minisztériumi támogatásból tartotta fenn magát. Magánszemélyek is segítettek, ők főként jutalmazásra ajánlottak fel összegeket.

– *Mára a fennmaradás elsődleges szempontjai közé tartozik a támogatási pénzek beszerzése.*

– Tudom, a főszerkesztő, szegény Oláh Vera kínlódik most vele. *

– *Az egyetemi tanulmányok jól mehettek az olyan jó feladatmegoldónak, mint Bakos Tibor.*

– Nem voltak nehézségeim. Az egyetemen leghíresebb tanárunk Fejér Lipót volt. Kissé rövidlátó, rendkívül barátságos ember. Mindig visszaköszönt: Szervusz, szervusz! – mondta. Egyik kollégánk büszkélkedett is vele, hogy őt jól ismeri a professzor úr. Azután lebukott. Lelkes üdvözlésére Lipi bácsi visszaköszönt: Szervusz Szabó Károly! Az illetőt Wiesinger Lászlónak hívták. Persze Fejér nem volt tájékozatlan, sok mindent tudott a tanítványairól. Amikor benn voltam a szobájában, említette az Eötvös-versenyen elért eredményemet. Tudta, hogy ott én nyertem.

– *Az alap- és a szakvizsgáit kik felügyelték?*

– Ezeket a vizsgákat Kürschák Józsefnél és Pogány Bélánál tettem le. Alapvizsgámon még magyar nyelvből és pedagógiából is megmérettem. A vizsgabizottságokat gondosan összeállították, de azt csak közvetlenül a vizsga előtt hirdették ki, hogy milyen bizottsághoz kerültünk. Mindezt azonban már korábban megtudhattuk Bongor altiszttől. Három pengőért! A jutalék átvételének helye a szemben lévő 00 jelzést viselő helyiségben volt. Elzarándokoltam hát Bongor úrhoz, s amikor már védett helyen voltunk, előhúzta céduláját, rajta a bizottságommal: Kürschák, Pogány, Visota.

– *Az első két név jól ismert.*

– Visota miniszteri tanácsos volt, a magyar nyelv képviseletében.

–*Tibor bácsi miből írta a szakdolgozatát?*

– Fizikából Pogány Béla adott szakdolgozati témát. Az ő laboratóriumában végeztem hozzá a méréseket. Vékony fémrétegek kristályszerkezetét vizsgáltam röntgenfénnyel. Pogány Béla a kolozsvári egyetemen töltött évei alatt, az első világháború idején végzett ilyen méréseket. Azt vettük kiindulásnak a dolgozatomnál. Méréseim révén a harmincas években bekerültem a fizikus Császár Elemér könyvébe – lábjegyzetként.

– *Ezek szerint matematikából is kellett szakdolgozatot készítenie.*

– Igen, akkor mindkét tárgyból köteleztek rá. Matematika szakdolgozatomat „Kombinatorikai kérdések”-ből írtam, ami így nem

nagyon jellemző cím. Kürschák irányításával készítettem, kedvenc témájából, a síkbeli szimmetriák csoportjairól. Ő úgy mondta: a tapéták. A síkbeli szimmetriák lehetőségeit vizsgálta. Nagy kedvvel dolgoztam ezen a témán, sokkal többet hoztam ki belőle, mint amire Kürschák számított. Számára is meglepetés volt a szakdolgozatom, nagyon tetszett neki.

– *Tanítási gyakorlatot is kellett végezniük?*

– Igen, a gyakorlóévemet a Trefortban töltöttem, Kronberger Ede és Kronstein (Horvai) Béla voltak a vezetőtanáraim.

– *A gazdasági világválság évében tetszett diplomát szerezni. Nem jó idők jártak akkoriban a fiatal értelmiségre.*

– Elég nyomorúságos világba érkeztünk, ez igaz. Én is jelentkeztem a minisztériumban, ahol felvettek az ÁDOB-listára.

– *Az mi volt?*

– Állástalan Diplomások Országos Bizottsága, ahonnan levelet küldtek, ha adódott valamilyen álláslehetőség. Az Eötvös-ingával még 1931 őszéig végezhettem méréseket, majd a következő év tavaszán helyettestanári állást kaptam Sátoraljaújhelyen, a kegyes-tanítórendi reálgimnáziumban.

– *Hogyan fogadták első iskolai munkahelyén?*

– Kitüntető kedvességgel. Áprilisban jártunk, éppen egy Gyula-napi összejövetelre érkeztem. Magukkal vittek, bemutattak a nagy társaságnak. Megszólított egy rokonszenves öreg bácsi, akiről kiderült, hogy az árvaszék elnöke. – Hát aztán, kedves öcsém, honnan kerültél ide? – tudakolta. Mondtam, Szombathelyről. Csóválta a fejét: Az nem borvidék! Tokajis légköre volt a városnak, a helybéliek szeretnivaló lokálpatriotizmusát jellemezte a gyakori mondás: Eddig Tokaj, onnantól lőre! Három hónapot töltöttem Újhelyen, aztán szeptembertől esedékessé vált a katonaidőm letöltése. Egy évig teljesítettem katonai szolgálatot a szombathelyi 3. híradó századnál. Karpaszományos őrmesterként szereltem le. Ezután apám főigazgatójának ajánlása révén Pécsen a Zrínyi Miklós reáliskolai nevelőintézet, későbbi nevén hadapródiskola szerződéses polgári kisegítő tanára lettem. Ilyen katonaiskola még Sopronban és Kőszegen működött. A kőszegi volt az a bizonyos Ottlik Géza-féle Iskola a határon. Három évet tanítottam Pécsen.

– *A Középiskolai Mathematikai és Fizikai Lapokkal megszakadt a kapcsolata ezidőben?*

– Nem, mert Faragónak innen is küldtem kitűzésre javasolt feladatokat.

– *Milyeneket? Emlékszik valamelyik kedvenc feladatára?*

– Egyik ilyen feladatot még a katonaiskolában valamilyen szolgálat közben spekuláltam ki. Így szól: Vegyünk egy húrnégyszöget. Ebből egy-egy csúcsának elhagyásával négyféle háromszöget képezhetünk. A négy háromszög mindegyikéhez tartozik egy beírt és három hozzáírt kör. Az oldalait belülről és kívülről érintő körök. Azt kell bebizonyítani, hogy a négy háromszög négy-négy ilyen körének összesen 16 középpontja olyan rácsszerkezetet alkot, melyet négy-négy egymásra merőleges egyenes metszéspontjaiként is előállíthatunk. Faragó ezt a feladatot nehéznek ítélte, ezért nyári pályázatként tűzte ki, hogy a gyerekeknek hosszabb idejük legyen a megoldáshoz.

– *Hogyan jut eszébe az embernek ilyen feladat?*

– Nem tudom. Nem hiszem, hogy lenne rá szabály. Unalmas értekezleteken, ügyeletben gemkapcsokat görbítget az ember, firkálgat a füzetébe, csapongnak a gondolatai, aztán egyszer csak beugrik valami.

– *Pécs után három évig hajdani iskolájában, Szombathelyen is tanított, amit akkorra Faludi Ferenc Gimnáziumra kereszteltek. Majd Szeged következett, az állami Baross gimnázium…*

– Amit akkor szerveztek át, fejlesztettek a szegedi egyetem gyakorlógimnáziumává. Így aztán tanárjelöltekkel is foglalkozhattam, bár főbeosztásom igazgatói irodai segéderőség volt. Kocám, bocsánat, tanárjelöltem volt ott Surányi János is fizikából. A szegedi Eötvös Loránd Kollégium vezetője javasolt engem a gyakorlógimnázium igazgatójának, aki valamikor ebben a városban Eötvös-kollégista évfolyamtársam volt.

– *Szóval működött az Eötvös-klán.*

– Nagyon jó! Jól mondod! Látod, megint szerencsém volt, Szegeden is szinte családtagként fogadtak. Ehhez persze hozzájárult az is, hogy édesapám évekig Szegeden tanított a felsőbb leányiskolában.

– *Szeged jó hely lehetett egy matematikatanárnak.*

– Igen, Riesz Frigyes, Haar Alfréd és a Szőkefalviak neve fémjelezte akkor a matematikát. Szőkefalvi-Nagy Gyula bácsi, aki a Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola matematikai tanszékének volt a tanára, 1939-ben átkerült az egyetem geometriai tanszékére professzornak. Fia, Béla vette át a helyét, s mivel akadt még néhány többletóra a tanszéken, kisegítő előadóként mellé kerültem. Elsőéveseknek tartottam algebra előadást. Erre az időre tehető, hogy megkértem későbbi feleségem kezét.

– *Hány éves volt akkor Tibor bácsi?*

– Huszonkilenc…, nem, harminc! Nem mondom, hogy addig nem érdekeltek a lányok, de szerettem mindent alaposan meggondolni. A lánykérést is.

– *És az már egy életre szólt.*

– Igen. Ez is a szerencséim közé tartozik. Hála Istennek!

– *A háborús éveket hogyan tetszett megélni?*

– Nem sokat katonáskodtam. Szegedi igazgatóm felvetetett arra a listára, akiket polgári szolgálatra meghagytak. A Délvidék ideiglenes visszacsatolásakor 1942 júliusában Zomborba helyeztek át helyettes igazgatónak, az iskolai adminisztráció megszervezésére. Egy év múlva az újvidéki magyar gimnázium igazgatója lettem. Ismét adminisztráció, a tanításból szinte teljesen kiestem. A Délvidék 1944. októberi kiürítése után Lévára mentünk a sógoromhoz, onnan hívtak be a szegedi királyi híradó pótzászlóaljhoz, Kaposvár mellé. Akkor már menekült a zászlóalj, háborús esemény közelébe sem kerültem, 1945 májusában a fegyverletételkor estem fogságba Ausztriában. Osztrák láger, sárgaság, majd orosz hadifogság, tüdő- és mellhártyagyulladás, végül 1946 szeptemberében egy betegszállítmánnyal, ha gyenge lábakon is, de hazakerültem. Feleségemet és négyéves kislányunkat Makón találtam meg, az anyósomnál. Néhány hónapos lábadozásom után lecsapott rám a volt szegedi direktorom, így azután 1950-ig újra a Barossban lettem tanár, de emellett tanítottam a Dolgozók Gimnáziumában és a szakérettségis kollégiumban is. A szakérettségiseknek köszönhettem, hogy a Szegedi Tudományegyetem Természettudományi Karára kerültem.

– *Azoknak, akikkel rövid idő alatt, úgynevezett gyorstalpalón szereztettek érettségit?*

– Igen, a káderekneк, akik azután az egyetemre kerültek. Az ő támogatásuk lett a fő feladatom. Olyan embert is beszerveztem matematikusnak, aki eredetileg táncos komikusnak jelentkezett.

– *Ezt komolyan tetszik mondani?*

– Hogyne, akkoriban olyan idők jártak. Persze, más tennivalóm is akadt. Kalmár László útmutatása alapján kidolgoztam az elsőéves analízis előadásához kapcsolódó gyakorlatok anyagát. Csaknem tíz tanulócsoport többjében harmad- és negyedéves egyetemisták, úgynevezett demonstrátorok tartottak gyakorlatokat. A demonstrátorokat én irányítottam. Több éven át tartottam matematika szakmódszertani, valamint numerikus és grafikus módszerek előadásokat. Évekig oktattam fizika-kémia tanárszakos hallgatóknak csillagászatot. Ezt azzal „érdemeltem ki“, hogy az egyetem gazdasági szakembere egyszer meglátott, amint a folyosón beszélgettem

egy ismert budapesti csillagásszal, valamikori egyetemi társammal. Így azután a csillagászatba is beletanultam.

Ki ne felejtsem, feladataim közé tartozott a tanárjelöltek bemutató tanításainak a látogatása a gimnáziumokban. S ami a szívemhez talán legközelebb állt: harmadévtől Elemi matematika címen gyakorlatokat vezettem a tanárjelölteknek. Surányi Jánossal együtt dolgoztuk ki ennek a programját. Rávettem a hallgatókat a Középiskolai Matematikai Lapok feladatainak megoldására. A hirdetőtáblára minden hónapban kitettem a lap feladatait. Az algebra neves professzorának, Rédei Lászlónak ez nem tetszett, morgolódott, hogy elvonom a hallgatók erejét a magasabb matematikától.

– Hány évig volt az egyetemen Tibor bácsi, és mire vitte?

– Nyolc évet töltöttem ott tanársegédként, majd adjunktusként. A tudományegyetemen azonban kissé idegenül éreztem magam. A matematikának nem a legújabb, modern részeit szerettem, sokkal inkább a középiskolai tananyaggal határos területeket. Kissé szégyenkezve vallom be, nekem a felsőbb matematika nem tetszett. Petőfivel elmondhatom:

„Mit nekem te zordon Kárpátoknak
Fenyvesekkel vadregényes tája!
Tán csodállak, ámde nem szeretlek,
S képzetem hegyvölgyedet nem járja.

Lenn az alföld tengersík vidékin,
Ott vagyok honn, ott az én világom;…“

– A matematika milyen alföldi tájain tetszett otthon lenni?

– Az algebrai egyenletek diszkriminánsából sok mindenre lehet következtetni az egyenletek gyökeire vonatkozóan. Ebbe nagyon belemerültem. Rédei László megmosolygott: hiszen ennek az elméletét már háromszáz éve megcsinálták! De hiába volt a kérdés általánosan megoldva, engem a konkrét esetek, a részletek akkor is nagyon érdekeltek; az, hogy kicsiben mi történik. Amit nem találtam meg a könyvekben. A negyedfokú egyenletek zérus helyeinek, maximum és minimum helyeinek grafikus úton történő meghatározása szintén a kedvenceim közé tartozott. Hadifogságbeli narkotikumaim közé pedig a bűvös négyzetek. Velük a későbbiekben is nagyon sokat foglalkoztam.

– A *bűvös négyzetekről sikeres előadásokat tartott a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat József Attila Szabadegyetemén. Ennek eszenciája megjelent a Gondolat Kiadó Matematikai érdekességek című könyvében 1969-ben, majd német, bolgár, lengyel nyelvre is lefordították.*

Azután most, a kilencvenedik évének küszöbén a szó igazi értelmében véve is megajándékozta a fiatalokat és tanáraikat, a Középiskolai Matematikai és Fizikai Lapok olvasóit egy újabb könyvvel: „Ki tud többet a bűvös négyzetekről?” A bevezető sorokban ezt írja:

„Sokat hallottuk valamikor: a nehézségek arra valók, hogy legyőzzük őket. Átgyúrom: a bűvös négyzetek arra valók, hogy átalakítsuk őket másik bűvös négyzetté, de helyén hagyva a számok többségét! Átalakítani persze csak kész dolgot lehet. Nos hát, erre való néhány nagy szabály eredeti bűvös négyzetek szerkesztésére, *ezek termelik az átalakítani valókat. Nekem az utóbbi aprómunka tetszik jobban.“*

A könyv első lapján ez áll: I. Füzet. Írogatja – a maga mulatságára – Bakos Tibor. Tudom, több újabb füzetre való kézirat, feljegyzés lapul Tibor bácsi fiókjaiban. Készül az újabb könyvecske?

– Gyuszikám, erre nekem már nem lesz időm.

– Azért mi bízhatunk benne! De térjünk ismét vissza a laphoz. Hogyan született meg újra a Középiskolai Matematikai Lapok a háború után?

– Amikor a Faragó-féle lapot megszüntették, Dombi Béla szerkesztett ilyen feladatíveket Szegeden. Őt jól ismertem, sorstársak voltunk a katonaiskolában. Ezt folytatta 1946 októberében Soós Paula tanárnő, nagy sikert aratva stencilezett feladatlapjaival. A Bolyai János Matematikai Társulatot Szegeden alakítottuk meg 1947 nyarán. Jelen voltam az első közgyűlésen, elnökünknek Rédei Lászlót választottuk, főtitkárnak Kalmár Lászlót. Azután 1947 novemberében megjelent a Középiskolai Matematikai Lapok nyomdai úton előállított összevont 1-2. száma, Soós Paula és Surányi János szerkesztésében. A társulat a lap mellé állt, majd a minisztérium is segítséget nyújtott. Támogatásuk biztossá tette a megjelenést, valamint azt, hogy egy főhivatású szerkesztőt alkalmazzanak, Neukomm Gyulát.

– Tanítványa, Lukács Ottó, aki szintén hosszú évekig volt a KöMaL szerkesztője, nagyon szépen emlékezett Neukomm Gyula felelős szerkesztőre. Nagyszerű tanárnak, igazságszerető, segítőkész embernek írta le. Korrekt, precíz főnök volt, aki nagyon értett a versenyfeladatok kitalálásához, a szebbnél szebb megoldások megszövegezéséhez.

Hozzáteszem, neki sakk-feladványszerzőként is nemzetközi híre volt. A sakktáblán különleges eszméket valósított meg, örökzöldeket alkotott. Neve külön fejezet feladványszerzésünk aranykorában.

– Neukomm Gyulát nagyon jó szervezőnek, lelkes embernek ismertem, aki sokat vállalt, sajnos ez infarktushoz vezetett. Az első világháború idején egyébként a titkosírás megfejtésével is foglalkozott.

Neukomm halála után Surányi üzent, keressem meg, ha Pesten járok. Amikor találkoztunk, megkérdezte, betölteném-e a Középiskolai Matematikai Lapok megüresedett felelős szerkesztői helyét. Csábított a pesti állás, lányom Pesten tanult a Képzőművészeti Gimnáziumban, hiányzott neki a családi környezet, a budapesti lakással neki is új otthont teremthettünk. Szegeden elfogytak a szakérettségisek, úgy éreztem, feleslegessé váltam. Leginkább persze az csábított, hogy Surányi kedvemre való munkát ajánlott, hajlamomnak, beállítottságomnak megfelelőt. Kalmár László, nem szívesen ugyan, de belátta, hogy igazam van, és elengedett. Így lettem 1958 augusztusában a KöMaL főállású munkatársa.

– Hogyan fogott munkába az új helyén? Milyen célok lebegtek a szeme előtt?

– Őszintén szólva nekem tetszett a Neukomm-féle irányzat. A korszellemnek megfelelően bevezette a pontversenyt. Arany Dánielnél, Rátz Lászlónál és Faragó Andornál nem volt ilyen. A második világháború után az egész társadalom a munkaversenyre volt beállítva, miért ne versenyeztünk volna tömegesen matematikából is. Ezt helyesnek tartottam, folytatása mellett voltam. Gyula bácsi ötlete volt a nevezési lap amit a tanév elején, az első beküldéskor kértünk a tanulóktól. Ezen feltüntették iskolájuk, tanáruk nevét, saját adataikat. A végső rangsor még ma is aszerint jelenik meg, ahogyan azt Neukommtól átvettük. Amikor a laphoz kerültem, az impresszumban főszerkesztőként Surányi János neve volt feltüntetve, felelős szerkesztőként pedig az enyém lett. Azután jöttek a szerkesztőbizottság tagjai, többnyire idősebb tanárok. Később hoztak egy rendeletet, főszerkesztőnek csak azt lehet feltüntetni, aki ténylegesen minden munkát irányít…

– *… és akit ezért felelősségre lehet vonni.*

– Igen. Én maradtam felelős szerkesztő, annak is éreztem magam, matematika és lapgondozónak, Surányi a szerkesztőbizottság vezetője lett. A főszerkesztői elnevezést egészen a kilencvenes évekig nem használtuk.

Az első időben Lukács Ottó nagyon sokat segített nekem. Ő volt Neukomm Gyula bácsi jobb keze, afféle szerkesztői segéderő, gondos, okos, becsületes fiú. Ismertette velem a hagyományokat, a matematikai szokásokat. A nyomdászokkal nagyon jó viszonyban volt, elvitt a nyomdába, bemutatott nekik. Gyula bácsit ott nem nagyon szerették, mivel nemigen tisztelte a nyomdai szabályokat, igyekezett a lap csekély papírfelületét a megengedettnél is jobban kihasználni. Harcolt, veszekedett a lapért, emiatt a nyomdában néha elcsúszott a megjelenés határideje. Ezt a harcot én nem tudtam volna továbbvinni. A nyomdászok jóindulatának megnyeréséért megtettem, hogy az ottani második ember, bizonyos Kosaras úr gyermekét instruáltam matematikából. Pesterzsébetre jártam ki néhányszor, amikor a nyomdász-csemetének problémája volt a tananyaggal.

– *Mit meg nem tesz az ember a szeretett lapjáért! Tibor bácsi, hogyan álltak össze a kitűzendő feladatok? Kik voltak a Középiskolai Matematikai Lapok feladatgyártói?*

– Voltak szenvedélyes feladatbeküldők, javaslattevők. Akkoriban Lukács Ottó válogatta szét a beküldött javaslatokat, azokat témakör és nehézségi fokozat szerint előkészítette számunkra, értékes megjegyzéseket fűzött hozzájuk. Feladatokat különben a világ minden részéről gyűjtöttünk.

– *Milyen forrásból?*

– Először a rokonlapokat említem. Volt egy Bukarestben megjelenő, középiskolásoknak írt lap, és annak magyar nyelvű változata, a Matematikai és Fizikai Lapok, a franciáknál pedig a Journal des Mathematiques Elementaires. Ezek sok versenyfeladatot, egyetemi és főiskolai felvételi feladatot közöltek. Azután a lengyelek is kiadtak egy diákújságot, az oroszok pedig egy didaktikai folyóiratot, a Matematika az iskolában-t. Ezeket is rendszeresen forgattuk. Forrásként szolgált egy német folyóirat, melyet még az első világháború előtt indítottak el, hogy segítsék vele a természettudományi oktatást. A szerkesztő korábban, úgy látszik, matematikus lehetett, mert a lap legerősebb része a matematika volt. Úgy is hívták, hogy a Hoffmann újsága. Társulatunk könyvtárában találtam más, furcsa feladatlelőhelyet. A Times lap rovatmellékleteit kötetekben is kiadták. Volt ezek között olyan, mely rejtvényeket, feladatokat közölt, és azok megoldásait. Egyik dél-amerikai folyóirat magyar származású szerkesztője is rendszeresen elküldte lapját. A nyelvet nemigen értettük, de a benne lévő feladatokat igen.

Később észrevettük, hogy a nagy referáló folyóiratnak, a Mathematical Review-nak a matematikát részekre osztó alrovatai között van elemi matematika fejezet. A hivatkozások nívós cikkeket kínáltak, ezek gyakran voltak forrásai feladatgyűjtésünknek. Egyszóval a legkülönbözőbb helyekről és módon szedegettük össze a legjobbnak ítélt problémákat. Elképesztő, hogy miket tudnak kiagyalni fiatal elmék!

– *Gondolom, az összegyűjtött feladatokon gyakran formaigazítást végeztek a kitűzés előtt.*

– Pontosan úgy volt, ahogyan mondod. A feladatokat sokszor átformáltuk, nehezítettük. Gallai Tiborral többször ültünk együtt különböző versenybizottságokban, s amikor a kitűzendő feladatokat számba vettük, gyakran mondta: Tetszik, tetszik, de ha Tibor csavarintana rajta egyet, akkor még jobb is lehetne.

– *És Tibor bácsi csavarintott!*

– Igen, azt nagyon szerettem csinálni.

– *Általában hány diák küldött megoldásokat a Középiskolai Matematikai Lapok feladataira?*

– A tanév kezdésekor úgy ezer. Igaz, szeptemberben mindig néhány csalogató, könnyebb feladatot is kitűztünk. Később fogósabb kérdések következtek. Akkor bizony, a korszak kedvenc szavával élve, sokan lemorzsolódtak. Az év végi összeszámláláskor az első és a második gimnazista rendszeres megoldók száma nem haladta meg a kétszázat. A harmadikosok száz-százötvenen, a negyedikesek talán ötvenen maradtak.

– *Idővel a lap szerkesztőbizottságában és vezetésében is változások következtek.*

– Surányi kiment vendégprofesszornak Amerikába, a szerkesztőbizottság vezetője, a „főnök” egy fiatalember, Tusnády Gábor lett. Szorgalmazta, hogy a feldolgozó, javító fiatalokat is bevonjuk a lapkészítő munkába, így a feladatkitűző értekezlet 8-10 emberre bővült.

– *Úgy hallottam, de igazítson ki Tibor bácsi, ha nem igaz, hogy nem mindenben egyeztek Tusnády Gáborral.*

– Javarészt azért egyetértettünk. Ő akkor érettségizett, amikor én a laphoz kerültem. Azután feldolgozó lett, a legaktívabbak és leglelkesebbek egyike. Az egyetem befejezése után szépen haladt előre a tudományos pályán.

– *Akkor pedig nem értem, hiszen a szívük ugyanott volt. Talán valamiféle szemléletbeli különbség lehetett a különbözés oka?*

– Ez a jó kifejezés. Ő többször talált a feladatok megoldásaiban olyan elemet, mely a matematika új területéhez vezető lépcsőfok volt. Gondolkozása sok tekintetben slágfertigebb, nívósabb volt az én háromszáz éves szerelmeimnél.

– *Most túlozni tetszik.*

– Nem–nem, beismerem, a legmodernebb matematika nem áll közel a szívemhez. Tudom, rosszul hangzik, de nekem a régivágású, lassú felépítés…

– *… a korrekt, mindent tisztázó…*

– Igen, ez az, ami tetszik. Az én időmben a geometriai bizonyításokat csupa egybevágósággal és hasonlósággal vezettük le.

– *Majd jöttek a geometriai transzformációk!*

– Ahogyan mondod. Beláttam, ez a követendő új út, de már nem vált véremmé.

– *Tibor bácsi nyugdíjazása után is tovább dolgozott a lapért.*

– Hatvanöt évesen, 1974. július 1-jével mentem nyugdíjba. Fried Ervinné lett az utódom. Röviddel ezután Ervint meghívták vendégprofesszornak Amerikába, ami többször megismétlődött. Erzsi ment vele, ilyenkor az utódomat helyettesítettem.

– *Nem volt fárasztó a munka hetvenen túl ?*

– Az időnk gyorsan elszáll. A munkát mégsem éreztem tehernek. Hetvenöt évesen sem. 1990-től Lugosi Erzsébet irányította a lapot, aki korábban a fizika rovatot szerkesztette.

– *Két évre rá ő is kiment Amerikába. Tibor bácsi a lap immáron szürke eminenciása ilyenkor újra és újra előlépett, és segített túljutni az átmeneti időszakokon. A mostani főszerkesztő, Oláh Vera még ma is rendszeresen kikéri a véleményét.*

– Tudja, hogy makacs szőröző hírében állok. Vallom, hogy a matematikai szövegnek nemcsak szabatosnak, hanem nyelvileg is helyesnek, szépnek illik lennie. Sajnos, egyre nehezebben megy a korrigálás. Alig látok, az íveket fénymásolón megnagyítjuk, de már így is nehezen olvasom.

– *Mit adott Önnek a matematika?*

– Sok örömet. A feladat megoldásához vezető gondolkodás, az ismeretszerzés örömét. Különböző nyelveken sok mindent elolvastam, gazdagabbnak éreztem magam tőle, és gyakran tanultam új fogást, trükköt a gyerekek megoldásaiból. Sokáig

gyűjtögettem ezeket az ötletadó, a lényegre jól rátapintó dolgozatokat. Egyébként a beküldött feladatmegoldások legnagyobb része egy év után zúzdába kerül.

– Pedig milyen jó lenne elővenni – hogy csak néhány nevet említsek – a diák Riesz Frigyes, Fejér Lipót, Turán Pál, Erdős Pál, Császár Ákos, Győry Kálmán, Csiszár Imre vagy Lovász László kézírásos dolgozatait!

Tibor bácsi évről-évre sok-sok magyar diák szellemi teljesítményével szembesült. Ez a nagy mintavétel mit mutatott? Valóban jó a matematikai érzéke a magyar fiatalságnak?

– Elfogultság nélkül mondhatok igent.

– Visszagondolva életére, mire büszke?

– Ezt a szót, büszke, nem szívesen használnám. Ne haragudj, hogy szavad kissé „megszőrözöm”, tompítom, és inkább arról beszélek, mi az, amire jóleső érzéssel gondolok vissza. Arra, hogy sok szép, újszerű feladatot sikerült összeszedegetnem, gyűjtögető ősember módjára. Tapasztaltam, hogy ez a tevékenység másoknak is tetszett, kínálatomat örömmel fogadták.

– Ha már ilyen megátalkodottan szerény tetszik lenni, akkor én mondok el néhány dolgot, amire büszke lehet. Arra, hogy sok ezer fiatalt megtanított a matematika szeretetére, meg arra, hogy tanítványai közül többen neves matematikusok, egyetemi tanárok lettek, és például arra, amit Bollobás Béla, külföldön élő neves matematikusunk leírt a KöMaL jubileumi számában: „Első két cikkem is a KöMaL-ban jelent meg a »Sík lefedése egybevágó konvex sokszögekkel« címmel. Az akkori szerkesztő, Bakos Tibor segített tanácsaival, hogy a cikk megfelelő formában megjelenjen. Akkor láttam először, hogy a lap milyen jó kezekben van.”

– A tanítványaim sikereire mindig büszke voltam, ez igaz.

Gyuszikám, félek, hogy nagyon elfáradtam…

– Vége már Tibi bácsi, ez lesz az utolsó kérdésem.

André Weil, a számelmélet és a geometria világhírű alakja, a Bourbaki nevével fémjelzett mozgalom egyik alapító tagja körülbelül annyi idős lehetett, mint most Bakos Tibor, amikor megkérdezték tőle, mit vár még a matematikától. Ezt válaszolta: Amikor fiatal voltam, abban bíztam, hogy Riemann hipotézisét majd bebizonyítom. Amikor kicsit öregebb lettem, még reméltem, hogy a Riemann-hipotézis bizonyítását képes leszek elolvasni és megérteni. Most megelégednék azzal, hogy megtudom, létezik ilyen bizonyítás.

– Képtelen lennék ilyen szépen, méltóságosan válaszolni a felvetésre. Egy hét múlva, ha eljössz, talán még akkor sem. Bár, ha egyszer, szerencsés félálmomban eszembe jut valami, akkor majd felhívlak…

– Jó lesz, Tibor bácsi, és akkor majd hozzátesszük a beszélgetéshez.

(1998)

Epilógus

A telefon nem csörrent meg. Rövidesen gyászjelentést hozott a postás. Életének 90. évében elhunyt Bakos Tibor.

---

* 2001 nyarán Oláh Vera feladta állását a Középiskolai Matematikai Lapoknál.

Magyar író Angliában

1978-as beszélgetés Czigány Lóránttal*

Czigány Lóránt 1935-ben született. Egyetemi tanulmányait Szegeden kezdte el, s az egyetem diáklapját szerkesztette. 1956-ban a forradalom után jött Angliába. Előbb Oxfordban, majd Londonban, a londoni egyetem Szláv és Kelet-Európai Intézetében tanult. Az irodalomtudományok doktora címet 1965-ben szerezte meg. Doktori értekezése magyarul Budapesten az Akadémiai Kiadó gondozásában 1976-ban jelent meg A magyar irodalom fogadtatása a viktoriánus Angliában címmel. 1962-től 1969-ig a British Museum Könyvtárának magyar szakreferense volt. A British Museum gyűjteményének anyagából több eladdig ismeretlen, irodalomtörténeti fontosságú dokumentumot adott ki, Bessenyeire, Csokonaira és Kölcseyre vonatkozóan. 1969 és 1973 között Kaliforniában, Berkeley-ben magyar irodalmat adott elő. Jelenleg, újra Londonban, az American Council of Learned Societes, az amerikai akadémiák csúcsszervének megbízásából átfogó angol nyelvű magyar irodalomtörténet megírásán dolgozik. Magyar nyelvű cikkei, kritikái, szépirodalmi jellegű írásai a müncheni Új Látóhatárban, a párizsi Magyar Műhelyben és az Irodalmi Újságban jelennek meg. Szakdolgozatait, tanulmányait angol, amerikai és német folyóiratok közlik. A londoni Szepsi Csombor Kör alapító tagja és a Kör kiadványsorozatának társszerkesztője. Legutóbb az Angliában elhunyt kiváló magyar politikai gondolkodónak, Révai Andrásnak a tanulmányait rendezte sajtó alá.

– Miért éppen Angliában telepedett le?

Már évek óta Londonban éltem, amikor a kezembe került Cs. Szabó László könyve, a *Doveri átkelés*. Hogy miért csak Angliában került a kezembe? – erről sokat lehetne beszélni, hiszen egész nemzedékünket érintő kérdést feszeget. Elég legyen itt annyit mondani, hogy tőlem a gimnáziumban elvették Szerb Antal *Magyar irodalomtörténetét*, nem is annyira azért, mert *olvastam*. Szerb Antal tudvalévőleg „reakciós" írónak számított. Cs. Szabó könyvét tehát nem azért nem ismertem, mintha szellemi érdeklődésemen kívül esett volna, hanem azért, mert a címét sem hallottam, hiszen műveit rég kiselejtezték minden olyan könyvtárból, ahová bejárásom volt. Elsősorban tehát ezért került könyve, melyet első angliai útjáról írt 1937-ben csak itt, Londonban a kezembe. Ennek ellenére nagyon megragadott a könyv bevezető ötlete. Azt írja le ugyanis a fiatal Cs. Szabó, hogyan fantáziált angliai partraszállásról. Langyos tavaszi napfényben pillantja majd meg Dover fehér szikláit, útlevél-vizsgálat után pedig ruganyos léptekkel közeledik a vámőrökhöz, s mikor az egyik hivatalnok kimért hangon megkérdezi: „van elvámolnivalója, uram?" – hanyag világfisággal, pepita csokornyakkendőben és széttárt kezekkel azt válaszolja: „csak az angolmániám!"

Hát ezt én bizony nem mondhatom el magamról. Nem Doverbe érkeztem, hanem egy katonai repülőtérre, bár nekem még kevesebb elvámolnivalóm volt, mivel én is könnyed világfiként érkeztem Angliába húsz évvel Cs. Szabó László után. Nekem ugyanis minden földi ingóságom egy fogkefe, egy váltás ing és két tízdekás májpástétomkonzerv volt. Szellemi javaim tárgyi bizonyítéka kimerült Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról* című versének egy sokszorosított példányában; és olyan furcsa „eltévelyedések"-ről, mint angolmánia talán nem is hallottam, mert igen keveset tudtam Angliáról. Igaz, mindent megtettem annak érdekében, hogy ismereteimet gyarapítsam, még angolul is tanultam, amíg lehetett. Mert később igen nehéz lett volna angolul tanulni olyan tankönyvből, melyben Sztálinnak a világbékéről írt cikkeit olvashatták angol fordításban azok, akik még erre is hajlandók voltak.

Mit is tudtam tehát Angliáról 1956 előtt? Tudtam, hogy smaragzöld a pázsit, hogy az ajtók alatt nincs küszöb, jól ismertem Oscar Wilde-ot és Dickens regényeit. Tudtam, hogy az aranycsapat „rálépett a brit oroszlán farkára", amikor Wembley-ben 6:3-ra győztek, tudtam, hogy köd van és az East Enden nyomortelepek, tudtam továbbá, hogy ezek a hidegvérű angolok minden helyzetben feltalálják magukat, s azt mondják: „keep smiling!", tessék mosolyogni! Még azt is tudtam természetesen, hogy Sherlock Holmes a Baker Streeten lakott, s pipáját a szájából kivéve, időnként megszólalt: „Well, well, kedves Watson!". Ilyen és ehhez hasonló közhelyeket tudtam tehát, meg legtöbbször detektívregényekből származó használhatatlan ismeretdarabkákat.

Mindez persze édeskevés lett volna az angolmániámhoz, vagy ahhoz, hogy emiatt Angliába jöjjek, hiszen a franciákról és a francia irodalomról sokkal többet tudtam. Amikor viszont életem mind a mai napig legdöntőbb elhatározására sor került egy ausztriai menekülttáborban, habozás nélkül Angliát választottam. Azt hallottam ugyanis, hogy itt, Angliában folytathatom félbeszakadt egyetemi tanulmányaimat, s ehhez ösztöndíjat is kaphatok. A feltétel csupán az, hogy annak rendje-módja szerint megtanulok angolul.

Jönni tehát ezért jöttem. Mert nem kellett kérdőívet kitölteni, életrajzot csatolnom a kérelemhez három példányban, két darab 2x2 centiméteres fényképpel, nem kellett bizonygatnom, hogy nem vagyok kommunista, bevallani, hogy apámnak mi volt a foglalkozása 1945 előtt és 1945 után, hogy van-e nemi betegségem vagy gyógyíthatatlan tüdőbajom, hogy járok-e templomba. Nem kellett igazolnom, hogy tényleg beíratkozott egyetemi hallgató vagyok, hogy voltam-e újraoltva, nem kérdezték, hogy mi volt az anyám leánykori neve, van-e itt, vagy akár a Tűzföldön rokonom, hogy szeretem-e az angolokat, hogy mit akarok csinálni, ha elvégeztem az egyetemet. Nem kellett aláírnom semmit, sem kijelenteni vagy ünnepélyesen megfogadni, de még csak becsületszavamat se adnom arra nézve, hogy tényleg az vagyok-e, akinek mondom magam. Életemben először emberszámba vettek, elhitték amit mondok.

Mondom, ezért jöttem. De azért maradtam, mert azóta sem tette fel soha semmilyen hivatalos közeg ezeket a kérdéseket, mint ahogy a vámhivatalnok sem kérdezte meg, hogy van-e valami elvámolnivalóm, hiszen ha rám nézett, jól láthatta, hogy tőlem nincs mit elvenni, nekem csak adni lehet.

– *Mit jelent a kétnyelvűség, milyenek a gondjai a magyar írónak Angliában?*

Az 1956/57-es tanév kezdetén, tehát 1956 szeptemberében azok a harmadéves hallgatók, akik magyar-történelem szakra jártak, és akiknek a latin tudása megengedte, Tacitus *Agricolá*jának kijelölt részleteit kezdték olvasni. Tudom, mert én is harmadéves bölcsészhallgató voltam akkor a szegedi egyetemen.

Azt viszont nem tudom, hogy a szegedi egyetem magyar-történelem szakos hallgatói befejezték-e *Agricola* olvasását még ugyanebben a szemeszterben, mert a következő félévben már *Germaniá*ra került volna a sor. *Agricolá*val ugyanis lassan haladtunk, október közepén még mindig az elején jártunk. Gyanítom, hogy a közbejött események miatt Szegeden nem fejezték be *Agricolá*t.

Utolsó emlékem Tacitusról, hogy Britannia természeti viszonyait írja le, s valahogy magam sem tudom miért, egy mondat megragadt a fejemben, talán az utolsó, amit nagy keservesen még kipreparáltam a következő órára: *Caelum crebris imbribus ac nebulis foedum asperitas frigorum abest.* Azaz: „Éghajlatunk a sok eső és köd miatt barátságtalan, de kemény hideg nincs."** Tehát

Britannia éghajlata barátságtalan, de nem szélsőséges.

Jó egy hónappal a verőfényes októberi ragyogás után magam is megtapasztaltam, hogy mi annak a mondatnak az értelme, amivel Tacitus a szigetország éghajlatát jellemzi. December elején kiskabátban sétáltam egy dél-angliai kisváros környékén, mivel *asperitas frigorum abest,* azaz kemény hideg nincs. A hó nélküli tájban főként a pázsit mélyzöld ragyogása és a lankás dombok szelíd hajlatai nyugtattak. Nem esett az eső sem, mégcsak nem is szemerkélt, és köd sem gomolygott a mélyebben fekvő részeken, ami barátságtalanná tette volna Britanniát. Inkább valami maga kellető szelídség, megnyugtató kiegyensúlyozottság, beszédes nyugalom áradt a tájból. Decemberben is Tavaszország volt nekem. Inkább emlékeztetett Richard Hillary regényének dél-angliai tájaira, mintsem Tacitus esőverte leírására. (Richard Hillary regénye, *Az utolsó ellenség,* a Királyi légierő egy tisztjéről szólt, aki, mielőtt lelőtték volna egy légicsatában itt, Dél-Anglia felett, néhány feledhetetlen napot töltött együtt szerelmével e tájon.)

Ez tehát az első emlékem Angliáról; az élénk zöld színek, a durva zajok hiánya együttesen hatott az érzékekre, csillapítva az idegek zsongását a fülsértő hangemlékek és riasztó látványok után. Mindmáig ennek a hangulatnak az emléke jelenti nekem Angliát.

Húsz év nem egyformán hosszú idő minden ember életében. Ha jól számítom, nekem majdnem a fél életem. Életemnek tehát majdnem a felét itt töltöttem Angliában, s lassan szembe kell néznem azzal is, hogy a pillanatnyi egyensúly billenni fog, eljön az idő, amikor már azt kell majd mondanom: életem nagyobbik részét itt éltem le. Ha ehhez még hozzá teszem, hogy életemnek az itteni fele majdnem teljes egészében tartalmazza felnőtt éveimet, igen hosszú idő ez a húsz év, hosszabb, mintha hetvenéves lennék, s abból az utolsó harminc évet éltem volna le itt.

Anélkül, hogy az életkorra vonatkozó további bonyolult számítgatásokba merülnék, néhány következtetést így is levonhatok az eddig elmondottakból, főként arra nézve, miféle *déformation professionalle*-t okozott nekem vagy bennem életemnek ez az úgynevezett nagyobbik fele, már csak azért is, mert a körülményekre fittyet hányva továbbra is írok magyarul. Nem külföldön kezdtem el ugyanis írni. Az a tény, hogy otthon már néhányszor megjelentem nyomtatásban, nekem olyan fontosságot jelent, amit nem hatálytalaníthat húsz, harminc, de még negyven vagy ötven évi távollét sem.

De nemcsak magyarul írok, hanem angolul is. Ezt egy ideig magam is rendellenesnek tartottam, hiszen idősebb íróbarátaim vagy csak magyarul írnak, s teszik ezt a beavatottak titkos fölényével úgy, ahogy egy angol író írhat Indiában, ügyet sem vetve a bennszülöttek nyelvére és szokásaira, vagy pedig nyelvet váltott az író, s ír angolul, hetvenkedve, hogy amit mondani akar, azt „magyarul nem lehet olyan jól kifejezni". Panaszként előadott dicsekvéssel megtoldva: „édes öregem, az én magyarom már berozsdásodott". Nincs meg bennem se a beavatottak, se a céhbeliek titkos fölényérzete, nem tudok tehát cinkosan összekacsintani azzal a tollforgatóval, kinek *berozsdásodott a magyarja*, mert az én ismereteim szerint csak a közönséges vas tárgyak szoktak rozsdásodni, a nemes fémek és a nyelvek rozsdamentesek.

Az én nemzedékemnek az írói kétnyelvűség a közeg természetes adottságainak a kihasználása. Több olyan negyven év körüli külföldön élő magyar költőt, prózaírót, kritikust ismerek, aki magyarul és angolul, illetve franciául, németül vagy svédül is ír.

A kétnyelvűség állandó készenlétet kíván, mert a kétnyelvűség kihívás, mely nem tűri a szellem renyheségét. Az állandó készenléti állapot ellenére sem hiszem, hogy egy-egy kivételes tehetségű alkotótól eltekintve, a két nyelv egyenlő értékű a kétnyelvű írónál. A kivételes tehetséget inkább mint elméletileg nem kizárható esetet említem, mivel nem ismerek senkit sem, aki magyarul és egy másik nyelven is jó költő lenne egyszerre, mint ahogy nem ismerek senkit sem, aki például angolul könnyen felismerhető hanghordozás nélkül beszélne. (Olyat igen, aki mind a két nyelven akcentussal beszél.) Idegen nyelvet csak a nyelviskolák prospektusai szerint szokták *perfektül* elsajátítani Pesten, ahol gyakran hallom, hogy valaki „perfektül beszél négy nyelven." Ez a nyelviskolai perfektség csak annyit jelent, hogy az illető hétköznapi dolgokról a szavak állandó keresése nélkül folyamatosan beszél és megértik, hogy mint mond, megérti, hogy mit olvas az újságban, és nem rendel francia vendéglőben hal (*poisson)* helyett mérget (*poison*). Hiszen gyakran még az angolok sem értik meg az amerikaiakat, és fordítva, pedig állítólag egy nyelvet beszélnek.

Ugyanígy a felemelt ujjú nagyapák bölcsességét sem tartom ma már igaznak: „Édes fiam, ahány nyelvet beszélsz, annyi embert érsz!" Ezeknek a vastag láncú aranyóra dupla fedelét felpattintó, nyírott bajuszú nagyapáknak a világában a nyelv *szorzó* volt, az én tapasztalatom szerint inkább *osztó*. Többször tapasztaltam, hogy három nyelven felnevelt gyerek mindhárom nyelven egyforma könnyedséggel beszélt ugyan, de egyik nyelven sem teljes értékű személyiség. Mert a nyelv nemcsak a szókincs és a nyelvtani formák ismerete, hanem a világról megszerzett tapasztalati tudás tárháza is minden beszélő számára. Ilyen értelemben a kétnyelvűség *fél*nyelvűség, a háromnyelvűség pedig csak *harmad*nyelvűség. Félnyelvű író pedig aligha alkothat teljes értékűt.

Hogyan lehet az írói kétnyelvűség dilemmáját feloldani? Nem azoknak van-e igazuk, akik görcsösen ragaszkodnak a magukkal hozott nyelvhez, vagy pedig feladják, becserélik egy új nyelvre, és minden erejüket latba vetve ezen fejezik ki magukat? Fogas kérdések ezek, melyekre nem hiszem, hogy általános érvényű válasz adható. Mindenki csak a saját tapasztalatai szerint ítélheti meg, illetve indokolhatja meg a döntését.

Mert nem kétséges, hogy a második írói nyelv tudatos döntés eredménye, még akkor is, ha úgy érzi magát az író, mint aki bezupált, katonaruhát öltött. Azt hiszem, ez a hasonlat pontos, mert nekem az angol nyelv egyenruha, feszes és jól vasalt, makulátlan tisztaságú. Kicsit mereven mozgok benne, kissé talán elfogódottan, mert ismerem a korlátaimat, tudom, hogy mit mondhatok és mit nem, milyen magasra emelhetem a karom anélkül, hogy a zubbony szétrepedne rajtam, leguggolhatok-e váratlanul anélkül, hogy a nadrág feslene. Ugyanakkor egy kicsit peckesen is járok benne, büszke vagyok arra, hogy egyenruhában is tudok mozogni, még ha csikorog is olykor a csizmám, és mindig túl feszesre húzom a derékszíjat. Tudom, hogy hosszú évek szolgálatával kiérdemlem majd az előléptetést, magasabb rangú tiszt lehetek, akár talán még törzstiszt is. Mert tábornok, az sohasem lesz belőlem. Mindig lesznek feljebbvalóim, akik kifogásolhatják ezt vagy azt a mozdulatomat, hiszen végső soron ők döntik el, hogy hibátlanul betartom-e a szolgálati szabályzatot. Mint minden egyenruha, az angol mundér is fáraszt egy kissé, le kell vetnem időnként, s ilyenkor civil gúnyába bújok. Civilben teljesen más a világ, megjelenhetek slamposan és borotválatlanul, viselhetek lyukas könyökű pulóvert, s félretaposott sarkú cipőt, mindez nem számít, mert így is az vagyok, aki vagyok, éppen úgy mint szmokingban. Nem kell az előírásokkal törődnöm, civilben leülhetek a földre is, nem számít, ha poros lesz az ülepem, úgy öltögethetem a nyelvem, ahogy éppen kedvem szottyan rá, nem érint érzékenyen, ha a hátam mögött megszólnak érte, az se bánt, ha szemrehányás ér, hiszen civilben egy köztársaság egyenjogú polgára vagyok, kedvem szerint halmozhatom a jelzőket, megcsavarhatom a szólásokat, felrúghatom a szabályokat, civilben bátrabb vagyok, bizalmas, barátságos vagy éppen kimért, civilben, ha akarom az égbolt muskátli vagy mályva színű, a hűtőszekrény zümmögése megkopasztott jércék kárálására emlékeztethet, ha akarom. Civilben nem kell dezodoráló rudacskákat használnom, mert nem izzaszt meg, amit csinálok, civilben még egyenruhát is ölthetek, s azzal vágom ki magam, hogy álarcosbálba igyekszem. Civilben, ha akarom, sajátmagamon is nevethetek, hogy milyen gondterhelten vagy fennkölten lépkedek, ha egyenruha van rajtam.

Azért persze néha egyenruhában is jól érzem magam, sőt feszítek benne, bár igaz, ami igaz, vigyáznom kell, hogy ne ejtsek zsírpecsétet a zubbonyomra, s arra is, hogy a fényes csizma ne törje fel a lábam, de ha tempósan kilovagolok hosszú, kiegyensúlyozott mondatokban, vagy ha sikerül egy szokatlan képet előbűvészkednem a csákóm alól, amivel meghökkentem

tiszttársaimat is, vagy ha nádpálcámmal odacsaphatok egy szemtelenül dongó légyre, amelyik csökönyösen visszaszáll az egyik mellékmondatomra, akkor tartalékos tiszti egyenruhám alatt is megdobban a szívem, s egy csöppet sem bánom, hogy egyenruhát kell viselnem, bár nem születtem hivatásos katonának, s ezért monoklit már nem csíptethetek a szemembe. Ilyenkor az se aggaszt, hogy most már, minden jel szerint, halálom napjáig, időről időre magamra kell öltenem az egyenruhámat. Ezt jelenti számomra a kétnyelvűség, amit talán meggondolatlanul választottam, de nem bántam meg.

Vannak, akik váltig hangoztatják, hogy az írónak nem tesz jót, ha idegen nyelveket is beszél, mert „megrontja" a nyelvérzékét. Ez a harmadik közhelyszerű tétel, amit itt, befejezésül szeretnék kétségbe vonni. Nem tudom persze megmondani, mi a helyzet költők esetében, mert azok a két nyelven író nemzedéktársaim, akik magyar költők is, bátran és magabiztosan kísérleteznek – és ha nyelvi neurózisuk van, az csak előny a kísérletezéshez –, de azt állíthatom, hogy akik nem szépirodalmat, illetve nem csak szépirodalmat írnak, azoknak csak előnye származik az idegen nyelvben lévő otthonosságukból. Szerénységre tanít, mert az idegen nyelven leírt gondolatokról gyorsabban lefoszlanak a sallangok, díszítmények és cicomák. Cikornyás mondatok nélkül a gondolat váza kerül elő, vagy fény derül a gondolattalanságra, ennél fogva az anyanyelvén is igényesebben és átgondoltabban fogalmaz az alkalmi betűvető és az esszéíró egyaránt.

Különösen örülök, hogy nekem az angol nyelv a segédeszközöm, az egyenruha, mely akkor is kötelez, amikor nincs rajtam, nem is annyira azért, mert a legelterjedtebb világnyelv a legnagyobb szókinccsel, hanem inkább azért, mert a mérsékelt égöv alatt keletkezett, itt Angliában, ahol az első önfeledt pillanatokban csak a gondosan nyírott gyep mélyzöld ragyogását vettem észre. Ma már tudom, hogy végső soron Tacitusnak mégis igaza volt, mert a sok eső miatt gyakran barátságtalan itt az éghajlat, *de kemény hideg soha nincs*.

Nagy előnye ez azoknak, akik kigombolt ingnyakkal, hajadonfőtt és lyukas cipőben szeretnek sétálni.

A beszélgetést készítette: *Siklós István*

* (*Megjegyzés, 2002*) Nemrégiben kötetet állítottam össze, a kiadó azt kérte, hogy régebbi írásaimból válogassak, főként olyanokat, melyek az emigráció sajátos viszonyai között nem jelenhettek meg, de dokumentum értékűek az emigráció történetére nézve. Eszembe jutott, hogy az 1970-es évek végén kötetet szerettem volna kiadni *Vakrepülés* címmel. A Szepsi Csombor Körnek nem volt pénze rá, így csak terv maradt a válogatás. Most elővehettem a régi tervet, és a poros kéziratok közt turkálva sok minden előkerült, így a fenti kézirat is.

Siklós István 1978-ban sorozatot kezdett a BBC-ben *Magyar írók Angliában* címmel. Az enyém volt a sorozat első darabja, melyben Cs. Szabó László és Szabó Zoltán is szerepelt, és még sokan mások, ha jól emlékszem: Szász Béla, Kutasi Kovács Lajos, Határ Győző, Kabdebó Tamás, Gömöri György, Sárközi Mátyás. Amikor a sorozat minden darabja elhangzott a rádióban, Siklós kötetet akart belőle szerkeszteni, mert szerinte az angliai magyar szellemi élet körképe kerekedett ki a rádióelőadásokból. Mondanom sem kell, az összegyűjtött anyagot Siklós halála után (1991) nem találtam meg a hagyatékban, talán a BBC irattárában maradt, s ott kidobták örökös helyhiánnyal küszködve.

Újra olvasva a kéziratot, elmerengtem, mennyire komolyan vettem 42 éves koromban, hogy én kétnyelvű író vagyok.

** (*Megjegyzés, 2002*) Most, hogy annyi év után elővettem *ugyanazt* a Tacitust, látom könnyű dolgunk volt, az 1956 után hidegre tett, jeles klasszika-filológus, Szabó Árpád fordításából puskáztunk.

Novotny Tihamér

„Rosszban, jóban…”

(A MAMŰ, azaz a MA születő MŰ-vek Társaság
kiállításának megnyitója a Kecskeméti Képtárban)

Az utóbbi időben egyre inkább azon kapom magamat, hogy a meghívók sokasága közül, amelyek nap mint nap a kezem ügyébe kerülnek, csak azok keltik fel a figyelmemet, csak azok foglalkoztatnak, amelyek egyértelműen és tényszerűen, minden hamisítás, modernkedő cicoma, számítógépes sallang és félrevezető szándék nélkül tálalják elém reális kínálatukat. Mert rengeteg a kiállítás manapság, lazításra semmi esélye az embernek, legfeljebb azoknak, akik a tunyaság és lustaság talán egy kicsit szodómiai, talán egy kicsit gomorrai, ámde megbocsáthatatlan bűnével incselkednek a mai jelenben. De zárójelben mindjárt valljuk be azt is magunknak, hogy a homlokunkra andalító édes csókot könnyen dobó antimúzsa kényelmet ígérő igézete valamilyen oknál fogva sokunk érdeklődését és tettre készségét megkísérti manapság… Szóval, csak azokat a meghívókat veszem észre vagy azokat tanulmányozom figyelmesebben, amelyek ráutaló jelrendszerükkel már a kiállítás megtekintése előtt előre bevonnak a vizuális esemény feltételezett gondolatkörébe és szellemiségébe, vagy amelyek, legalábbis a mondanivalójukat tekintve, egy előre eltervezettnek tűnő, előre kialakítottnak látszó közösségi szemléletre, prekoncepcionált világértelmezésre és életérzésre utalnak. Egy ilyen jellegű képi világ megfogalmazódása, várhatóan egy egész kiállítótér alanyi sokaságának univerzális értelmű, titkos sajátja. Valószínűleg most is egy ilyen meghívót tartok a kezemben, amely a MAMŰ Társaság „*Rosszban, jóban*…” című kiállítására szól: Kecskeméti Képtár (Cifrapalota) helymegjelöléssel és 2001. december 18-tól – 2002. január 28-ig tartó időzítéssel. Azonban még mielőtt konkrétabban rátérnék a meghívó elemzésére, meg kell jegyeznem, hiszen ez itt egy rendkívül kézenfekvő, hasznos észrevétel és emlékkép, hogy néhány évvel ezelőtt Balogh Csaba (mamű-tag) már meglehetős iróniával, tehát egy „igenbe rejtett nemmel“ és éppen ezért a nyomtatványáradat sokaságából fakadó értelmezés és gondolatmenet jelentéskioltó tulajdonságának a megragadásával és abszurddá tételével egy új jelentéstartalmat, hogy ne mondjuk, jelentéstöbbletet létrehozó módszerrel nyúlt a meghívók gerjesztette problémához. Tudniillik Balogh azzal a „leminősítő” gesztusával, hogy a MAMŰ Pince belső termének aljzatára mérnöki pontossággal bemért és talpára állítgatott több száz üres műanyagpohár raszterébe a kiállítását megelőző fél év körülbelüli termésből éppen ugyanannyi meghívót dugdosott, mint amennyi egyen-űrmérték tároló pontot ugyanott létrehozott: a különbözőségeket mellőzte, a sokaságot pedig kiemelte. A mennyiségi növekedés azonban csak abban a kivételes esetben vezethet minőségi ugráshoz, amennyiben a szabad vegyértékkel rendelkező építő részek önmagukban is értékesek. Ily módon Balogh ügyesen irányította vissza figyelmünket a sokról a tartalmas egyediségre. Mert minden egyes kiürített borospohár mögött vagy ugyanolyan fajsúlyú tartalomnak, vagy külön-külön egy-egy sajátos, különös világnak kell lennie. Természetesen ebben a saját bőrünkön megtapasztalható tesztben egy bizonyos hibaszázalék, úgymond értékelhetetlenség még megengedhető, de ami már létrontó megnyilvánulás, azt jobb messze elkerülni. (Megjegyzem, a mű rekonstruált, szerényebb változata újra látható a kiállítótér emeleti részében.)

De mi a létrontás az életben és mi a művészetben? Véleményem szerint itt is, ott is ugyanaz: a hitetlenség eluralkodása a szívekben, lelkekben és fejekben. És ki a létrontó? Aki itt is, ott is a népfelség elvére hivatkozva másokon élősködik, hamisan esküszik vagy erőszakosan ítélkezik. Talán ezért szeretjük mi, alkotó emberek a következő kiszólást oly gyakran hallani: „a művészetben nincs demokrácia”, mert annak lényegi természete a filozófiai gondolkodásformákhoz vagy a valláséhoz hasonlítható, azaz: az idő távlatában nagy rendszerekben és magasabb szempontokat figyelembe véve érez és gondolkodik. De miről is szól ez a meghívó, amelynek ürügyén az előbb elkalandoztam?

Nekem először is arról, hogy Elekes Károlynak (szintén mamű-tag), akinek ugyanúgy sok köze lehetett a grafikai ötlethez, mint a kiviteleztetéshez, jó napja volt! Merthogy én elsősorban az ő szellemét gyanítom e munka hátterében (bár számítógépes partnere bizonyára akadhatott neki).

De miért fontos most az ő személye, amikor itt egy népes, jelen pillanatban körülbelül száz főt számláló művésztársaságról és hatvan kiállítóról van szó tulajdonképpen?!

Úgy gondolom azért, mert az önmaga világát hordozó világán túlemelkedve egy sajátos szemlélet bűvkörébe vonta a Kecskeméti Képtárban kiállító alkotótársak táborát és tárlatát, s ezzel mintegy közös védjeggyel látta el az amúgy heterogén összetételű csoport „MA” születő „MŰ”-veinek kaleidoszkópszerű megnyilvánulását.

Bennem több emlékképet és asszociációt is ébreszt a meghívón látható, mondhatni hétköznapi jelenet vagy mai zsáner a maga néprajzi ihletettségével és szociofotó jellegével, amelyet Elekes ügyesen emel a fikció és a misztikum világába. Egy hamisítatlanul erdélyi hangulatú, s a szó szoros értelmében zöld légkörűvé(!) egy nyomdai eljárás segítségével mesterségesen átszínezett, behavazott udvaron keresztül két hitelt érdemlő vidéki figura egy disznófürösztő teknőt cipel a kopasz gyümölcsfák között, amelyben egy foltjaiban sötétzöldben és lilában játszó, vörösen és narancssárgán izzó, fekete héjjal és sugárzó dicsfénnyel övezett világító emberi agy az ünnepi tor feldolgozandó és elfogyasztandó tájjelegű, ámde transzcendentális értelmű, kozmikus gyümölcse.

A felvétel tulajdonképpen olyan, mintha egy infrasugarakra érzékeny hőkamerával készült volna a jelenet egy késő téli éjszaka vagy legalábbis korahajnalban. Ez azonban két különös emlékképet villant fel bennem, amely az én személyes adalékom a „*Rosszban, jóban*…” című kiállítás koncepciójához. Egyszer még a ‘80-as évek elején, Húsvét táján a moldvai Bákó környékén jártam Csoma Gergely szobrász- és fotóművész barátommal, aki már igen régóta következetes feltáró munkát végzett (és végez ma is) ezen a néprajzilag felbecsülhetetlen értékű és a helyi „köz”-igazgatási és „rend”-fenntartó erőszakszervezetek által veszélyeztetett területen. Mintha visszazuhantunk volna a középkorba: félparaszti ruhába öltözötten káprázatos időutazást éltünk át a csángó falvak atavisztikus világában és a hirtelen jött, de másnap már olvadni is kezdő, félméteres tavaszi havazásban. Az egyik hajnalban, hogy szállásadó gazdánk családjának létét és anyagi biztonságát ne veszélyeztessük, ne kockáztassuk, titokban kellett távoznunk kalács és főtt tojás illatú, szendergő otthonából. Amikor kiléptünk az éppen csak hunyorgó, félhomályos kicsi házból, kint olyan koromsötétbe váltott minden, mintha hirtelen átléptünk volna egy másik világba, mintha egy óriásivá nőtt befalazott ablakú templom végtelenbe nyúló hajójának ajtaját húztuk volna magunkra, hogy elinduljunk a ködben úszó bizonytalan éjszaka oltárhasadása felé. Jóformán csak a kinyújtott karunk végét sejtettük a felénk tapogatózva botorkáló még álmos és világtalan hajnali álomképben, amikor Csoma (talán

zavarában, talán a belébújt kisördög kísértésére, talán nem), valahol már jóval távolabb, hogy bemutassa szupergépének tudományát, jóhiszeműen belevillantott vakujával a süket és néma és vak éjszaka mesedobozába, valami kertvégi képet sejtvén a lencse látószöge előtt. Mintha egy hangtalan és láthatatlan isteni ujj érintette volna meg a levegőt. Egy pillanatra felrobbant a fél éjszaka, s lőn világosság! S a világosságban úgy négy-öt méterre tőlünk egy éppen felénk gyalogló, mit sem sejtő emberi alak kővé meredt, ijedt és összerezzent arcának tekintetével találkozott a tekintetünk…

És ennyi és nem több a misztikus esemény!

Nem tudom rögzült-e, megmaradt-e Csoma filmjén ez az ízig-vérig véletlen tünemény? Én mindenesetre máig nem felejtettem el.

A másik idevonatkozó emlékképem még katonakoromból származik. Egyszer, úgy a '70-es évek közepén egy éjszakai hadgyakorlaton vettem részt valahol Zalaegerszeg környékén, és megadatott számomra, hogy belenézhettem a sofőrök által használt infranézőbe. Döbbenetes volt számomra az élmény. Hogy messzi távolra is… látok a sötétben! Ahol bár minden olyannak tűnt, mintha valamiféle zöld lében úszna, mégis tisztán, jól kivehetően derengett fel az elém tárulkozó titokzatos világ a lég vizébe merülő tengerfeneken. Fel-felriadó őzek és felemelt fejű neszező szarvasok, fülüket hegyező nyulak és ágakon bóbiskoló madarak, hajladozó fák és virágok éjszakai életét leshettem meg, mint egy valódi duchamp-i voyeur. S hátha még egy misztikusan világító titokzatos tárgyat vagy testet is láthattam volna akkor, mint most itt ezen a meghívón!?

Úgy érzem, ez a két példa is megvillant, megcsillant valamit a művészet titokzatos éjszakai életéből, megsejtet valamit annak feladatáról és természetéről. Mert számomra a művészet lényege valahol ez: megmutatni, hacsak egy pillanatra is azt, ami a dolgok mögött rejlik, ami láthatatlan.

A művészet egyszerre érzéki és szellemi kaland. Talán ezt jelképezi a meghívón az a bizonyos fényagy a fürösztő teknőben.

Ezzel a néhány gondolattal tulajdonképpen most azt javasolhatnám, hogy lássunk neki a saját magunk által feltálalt művek szellemiségének elfogyasztásához, a mi szeretetlakománkhoz!

Szabó Zsuzsa Réka

Egy magyar költő „orosz” lírája

Baka István: Sztyepan Pehotnij testamentuma

Valamikor, még kezdő orosz szakosként került a kezembe először Baka-kötet. Nem véletlen, hogy felkeltette az érdeklődésemet, hiszen egy orosz nevet olvastam a címlapon: *Sztyepan Pehotnij testamentuma*. Ez most egy fordításkötet? Az, persze, világos volt, hogy Sztyepan=István, de hogy mi a Pehotnij szó jelentése, arra csak a nevek között fennálló eléggé nyilvánvaló összefüggés adott útmutatást. A dolog azonban még így is rejtélyes maradt, mivel eladdig nem hallottam Baka Istvánról (pedig az ő városában, az ő egyetemére jártam).

Azóta sok víz lefolyt a Tiszán és a Sztyepan Pehotnij – Baka István kettős rejtély is megoldódott. Azoknak, akik nálamnál több ismerettel rendelkeztek a kortárs magyar irodalomról, ez a kettősség valószínűleg nem okozott túlságosan nagy fejtörést, de talán esetem tükrözi az átlagolvasó első rácsodálkozását (de azért tételezzük fel, hogy mégsem egészen átlag az az olvasó, aki manapság levesz egy verseskötetet a pocról csak azért, mert egy, a számára ismeretlen orosz költőt sejt a név mögött…).

A kötet első olvasásakor egyértelművé vált, hogy a versek írója egészen kiváló ismerője az orosz irodalomnak és kultúrának, hiszen a költeményekben megjelenő nagy nevek jó részének számomra csak a csengése volt ismerős (pl. *Rahmanyinov, Hodaszevics, Cvetajeva*), az viszont nyilvánvaló volt, hogy e nevek viselői a versek írója számára egészen közeli „ismerősök”, részei az ő mindennapi életének, az ő kulturális tudatának. Az is kiviláglott, hogy nem is annyira az orosz kultúrát mutatja be testközelből, mint inkább a szovjet-posztszovjet hétköznapi lét „bugyrait”. A két motívumsor mindazonáltal nem különül el egymástól, hanem szerves egészet alkotva jelenik meg, így rajzolódik ki előttünk az orosz-szovjet valóság hiteles képe. Oly nagyfokú ez a hitelesség, hogy szinte magától adódik a magyarázat arra nézve, miért oroszosította el nevét – és ezáltal költői énjét is – Baka István: ez a sajátosan orosz életérzés egy „idegen” által nem tapasztalható meg hitelesen, csak a szerepvers biztosíthatja ennek megfelelő kereteit.

Miből fakad ez a hitelesség? A versekben egyaránt fellelhetők az orosz költészetben sokat használt természeti-földrajzi-kulturális toposzok, valamint az orosz élet tipikus „kellékei”, és ezeket egészítik ki a költő egyéni képei. E toposzokat több csoportra lehet bontani. Az orosz természeti tájat jeleníti meg a *hó, Szibéria,* a *hófúvás,* a *hófútta sík,* a *varjak,* a *laboda,* a *Káma folyó*, a sztyeppék világát idéző *kurgánok.* A versek hívószavai megrajzolták a két legfontosabb város, Leningrád-Pétervár (*Néva, csatornák, szétnyíló éjféli híd,* a *Péterpál-erőd tornya, Téli Palota, Bronzlovas, Auróra, Balti-pályaudvar, piszkarjovi dáma*) és Moszkva költői sziluettjét is (*GUM, Mauzóleum, moszkvai metró, Nagyszínház*). A történelmi múltat asszociálják a földrajzi nevek (*Oroszhon, Kronstadt, Szolovki*), a tipikus figurák (*polovec, tatár, fehér, bolsevik, száműzött, vöröskozák, cári tiszt, komisszár, Nagy Honvéd* személyek *ő*), a tipikus események (*kongresszusok, november hetedike, május elseje*) és a nagyon is konkrét személyek (*II. Katalin, Pugacsov, Kerenszkij, Iljics-Uljanov Lenin, Sztálin, Zsdanov*). Mindezek mellé kellékként felsorakoznak a hétköznapi élet szimbolikussá vált tárgyai, fogalmai (*nemezcsizma, pufajka, ötkopejkás, dokument, hering, scsí, borscs, vodka, száz grammok, társbérlet, Pravda, Trud, Vörös Nyíl*), a szovjet ünnepekre, katonai parádékra emlékeztető motívumok (*Hej bunkócska, dísztribün, tank, rakéta*). A hétköznapiság mellett (és azzal együtt) folyamatosan jelen van a hangsúlyozottan a múlthoz kötődő magas kultúra: többek között *Puskin, Dosztojevszkij, Blok, Ahmatova, Mandelstam, Gorkij, Saljapin* alakja jelenik meg akár többször is a versekben.

A magas kultúra motívumainak reprezentálásában nagyon fontos szerepet játszik a legtöbb költemény címe: szinte mindegyikük valamiféle fennköltséget sugall a vers témaválasztását illetően. Hangsúlyozottan artisztikusak, hiszen vagy irodalmi reminiszcenciaként hatnak (pl. a *Téli út* Puskin versét idézi), vagy a kulturális-művészeti élet eseményeit, illetve annak szereplőit, a művészeket jelenítik meg (pl. *A nagyszínházban*), sőt még az *Alászállás a moszkvai metróba* cím alászállás szava is valamiféle vallási emelkedettséget jelez. Az egyedüli vers, amelynek címe nem téveszt meg bennünket a témát illetően, a *Társbérleti éj.* A címekkel azonban éles ellentétben áll a versekben ábrázolt hétköznapi, szovjet élet nyomora, brutalitása, és ezt a kettősséget fokozza a sokszor ironikus, játékos, minden pátosztól mentes hangnem. Talán ez is példázza a szovjet korszakra jellemző kulturális kettősséget, a semmi-sem-az-aminek-látszik bulgakovi törvényszerűségét, amely a kulturális élet fénykoraként megjelenő múlt, és az azóta folyamatosan zajló értékvesztés, kiüresedés közötti feszültségből fakad.

A fenn és lenn keveredésének egyik legsajátosabb módját figyelhetjük meg az *Alászállás a moszkvai metróba* című versben. A metró helyileg is a lentet reprezentálja, Moszkvában pedig – hatalmas kiterjedése okán is – mindenképpen egy különálló, szürreális világot alkot, mondhatjuk úgy is, hogy al-világot. Erre játszik rá Sztyepan Pehotnij, aki a metrót a magas kultúrához tartozó görög mitológia alakjaival népesíti be, s e sajátos, kevert népességgel („*ellenőrző-Kerberosz*”) teszi érzékelhetővé a metró által benne ébresztett látomásélményt („*Hádész e hely a kárhozott hadat / Trolibuszok Kharón sajkái hozzák*”).

A kötet három „füzetnyi” versből áll össze, s ez már önmagában véve szimbolikus. A hármas szám mindenképpen az egységet, a befejezettséget, a lezártságot jelzi, túl azon, hogy természetesen a vallás és a folklór területe felé is irányíthatja figyelmünket. Az, hogy a verseket a költő „füzetekbe” rendezte, összefügg a szamizdat-fikcióval. Jelzi egyrészt a költő alázatát: ezzel kissé „leértékeli” saját művészetét, mintha ezek a versek arra lennének kárhoztatva, hogy mindörökre ezekben a füzetekben legyenek elrejtve, mintha nem lennének érdemesek arra, hogy kötetben is megjelenjenek; másrészt azonban értékelhetjük ezt az alázatot keserű reménytelenségként, sértettségként: a hivatalosságon kívüli, be nem futott költő öniróniája jelenik meg itt, aki úgy érzi, méltánytalanul mellőzik őt. Ez a gesztus felidézi a szamizdatos korszak romantikáját is. A „füzetek” kronológiai sorrendben követik egymást: az első verseket a brezsnyevi pangás Leningrádja ihlette, az utolsó „füzet” kezdő versének címe pedig már világosan jelzi az új korszak kezdetét (*Szentpétervár újra*).

Ha kezünkbe vesszük a mostani kiadást, akkor egy nagyon szép kiállítású könyvvel találjuk szembe magunkat. A borító *Pataki Ferenc A Mennyország kapui* című festményének fölhasználásával készült – olvashatjuk a könyvecske legvégén. Egy kőfal előtt gyertya ég. A kőfal – a börtön, a rabság jelképe lelki-szellemi és fizikai értelemben egyaránt. A gyertya – évszázadokon keresztül a fény, a világosság forrása volt az éji sötét ellenében: a szűkös cellában a kultúra szabadságának fényét adja. Napjainkban a gyertya valakiért ég, a gyertyát valaki emlékére gyújtják.

Emlékeztet a gyertya egyrészt Sztyepan Pehotnijra, a soha-nem-volt költőre, kinek a versekből felsejlő sorsa azonban mind költői, mind emberi viszonylatban szimbolikus és tipikus: a szovjet élet egy ember által megélhető szeletkéjét tárja föl, annak „*minden egyéni*

megnyilvánulást elsöprő durva és szürke valóságát" (idézet *Sztyepan Pehotnij – Baka István életének krónikájá*ból). A költő egy ilyen miliőben, mint az emberi lélek krónikása, eleve halálraítélt. Ám Pehotnij a szovjet korszak lezárulta után („*Lenin ledől*") sem talál gyógyírt sebére, a pártállam széthullása önmagában véve nem szünteti meg az értékek pusztulását, a szétesés folyamata az élet minden szintjén irreverzibilis. A múlt csak torz álomképekben kísért (pl.: *Szentpéterváron újra*): nincsenek élő kulturális hagyományok, a múltat és a jelent összekötő köldökzsinór elszakadt. E költeményben felidéződik az orosz irodalom közismert kisember alakja is („*Köpönyegem megint letéphetik*"), és érvényessé válik a jelenre nézve, ami azt sugallja, hogy a kisember a jelenben is ugyanolyan kiszolgáltatott a hatalom démonikus erejének, gépezetének, mint korábban. Ebben a tekintetben semmi sem változott tehát. A totális értéknélküliségnek, kiüresedettségnek, a mindent megdermesztő, „*szélütött*" valóságnak állít mementót Sztyepan Pehotnij a *Harmadik füzet* utolsó verseiben, melyek egyúttal a voltaképpeni testamentumot is alkotják. E versekben egyre erősödik az elvágyódás hangja (melyről eddig szó sem volt), de nem a Föld valamely boldogabb országába kívánkozik a lírai én, hanem a túlvilágra, ahol „*Együtt leszünk mindannyian, / Kik tagjai vagyunk egymásnak*". A túlvilág azt a helyet jelenti, ahol talán helyreáll a rend, a dolgok egysége, ahol megtalálható a rég elvesztett harmónia.

Emlékeztet a gyertya a hús-vér Sztyepan Pehotnijokra, akiket az oszlásnak indult, saját kultúráját megtipró, „*hullafoltos Oroszhont*" temetett maga alá, nyomorított meg lelkileg-szellemileg örökre. Végül, de nem utolsó sorban emlékeztet a gyertya Baka Istvánra, hiszen a saját maga teremtette költő-figurát, Sztyepan Pehotnijt, nem sokkal élte túl.

A kötetben szereplő további illusztrációk (Révész Róbert, illetve Pataki Ferenc alkotásai) is hasonló hangulatot árasztanak, mint a költemények. Rozsdás láncok, kampók: szentkép egy törmelékkupacon; üres üveg a százszorszépek között; szeméthalom egy folyóparton; a téli égbe kopáran meredő fa. A képek egyrészt kifejezik a jelen pillanat sivárságát, a múlt semmibevételét, az értékek fenyegetettségét – másrészt óhatatlan-akaratlan felfedezzük bennük a természet elevenségét, szépségét, amely mindig magában hordozza az újrakezdés reményét. Ennyiben mások az illusztrációk a verseknél, hiszen újrakezdésről Sztyepan Pehotnij nem beszél, és a természetet sem afféle örökkévaló, vad erőként értelmezi (pedig ez egy az orosz költészet legáltalánosabb hagyományai közül), hanem inkább kiszolgáltatott, bemocskolt és kietlen, halott tájként ábrázolja.

Nemcsak szép a kötet, hanem különleges is egyben. Különleges, mert rájátszik az orosz-költő motívumra: a verseket orosz fordításban is olvashatjuk. Akinek életében először most kerül a kezébe Baka-kötet, és elsőre nem veszi észre a címlap belső oldalán apró betűvel írt: „*Fordította Jurij Pavlovics Guszev*"-et, tényleg zavarba jöhet a versek „anyanyelvét" illetően. És annyi bizonyos, hogy Baka István – Sztyepan Pehotnij anyanyelvi szinten beszélte az orosz kultúrát. Talán ezt fejezi ki az a szerkesztői szándék is, hogy előbb mindig az orosz fordítást olvashatjuk, s aztán a „magyar" eredetit (már amennyiben magyar az eredeti). Bizonyos, hogy Jurij Guszevnek nem volt egyszerű dolga, mikor ezt a kettős költői hovatartozást kellett megragadnia.

A költőről, a versekről és a fordítóról is sok mindent megtudhatunk a kötet végén található, tudományos igényességgel, mégis közérthető nyelven írt tanulmányból, mely Szőke Katalin tollából származik – természetesen ez is két nyelven szerepel. A *Sztyepan Pehotnij – Baka István életének krónikája* pedig felidézi a költő személyes sorsának és pályájának legfontosabb eseményeit. Itt olvashatunk arról is, hogy éppen a *Sztyepan Pehotnij testamentumá*nak első, 1994-es kiadása volt „az első igazán komoly kritikai és olvasói visszhangot keltő Baka-kötet". A mostani kiadásnak pedig nem titkoltan is az a célja, hogy még szélesebb körben népszerűsítse a XX. századi magyar költészetnek ezt a különleges „hajtását": Jurij Guszev fordításain keresztül talán a magyaroknál többet olvasó orosz olvasóközönséghez is eljuthat Baka István orosz-magyar lírája. Ahogy Szőke Katalin fogalmaz: „*Baka István „oroszverse" végre bekerülhet a költő számára oly fontos nyelvi és kulturális közegbe, s remélhetőleg a magyar orosz költőnek akadnak majd értő orosz olvasói is*". Eljut oda, ahonnan vétetett. Kívánjunk sok sikert a „hazatéréshez"!

(*Tiszatáj Könyvek, 2001*)

Szekér Endre

Dublin és Pozsony

Tőzsér Árpád: Finnegan halála

Csodálatos világ a költészeté: nincs messze egymástól Joyce Dublinje és Tőzsér Árpád Pozsonya. Ez a különös és nagyon szoros összefüggés, egybefonódás természetesen érzékelteti a költészet határtalanságát, egyetemességét. Határ Győző *A költészet kiskátéja* című esszéjében pontokba, paragrafusokba szedi a legfontosabb szabályokat, követelményeket. Így például a számunkra időszerű 3. pontba foglaltakra hivatkozzunk: „ne érezd fontosnak személyed; ne traktáld az olvasót olyan személyes közlendőkkel, intim információkkal, amelyeknek számára is átváltható, általános érvénye nincs. Ha alkatod költőnek szánt – avagy megvannak alkatodban a költészet komponensei –, akkor amúgy is csupán az eszköznek érzed magad: alázatos eszköznek az inspiráció kezében…“ És a következő 58 pontos követelményből Tőzsér Árpád esetében, a Finnegan halála című kötete kapcsán tanulságos kiinduló pontnak kell tartanunk: az ihlettel szembeni alárendeltséget, vazallusi viszonyt; – „alkotó szabadságodat őrizd meg tűzön-vízen keresztül, érte semmi sem nagy ár”. Tőzsér Árpád verseit olvasva feltétlenül figyelnünk kell költői világának tágasságára, a világirodalom önmagán és költészetén való eredeti átszűrésére, a Határ Győző költői tanácsaiból, követelményeiből idézett alkotói magatartásának zártságára, a közvetlenül való megszólalástól való eltávolodására, a babitsi világköltészet és igényesség állandó megtartására. A költő, Tőzsér Árpád utószavában arra figyelmezteti az olvasót, hogy a gyermekkorban hallott és tapasztalt népies belenyugvás, változtathatatlanság-érzés már mögötte van, másképp gondolkodik, másképpen ír. Az utóbbi időben a tragédia végjátékának időszakában vagyunk, ma már szinte lehetetlen a hagyományos műfaji értelemben vett tragédiát írni, megfelelő katarzissal. Nietzschére gondol, az Isten meghal borzalmas mondatára. S közben eszébe jut a mindennapos környezetszennyeződés, az emberiség miként pusztítja vizeinket, a levegőt, az ásványokat: minden „kimerülőben” van, az emberi világ, az emberi lényeg, az „élet akarása is”. S ezek megemlítése után beszél Joyce regényéről, A Finnegan ébredéséről, az ír világról, egyetlen pillanat felnagyításáról, a szöveg anagrammatikus társításáról, rendezőelvéről, ironikus szemléletéről. A Joyce-mű Finneganje és Tőzsér Árpád verseinek Finneganje is meghal, visszatér. De a költő Finneganje nem támad fel, felakasztja magát, és a templomtoronyban iszonyatosan megnyúlt harangként mindig harangoz. Tőzsér Árpád így zárja utószavát, magyarázatát: „Harang, amely önmagáért szól. Mint a vers a huszonegyedik század elején.”

James Joyce-hoz, a maga ír-dublini világához, párizsi, trieszti „száműzetéséhez”, az elbeszéléstechnikát megújító, belső monológokra épülő módszeréhez, ars poetikájához kötődő költő szívesen fordul konkrétan is Joyce-hoz és műveihez. Pl. A J.J. Triesztjében című versében talán megtorpan a roppant sírhantként előtte lévő Triglav hegye, a maga rejtett belső rétegeivel. Önmaga helyét, sorsát keresve a Mindenszentekhez, a „fájdalmas héttoronyhoz” fordul. „Bloom veséjéhez” könyörög, mintegy profán, ironikus, félvallásos könyörgésben. Bloom pedig, a dublini hirdetési ügynök, az Ulyssesben, ebben a modern Odüsszeiában kisszerű, polgári, mindennapi kalandjaiban érzékelteti a maga valóban hétköznapi, átlagos, sivár, reménytelen életét. „Hol leszek–-s leszek?–-majd én horony, / a föld melyik eresztékében…?” –-kérdezi Joyce-Tőzsér. –-De a legfontosabb Joyce-t idéző vers a Finnegan halála, melynek az alcíme is sok mindent árul el: „Álom, azaz, pastiche egy széttépett fénykép összeragasztásához”. Tudjuk mindnyájan Ady verse óta, hogy „Minden Egész eltörött”, minden darabokban van, a könyvek és a fényképek széttépett, szétszaggatott állapotban hevernek: összeillesztésre, összeragasztásra várva, az Egészre törekedve. Tőzsér Árpád verse elmondja a szomorú történetet, de hirtelen közbeveti, hogy a „szomorúság” egy percig se okozzon sírást, ne váltson ki könnyeket. A „festett üvegből való szívek” talán meg se szakadnak, és a szenvtelenség kora van, Camus, Benn, Pessoa kora. De ne felejtsük el a magyar költőket, a magyar költészetet, hisz a mi meséinkből is a „közöny legfelsőbb rétegeiben” sasok, keselyűk röpködnek, de „elektronikusan”, tévében meg interneten. Megváltozott még a mese-világ is. A költő azért mégis megrettenve hátranéz, a hollókői asszonyok jaját meghallja, de versben sírni alig mer. (Fel kell figyelni arra, hogy a költő aláhúzta, más tipográfiával szedette a „sírni” szavát, hiszen ez nem is olyan modern, meg nem is időszerű stb.) A költői álom üvegén át talán eggyé válnak a széttörött darabok, és hátha a mese segít, vagy a múzeumi összeragasztás, vagy a festmények stb. „Én is szenvtelen akarok lenni…“ Minek elérzékenyülni… S közben eszébe jut a szeretett Finnegan Timót alakja, egy téli napon, „posztstrukturalista” festmény mindenütt, küzdenek az Idővel, az élettel, álommal, halállal. És Finnegan úr a függőónja kötelére felakasztotta magát a dublini templom tornyában, és megnyúlt teste harangoz, míg „végül valaki le meri vágni.” A Joyce világát idéző verssorok a sorsunkhoz közelítenek, a részletekhez, a vershez, a vers falához, a mi testünkhöz, a végéhez, a Wake-hez. A múzeumi látogatás végén a cipőket kéri a múzeumőr, vége a látogatásnak. A zárójelben a költő utal a vers szövegében lévő Joyce, Pessoa, Benn, Petri György, Shakespeare, Gautier, Mallarmé és Valéry sorokra, szavakra.

Ezredvégi versek, ezredvégi könyvek –– egy jelentős korváltást fejeznek ki. Tőzsér Árpád versei nem csupán a messzi Dublinban, Írországban járnak, hanem itthon, magyar földön is, a múltban és a jelenben. A költő nagyon szereti Vörösmartyt, versben idézi, vallomást ír róla. Ezredvégi sorok a könyvről című versét Vörösmarty-motívumokra építi. Marcangolja a szél a könyvlapokat ősszel, „az őszi park piros fái között”, tán Isten vérvörös lángírása ez, valamiféle „mene, tekel, ufarszin” ez, „megszámláltattál, megmérettél, s könnyűnek találtattál.” Az ezredvégi máglya ég, parázslik a könyv, és a könyvek oldalain talán minden elvész. „Hulladék most a világ térein.” De a Gondolatok könyvtárban Vörösmartyja minden reménytelenség ellenére szeretne valami biztatót is mondani mindnyájunknak, de mindenütt „roppant emésztőgödröket” lát, minden eltűnik „nyomtalanul”. A költői képek borzasztó keserűséget rejtenek, még egy hasonlat sem „szépít” a tragikus helyzeten: „Becsukódik az utolsó lap is, /mint szerzetescellák tölgyajtaja…” Az ember „néma”, „személytelen”, „az űr sivatagába kizáratunk.“ Hol a remény? Talán már remény se maradt a „gyász” korszakában, a versek is hallgatnak, a köntösötök meg kell tépni, gyászolni kell, az „Isten története ér véget itt”. A költő nem tudott reményt sugallni. S itt időszerű hivatkoznunk Tőzsér Árpád *Előszó a véghez* című tanulmányára, mely Vörösmarty Mihály *Előszó* című versének talányairól szól. A költő költő-társához, Vörösmartyhoz fordul, aki „irtózatosan” időszerű, mert a földnek fáj a „harácsoló, buta’állatember’”. Mert az emberiség valóban „sárkányfog-vetemény”. Vörösmarty elítéli az embert, irtózatos fájdalmában örjöng, és a „királyi jelmezt levető III. Richárdként” közemberként elhatározza, hogy gonosztevő lesz. Az ember „őrült sár”, „istenarcú lény”, „hulló angyal”, „zokog, mint malom a pokolban”. A mai ember már nem ilyen: a harmadik évezred elején mi már zokogni sem tudunk… Tőzsér Árpád Vörösmarty után Petőfihez fordul, Egy ismeretlen Petőfi (?)-vers elé ír verset, az orosz fordításból indul ki, a Londonban kiadott Kolokol című emigráns lapból. „Post mortem.” Levelet ír haza, Magyarországra, Oroszország is falja a kis nemzeteket. „Holnap ki szorul a talpa alá vajh, / kire omlik rá ez a hústorony?” A versben elrejtve ott van első személyben Petőfi sorsa, végzetes pillanatai a segesvári síkon

(„dögtetem”), majd a Gólemként nyugaton is hódító Oroszország veszélyessége –- a „roncs-Európának”. A költő most a fordító mezében lép fel: a verset oroszból fordította Tőzsér Árpád. –- Aztán közeledve a modern magyar költészethez: *Végtelen áldozat* címmel Adynak, Babitsnak és Kosztolányinak ír, Weöres Sándor hasonló költeménye nyomán. (*Hála-áldozat*). Közben a hálához vallomás, önbírálat is járul: a szavak sírnak, elfutnak, a jelentésük elsikkad, és jaj, „Senki” lett az ember. Megborzong, akkor minek a vers, minek a rím? – Egyik verse szorosabban kapcsolódik e lírai vívódáshoz: „Kihűl a szó is”. A lélek elül, „elleng”, kórházi bidék hangulatában, szellentéssel nyomatékosítva, ironizálva a „hitelességet”. Máshol az „Isa pur s chomuv” szavakkal keresi az első magyar nyelvemlék, a Halotti Beszéd szavait. Majd a „semmi ága” (József Attila szavai) –- a semmi ágasává válik, infúziós köcsöggel. – Vezér-monológok címmel Szabó Lőrinchez fordul: Cassiust, Caesart, a Forumon „bőgve”, a szó, a mondat titkait kutatva, s aztán a történelem nagy csatáira gondolva. „A kérdés ismert: ki nyerne, / s mit nyerne benne? / Nincs válasz.” – Eljut a költő a mához, és Olasz Sándornak, a Tiszatáj szerkesztőjének válaszol a kérdéseire: *Utószó pokoljáráshoz* címmel. „Mittel úr” is megszólal, mint hajdan Arany János *A nagyidai cigányok*ban keserű-vad kacajjal, elkeseredve az 1848-as szabadságharc leverése után. S közben mennyi Golgota volt, hány pokoljárás, kísértet, árulás, sátán és „szellenet”. S a költészet? Itt a századközépen, Közép-Európában, ördögkonyhában, piros remény nélkül… „A pankráci pokol-udvar sarába / nagyot köpött az istenarcú lény…”

A történelmi korok és közeli vagy távoli költők közt könnyedén sétáló Tőzsér Árpád verseiben hihetetlen tömörséggel, sokfelé való kitekintéssel, bölcselkedéssel és iróniával ötvözi művészi munkáit, mint a hajdani ötvösmesterek. Ő bejárta az európai mesteriskolákat, de a messzi távoli világokból mindig hazajött Pozsonyba, a kis hazába. *Sebastianus* című versében az agyonnyilazott mester börtönbe zárásáról ír (ugyanis a nyilazást „túlélte”), s most a „vers ablakán” kihajol olvasóihoz. Máshol Euphorbosz monológjában szól Corneille színművében. „E fura kor szellemét nem tudja elviselni…” Később a Carpe diem vigaszát keresi. Aztán Zuboly álruhájába öltözik, epilógus helyett „epelógust” ír. – A *Capricció* című versét hosszabban elemezte egyszer: „Gyanutlan idegen olvasó vagyok, T.Á. Capricció című versét olvasom: mintha a Tannhauserben, a leglehetetlenebb körülmények között kivirágzó pápai pásztorbotról szólna!…“ Előfordul, hogy vidámabb hangulatban kettős balladát ír T.Á. nyakkendőjéről, a 67-es kórteremről és a posztmodern szabadságról. „A vers: látható szabadság”, írja ezt a mondatot Tóth Árpád nyakkendője kapcsán. Szívesen elmegy Ernővel a Luxembourg-kertbe, pónilovon, közel a tágasság panteonja, odébb Verlaine szobra stb. „Elénk terült a csillagos este, / léptettünk föl, föl, egy mennyei versbe.”

Tőzsér Árpád a múló évtizedek alatt mind intellektuálisabbá formálta líráját, teljességigénnyel, filozófiai vonatkozásokkal. Nemzedékének–nemzedékünknek kiemelkedő költő egyénisége, „mogorva csillagok” alatt, őrizve pl. Mittel úrként is ezt a közép-európai, gondokkal terhelt világot. Szigorú, fegyelmezett, kétkedő költői alkatát a benső világ drámája feszíti, össze-összerándul a versmondata, mint minden igazi költő a kifejezhetetlent akarja kifejezni (olykor prózával, tanulmánnyal is).

(Kalligram, Pozsony, 2001)

Lackfi János

Az irodalom „res publicája“ avagy egy kritikusi családregény

(Lengyel Balázs: Ki találkozik önmagával?)

Felületes, első ránézésre azt gondolnánk, hogy Lengyel Balázs új könyvében nagyjából azt találjuk, amit tőle megszoktunk, megszerettünk, vártunk. Esszéket, visszaemlékező írásokat többek között Babitsról, Kassákról, Nemes Nagy Ágnesről, Pilinszkyről, Ottlikról, Mészölyről, Rónayról, Mándyról, NNÁ-val közös naplójegyzeteket, Székely Jánossal való levélváltások anyagát. Ha azonban mélyebbre ásunk, figyelmesebben belemerülünk a kötetbe, van okunk a meglepődésre. Lengyel Balázsnak ugyanis esze ágában sincs belekövülni az Újhold-szerkesztő, az elhallgatottság terhét egyenes gerinccel cipelő, „polgárinak” bélyegzett írógeneráció ma is élő vezéralakjának szerepébe. Nagyon is komolyan gondolja a kötetnyitó esszé, *A Babits-családfa* soraiban írottakat, nevezetesen, hogy az irodalom családfája nyitott, s ebbe a vérszerintinél is erősebb kötelékekkel egybekapcsolódó családba bárki beházasodhat, beléphet, rendre-rangra való tekintet nélkül, pusztán a mű és a műélvezet révén, mindannak vállalásával, amire az olvasás esztétikai és etikai értelemben kötelez.

Az új kötet egy következetes életmű szerves része, ám benne olyan szellemi nyitottság munkál és alakít, amilyet gyakran húszharmincéves (az irodalmi prostitúció közegében máris megmártózott) szerzőknél sem találunk meg. Lengyel Balázs írásai – a mindenkori cenzúra szaknyelvén szólva – „lázító tartalmúak”, s teljességgel kimerítik az előítéletek elleni izgatás vádját. Ő szerencsére sehogysem passzol bele a nagyformátumú, tiszteletreméltó irodalomtudós ártalmatlan kliséjébe, felráz és megmozgat, eleven párbeszédre késztet. Az irodalom mai dzsentri-asztalánál, ahol a pénzgondok sürgetőek, az ideálok szertefoszlóban, a rongyrázás viszont mindennapos, Lengyel Balázs nem „comme il faut” kérdéseket tesz fel, provokál, rákérdez kínos ügyeinkre. S ebben a rákérdezésben nincs semmi intimpistáskodás, semmi, ami *nem az irodalmat magát* érintené. Ha szól a szekértáborosdi ellen *(San Gimignano házvárai)*, ha fájlalja az irodalomkritikai reakció lassúságát vagy teljes hiányát *(Egy írótábor ürügyén),* vagy éppen itt-ott helyreigazítja a tudálékos, álfilozofikus, spekulatív egyetemi irodalomkritika szélsőségeit, sosem valamiféle kizárólagos ízlésideál vagy személyes, netán politikai megfontolás vezeti, mindig csak az elsikkadó értékek, az elszürkített sokféleség védelmében cselekszik.

A magyar irodalomkritikusnak ma ezer mentsége is akad, hogy bezárkózzék házvárába, és szakterületének kicsiny parcellájával foglalkozzék, Candide módjára művelje konyhakertjét. Lengyel Balázs e kényelmes álláspont helyett harcba száll a „látszatok egyoldalú beállítása, erőszakolt irodalmi konstrukciók megrögzülése” ellen *(A Babits-családfa)*, akár a diktatúra urainak szabadossága, akár (újabban) a szabadság kiskirályainak diktátuma szorítja mesterséges korlátok közé az élő, lélegző, eleven, a társadalommal és az egyes emberrel szerves kapcsolatot tartó irodalmi művet. Hiszi, hogy a kritika eleven műfaj, és hiszi, hogy az irodalom „res publicájának” eszméje fontos, megvalósítandó terv, s hogy egy józan irodalmi „államban” az értékek különbözősége és a dialógus szenvedélyessége összehangolható a másik tiszteletben tartásával, a művek iránti pártsemleges fogékonysággal.

Jól látja, hány és hány tekintetben ütközünk még mindig, illetve már megint a csend falaiba. Maga idézi Csiki László tollából: „Az elnyomás összesajtol. A demokrácia szétfröccsent ránk szakadva. Magunkra uszít.” *(San Gimignano házvárai)*. Lengyel Balázs tehát nemcsak rehabilitálja ama negyvenes években indult nemzedék tagjait, akik (Rónay György megint csak e kötetben idézett szavaival) „némán voltak jelen irodalmunkban, és iskolájuk nőtt anélkül, hogy ők maguk a friss megjelenés élő szavával nevelhettek volna.” *(Mándy Iván egyetlen levele ürügyén)*, hanem eleven portrékat fest, húsba metsző pontossággal elemez szövegeket, tesz kortársi vallomást, vázol kultúrtörténeti kontextust. Tudja, hogy a téveszmék megváltoztatásához nem múzeumi preparátumokra, hanem eleven tanúbizonyságra van szükség.

Maga mondja Ottlikról: „Némán igazat beszélt.” *(Ottlik igaza)* Ilyen az igazán elhivatott kritikus feladata is: nem annyia megszólalni, mint inkább megszólaltatni kell, egy művet, egy alkotót, egy stílust, egy irányzatot, egy irodalomtörténeti pillanatot. A kritikus – legalábbis a jó kritikus – mindig csak közvetve írhat magáról, saját elvi vagy életrajzi meghatározottságairól. Arca homályban marad, sokszor csak úgy bontakozik ki, mint egy mások képmását visszaverő felület. És nagy alázat kell ahhoz, hogy valaki ne a maga, hanem a mások igazát hajtogassa, ne a maga, hanem a mások sérelmeit hangoztassa, adott esetben egy egész, hatalmi szóval némaságra kárhoztatott vagy ravasz érdekellentétek elnémította irodalom szócsövévé váljék.

A kötet szerzője egy helyütt „vizsgálódó, kételkedve bízó intellektuális költészetként” említi Vas István líráját *(A magyar líra az elmúlt évtizedekben)*. Ez a mintegy hanyagul odavetett jelzős szerkezet véleményem szerint magába sűríti Lengyel Balázs írói magatartásának alapvető paramétereit. A vizsgálat konkrét mintaanyagot feltételez, műveket, mint Rónay Györgynek a kötetben tárgyalt regénye, mint Kassák önéletrajzi munkája, mint Pilinszky vagy Rákos Sándor, Tandori vagy NNÁ költői szövegei. A kétely mindig a művekre vagy valamely személyiségre, annak irodalmi-társadalmi szerepére rárakódott, lehántandó oxid-rétegekre irányul, hisz (az e könyvben idézett Rilke-paradoxon szerint) „a hírnév nem egyéb, mint egy névhez tapadt félreértések összessége” *(A Babits-családfa)*. A hit és bizalom azokra a nevezetes, sorsfordító és tartást adó élményekre vezethető vissza, amelyek (köztük a Nyugat-nemzedék példája, a háború és 1956 tapasztalata, az irodalmi peremlétezés évtizedei vagy az 1989-es fordulat) az egyes ember (mindenek ellenére való) belső függetlenségének lehetőségét és szükségességét erősítették meg egy egész nemzedékben. Végül az intellektualitás talán egyfajta értelem-rendezte világ-látás, világ-érzékelés kritériumát, a múlttal és jelennel való mérlegelő számvetést, a fontos és kevésbé fontos elemek közötti józan eligazodás igényét jelenti.

„Írás közben ott lebeg az író szeme előtt egy terv, elképzelés, amelyre az ember törekszik. Mellette azonban ott van a mondatról mondatra formáló írói gyakorlat, a szavakat társító, a szóról szóra felsejlő megvalósítás. Valami, ami a tollunk nyomán félgondolatot, kitérőt, ötletet adva formálódik a cél felé – esetleg a célt is így-úgy átalakítva. Az írást létrehozó, felkeltő invenció, ujjunkkal teremtődő gyakorlat.” – olvashatjuk a *Mennyire művészet?* lapjain. Ez az irodalom-vízió dinamikus, nyitott és változékony, éppannyira az, mint egy váratlan, izgalmas találkozás, legyen bár szó sosem látott ismeretlenről vagy elfeledett kedves osztálytársról, családi barátról. A kötet címe éppen ezért árulkodó. E kritikák tükrében valóban találkoznunk, szembesülnünk kell másokkal, így azzal a másvalakivel is, aki Rimbaud mondása szerint mi magunk vagyunk. Hiszen „mindnyájan regényhősök vagyunk, életünkkel kifejez valamit a sors, újra lejátssza egyik-másik bibliai vagy mitológiai ősparaboláját, vagy kivételesen csinál belőle egy vadonat új alap-történetet.” *(A Kassák-*

parabola)

Az irodalomkritika-írás: művészet, szögezi le e kötet szerzője, Lengyel Balázs tehát nemcsak művekről, személyekről és tényekről szól, hanem általuk és rajtuk keresztül az életről, a létről magáról. Hadd kérjem kölcsön megint saját szavait: „Ottlik úgy nyilatkozik nem egyszer, hogy ő a létezés szakmában dolgozik. A létezésről, erről a legmegfoghatatlanabb és legreálisabb magánvalóról kíván beszélni. És ehhez a célhoz képest mily nyomorúságosak írói eszközeink. Örökös kijelentés- és állításkötelezettségünk a nyelv és a nyelvtan törvényei szerint. Örökös részlethez kötöttségünk, mintha puszta nagyítóval próbálnánk képet kapni egy holdnagyságnyi területről." *(Mit mond nekünk Ottlik?)* A szavakkal bánás örök képtelensége, a világ örök leírhatatlansága sziszifuszivá avatják ezt a küzdelmet, de valami, minden jó írás esetében bekövetkező csodás fordulat révén mégis van itt egyfajta beteljesülés.

A filológiai oknyomozás, az emlékezés, a tudatosan vagy öntudatlanul elferdített irodalmi képmás újrarajzolása mind-mind életre keltési kísérletek. Lengyel Balázs Ottlik „szaktársa" lévén maga is „a létezés szakmában dolgozik", számára az irodalmi mű nem alkatrészek halmaza, aminthogy az ember sem inak-izmok, szervek összessége, hanem maga Lázár, akinek mindannyiszor fel kell támadnia. A „csont és bőr" mellett ott a megváltást, megváltatást érő fájdalom.

Mindannyian tudjuk, hogy az irodalom virtuális valóság, realitása Maupassant kifejezésével élve „a legnagyobb illúzió". Gyerekkoromban a *Grand kapitány gyermekei*t olvasva természetesen hülyéknek tekintettem azokat az utazókat, akik a hosszú éhezés után terített asztalhoz kerülve többet ettek a kelleténél, és belehaltak. Karl May könyveiben lenéztem a lassú kezű cowboyokat és indiánokat, Walter Scottnál gyáváknak tartottam azokat a satnya alakokat, akik megfutamodtak a gigászi erejű lovagok agresszivitása elől. Mindezt azért, mert jóllakottan, biztonságban olvasgatva, gyermeki, külső szemlélőként madártávlatból tekintettem a mások sorsára, fájdalmukat absztrakt, logikai gyötrelemként, félelmüket elvi rettegésként vettem csak tekintetbe. Mindannyiszor megfellebbezhetetlennek fogadtam el a ravasz írói nézőpontot, és nem vérre menő ismerkedésnek, hanem csillogó játéknak tekintettem még az irodalmat.

A *Ki találkozik önmagával?* mindenek előtt azért magával ragadó és megrendítő olvasmány, mert ezekből a hol harminc-negyven éve, hol épp a közelmúltban keletkezett írásokból kitűnik, hogy a mű keltette megrendülés, öröm, félelem vagy fájdalom ma is zsigeri erővel keríti hatalmába a könyv szerzőjét. Vagyis a kritikus gazdag és hányattatott pályáján keresztül végig megőrizte a befogadásnak azt a hőfokát, amelyről így ír: „A felkavaró és a mű szépségével betelni nem tudó műélvezetre nincs szavunk. Csak azt tudjuk, hogy fiatalon, fogékonyságunk teljében van benne valami extatikus. […] Van benne valami lényünk legmélyét hullámoztató, valami visszatérésre, ismétlésre kényszerítő, csillapíthatatlan." *(A Babits-családfa)*

(Széphalom Könyvműhely, 2002)

Bence Erika

Beszédszerűség és töredékesség

Gobby Fehér Gyula: A tűz közepéből
Újvidéki Dekameron III.

Az újvidéki Dekameron eddigi három kötete (*Tekergők, A sötét árnyéka, A tűz közepéből*) közül a második szövegeiben jut legerőteljesebben kifejezésre maga az előhívó elem: a világból való kivonulás és a történetmondás attitűdjét, eljárásait érvényesítő dekameroni szituáció. A *Tekergők* történeteit olvasva még nincs rálátásunk az alkotói folyamat egészére, és nem ismerjük sem annak a léttérnek, sem annak a léthelyzetnek összes aspektusát, amelyek keretként, létrehozó erőként szolgáltak létrejöttüknél. A másik két kötet nélkül a mesélés öröme, a harsányság és a kópéság mozzanatai határozzák meg e szövegvilágok mibenlétét és olvasásunk mikéntjét is. Bölöm, Róka, Balos, Lekvár, Tragacs, Piroska, Jucika, Rózsika Újvidék peremvidékének, a magyarlakta Telepnek „tekergői"; a rendezett életűek világából kiszorult fura alakjai, akik le-letérnek ugyan a becsület útjáról, az „igazak ösvényé"-ről, de igazi romlottság nem jellemző rájuk. Leginkább Mándy Iván józsefvárosi novelláit, vagy Tar Sándor Görbe utcai hőseit juttatják eszünkbe. Bölcs rezignáltság hatja át mondataikat, nagy konfliktus, nagy drámai erő és lázadó sértettség nélkül. „…mind szeretnének véleményt mondani, elmesélni az életüket, a szerelmeikről és munkájukról mesélni, bebizonyítani igazukat, fontosságukat hangoztatni, egyediségüket tanúsítani, hogy nyomuk és létük fönnmaradjon most és mindörökké" – mondja róluk az író a *Tekergők* utolsó, önreflexív indíttatású szövegében (*Az Úr éneke idegen földön*). A második kötetben minderre már a „sötét árnyéka" vetül. Feltűnnek ugyan Gobby állandó mesélői és szereplői, hiánytalanul jelen vannak, ám a korábbinál lényegesen nagyobb szenvedéllyel és beleéléssel előadott történeteiket már nem a kópéöntudat, hanem a végzetszerűség, a kikerülhetetlen fátum jele határozza meg. Az író és mesélői egyaránt a megváltást keresik a történeteikben. Az el- és kibeszélés révén igyekeznek választ találni életük miértjeire, vagy a történetmondás helyzetében, a beszélő szerepében keresik időleges menedéküket a mind ellenségesebbé váló világ eseményeivel, jelenségeivel szemben. Erről a valóságról beszél az író is második kötetének *Töltsétek meg az embereknek zsákjait* című, hitvallás jellegű szövegében: „Senki sem sejtette, kiben mi lakik. (…) Megváltozott az emberek arca. (…) Az ember kénytelen volt elővenni ismerőseit saját emlékeiből, hogy ne maradjon teljesen egyedül." Az Újvidéki Dekameron harmadik darabjának (*A tűz közepéből*) novellái a kép teljes elsötétüléséről tanúskodnak.

1993 a balkáni katasztrófa kiteljesedésének éve, s ez a dátum szerepel a Dekameron második és harmadik kötetének végén. A szövegvilág-teremtés lényegére való reflektálás szándékának és a datálás igényének jelentkezése nem véletlen jelenség Gobby Fehér műveiben: a változás, a váltás igényét jelzik. Egyrészt ez a pont az, amelytől kezdődően az író a teremtett világ képével takarja el az egyre félelmetesebbé alakuló jelen történéseit: „Az ember szeretne parancsolni magának, az ember szeretné irányítani az életét, az ember szeretné megfogalmazni a szöveget, de az valós valósággá valósodik, és túllép ezen a mai kocsmán, de hová. (…) és egyszerre vonzani kezdett a mese, és akkor is beleütköztem a hőseimbe, mikor magamba akartam vonulni, de vonulni, ha illőn"(*Töltsétek meg az embereknek zsákjait*). Másrészt ezen a ponton, az ötvenedik novellát követően jelzi az író, miszerint már „más történetek járnak a fejében." Ez a másság elsősorban szereplőinek világhoz való viszonyában, hőseinek öntudatában mutatkozik meg. Bölömék az ötvenedik novellát követően kilépnek Gobby teremtett világából, hiszen ettől kezdve változik a világról szóló beszéd módja. Ők ugyanis meghatározott helyszíneken (például a Féllábú kocsmája, a Köves) a hasonszőrűek társaságából alakult „értő" közönség előtt valóságos „beszédeket" mondanak: hatásos retorikai fogásokat (késleltetés, ismétlés etc.) alkalmazva adják elő élettörténetüket, amely ugyan mindig arról szól, hogy hiába igyekeztek jó útra térni, végérvényesen kiszorultak a „jólvasaltak" társadalmából, ugyanakkor ki is nevetik ezt a számukra követhetetlen szabályokat érvényesítő világrendet. S bár elbuknak, alakjuk megfelel az irodalmi hős klasszikus értelemben vett sémájának. Ha alászállott formában is, de történeteikben fellelhetők a heroikus magatartás nyomai. Lakatos Gergő, Jakubec Péter, Törjék István és a Dekameron újabb huszonöt darabjának (*A tűz közepéből*) többi szereplője már nincs birtokában annak a látásmódnak, mely a világról szóló összefüggő beszéd alapját képezi: a világalkotó attitűd helyett a világ határozza meg sorsuk mibenlétét; élettörténetük megalkotása helyett, a történések alakítják őket. Ők is valamennyien a Telepről indulnak, ám egészen más életpályát járnak be mint a Féllábú kocsmájában gyülekezők. Nemegyszer feltörekszenek és tagjai lesznek annak a társadalmi rétegnek, amelyet Bölömék társasága megvet. Nekik azonban már nincs hallgatóságuk, végérvényesen magukra maradtak e számítás, korrupció és embertelenség meghatározta világban. Hallgatóság hiányában beszédük töredékessé válik. Bölömék egyszerre vannak kívül és belül is a történeten, ami a különleges látás képességével gazdagítja őket. Jakubec Péterék legtöbbször csak szerencsétlen marionettfigurái olyan történéseknek, amelyekhez nincs közük, vagy amelyekre nem lehet hatásuk. Míg Bölömék a „nagybeszédűek" sorába tartoznak, Jakubec Péterék képtelenek igazi kapcsolatteremtésre, valós kommunikációra (pl. *Nyelvének bilincse*). A tekergők története abban a kis világban, amely létterüket képezi, legendává nemesül. Gobby új hősei kilépnek ebből a kis léptékű világból, ugyanakkor már nem ők, hanem róluk mesélnek, s ezekben a mesékben – bár történelemalakító tényezőként mutatkoznak, fontos tisztségeket töltenek be, viharos szerelmi történetek szereplői – groteszkké, parodisztikussá válik alakjuk. Jakubec Péter torz mintája egy kisebbségi léthelyzetbe kényszerült közösség megalkuvó magatartásának, az alkalmazkodás politikájának. A *Kezek bő ideje* című elbeszélés szereplői mintha csak egy ócska szappanopera hősei lennének, a *A tűz közepéből* című novella szereplői pedig kétszeresen is (egy eljátszott színpadi mű és egy mesterkélt szerelmi háromszög szereplőiként) teremtik meg önparódiájukat. Azonban nemcsak az író, a mesélők és a szereplők élik meg a leértékelődésnek e folyamatát, de egészen elvont fogalmak is visszájáról mutatkoznak meg. Bölömék világában még vannak örökérvényű igazságok és megbecsült léttartalmak, emitt már nincs tartós érték. A *Haragod rám nehezedett* című elbeszélés ennek az értékvesztésnek a kórtörténete. Záradékaként a vajdasági magyar irodalom görbe tükrét tartja elénk a mesélő.

Az Újvidéki Dekameron korábbi félszáz darabjában is felbukkantak, olykor szervező elemként funkcionáltak idegen kontextusból beemelt szövegegyüttesek. A harmadik kötet szövegeiben ez az eljárás dominánssá válik: mindenekelőtt a szereplők zilált lelki világát, identitásvesztésük mértékét tükrözi. A töltelékszövegek többször a szereplők és mesélők akaratától független démoni hatások jelenlétét nyomatékosítják. Pl. Törjék István számlaügyi előadó bárhova tekint, lelki szemei előtt folyamatosan a *meghalsz negyvenéves korodban*-felirat jelenik meg (*Ki állhat meg*), a Kanadába készülő által magolt angol frázisok az idegenségérzet és az egyedüllét szimptómáit erősítik fel (*Táborba szállnak együttesen*). Feltehetően a létrejöttükben működő külső hatások révén, Gobby

Fehér újabb novelláinak hangvétele egyre inkább profetikussá válik.

A tűz közepéből huszonöt novelláját ezúttal is egy dátummal ellátott (1993. április 11.), reflexív tartalmú szöveg követi, ami kifejti és kifejezi azokat az eljárásokat, tartalmakat és hangulatokat, amelyekből a kötetegész építkezik. Ennek megfelelően az *Ezek azok, akik hozzátok mennének* című záró szöveg a töredezettség, azaz világról alkotott kép egységének felbomlását, a folyamatos beszéd hiányát jelzi. Az író „egyre homályosabb szemüvegen" keresztül szemléli a valóságot, mely „valószínűleg megtörténhetett volna, mint ahogy minden lehetőség olyan, hogy néha ugyancsak az emberek képzeletében születik meg, de néha igazabb, mint a valóság maga".

(*Forum, Újvidék, 2001)*

Interjúpályázat

A z *Új Forrás* szerkesztősége *interjúpályázatot* hirdet. Az interjúk témája a folyóirat jellegének, „profiljának” megfelelő legyen: irodalom, művészet, társadalomtudomány. Az egyes interjúk terjedelme ne haladja meg az 1 szerzői ívet (40 ezer leütés, „karakter”), de ne legyen kevesebb 0,5 szerzői ívnél. Fiktív interjúkkal a szerkesztőség nem kíván foglalkozni, éppen ezért pályázati feltételül szabja, hogy az interjút adó személy azonosítható legyen. (Címét, telefonszámát mellékelni kell a jeligét tartalmazó borítékban.) A pályázatot jeligésen kell beküldeni az alábbi címre: 2800 Tatabánya, Pf. 1231. Beküldési határidő: 2002. szeptember 1. A pályaműveket a szerkesztőség által felkért zsűri bírálja el. Az *Új Forrás* szerkesztősége 3 díjat (100-110-120 ezer forint), valamint egy különdíjat kíván kiadni. Eredményhirdetés az *Új Forrás* ez évi decemberi számában lesz. A nyertes, valamint a még közlésre érdemes pályamunkákat a folyóirat a 2003. évi számaiban (a szokásos honorárium mellett) közli.

Szociográfiai pályázat

Az Illyés Gyula Irodalmi Alapítvány (7100 Szekszárd, Rákóczi u. 1.) *A társadalom szélén* címmel országos pályázatot hirdet. A centenárium jegyében olyan szociográfiák elkészítésével lehet pályázni, amelyek a mai magyar társadalom szélére szorult rétegek, csoportok, egyének társadalmi és személyes problémáit mutatják be. A pályázat nyilvános, azon bárki részt vehet. Terjedelme maximum 30 flekk. A pályamunkákat A/4-es méretben, szabadon választott technikával lehet elkészíteni. A pályamunka hátoldalán kérjük feltüntetni a pályázatot benyújtó nevét, foglalkozását, levelezési címét. Benyújtási határidő: 2002. szeptember 15. Cím: *PTE Illyés Gyula Főiskolai Kar, 7100 Szekszárd, Rákóczi u. 1.* Pályadíjak: I. díj 50.000.- Ft; II. díj 40.000.- Ft; III. díj 30.000.- Ft. A pályázatokat szakmai zsűri bírálja el, fenntartva a jogot a díjak átcsoportosítására. Eredményhirdetés és díjkiosztás 2002. november hónapban, Szekszárdon.

Helyesbítés

A Forrás ez év márciusi számában jelent meg *(M)irigység. Adalékok egy Vörösmarty-drámahős névetimológiájához* című írásom. A „mirigy“ és a „méreg“ szavakról tévesen állítottam, hogy ugor eredetűek. A nyelvtudomány az iráni, illetve a szláv származást valószínűsíti. Ez eléggé súlyosan érinti gondolatmenetem kiindulópontját – igen sajnálom, hogy nem néztem utána –, de magát a gondolatmenetet szerencsére nem borítja fel. Kérem az olvasót, az „ugor eredetre“ vonatkozó állításomat tekintse semmisnek.

Alföldy Jenő